



**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

MEMLÜK TOPLUMUNDA CARİYELİK

Esra YAVUZ

ŞANLIURFA – 2020



**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

MEMLÜK TOPLUMUNDA CARİYELİK

Esra YAVUZ

**Danışman
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ**

ŞANLIURFA – 2020

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalı 185224009 numaralı Esra YAVUZ'un hazırladığı "Memlük Toplumunda Cariyelik" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 05/10/ 2020 tarihinde, saat 14.00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

05/10/ 2020

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Kabul	
Üye	Doç. Dr. Ahmet KÜTÜK	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Halil TANIK	Kabul	

Bu tezin Tarih Anabilim Dalı'nda yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

...../...../20...

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek ☐Almıştır ☒Almamıştır.



HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORİJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı: Esra YAVUZ

Öğrenci Numarası: 185224009

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı

Programı: Tarih Yüksek Lisans Tezi

Başlık (Türkçe): Memlûk Toplumunda Cariyelik

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen tezli yüksek lisans çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 214 sayfalık kısmına ilişkin, 19/08/2020 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 10'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden herhangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

19/08/2020

Esra YAVUZ

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 19/08/2020

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

Danışman

ÖZET

MEMLÜK TOPLUMUNDA CARIYELİK

YAVUZ, Esra

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

Temmuz, 2020, 214 Sayfa

Medeniyetlerdeki çeşitlilikten dolayı cariyeler hakkında farklı yorumlar mevcuttur. Bu çeşitli algılamalardan dolayı farklı bir perspektif sunulmaya çalışılmış ve yaşanan dönem içinde başka statülerine değinilmiştir. Böylelikle cariyelerin var olan köle statüsünün arkasında çeşitli rolleri olduğunun farkına vararak ve cariyeye denilince sadece alternatif eş algısının önüne geçmek için çaba gösterilmiştir. Çalışmada Doğu ve Batı kültürleri analiz edilerek cariyeye kavramı karşılaştırılmış ve Doğuda kadına verilen değer Batıya nispetle çok iyi konumda bulunmuştur.

Çalışmanın diğer bir sonucu kölelerin hür konumuna gelmeden önceki çabalarını ele alarak hürriyetlerine kavuşan cariyelerin, yaptığı faaliyetler ortaya konulmuştur. Akabinde cariyeler konusunu siyasi, sosyal, iktisadi, ilmi ve mimari alanda olmak üzere beş boyutlu ele alınıp sarayın içi ve dışında bir tasnif yapılmıştır. Ayrıca Memlük dönemi cariyeleri, hayatı boyunca gelebilecek on ana statü ile özetlenmiştir. Saraya girip sultan olmak, -Bu durum Şecerüddür için geçerlidir- sultan eşi olarak ümmü'l-veled konumuna yükselmek ve veliaht annesi olmak, -Hong Togay, Beyaz, Urdu, Hond Çolban, Hond Semra, Sul, Surbay vb.- haremın işlerinden sorumlu olmak, -Sitt Hadak- muhbirlik yapmak, efendi ile sultan arasında köprü vazifesi kurmak, azat edilip harem emirlerinden biriyle evlenmek, ilimle uğraşmak, mimari alanda etkin olmak, şarkıcı ve hizmetçi konumunda olup on ana statü altında toplanmaktadır. Ayrıca çalışmada bu genel sınıflandırma dışında alt başlıklarda farklı konumlara daha sahip oldukları ve bu alanlarda faaliyet gösterdikleri belirtilmiştir.

Dolayısıyla sorular çevresinde elde edilen konunun sonucu olarak cariyelerin konumu diğer devletlere nazaran çok farklıydı. Bunun en büyük karinesi ise cariyenin

sultan olması idi. Keza sultan eşi olarak hür kadın statüsünde olmuş, mehir almış, miras bırakmıştır. Yani köle gibi bir başkasına miras bırakılmamıştır.

Anahtar Sözcükler: Cariye, Köle, Memlükler, Saray, Ticaret



ABSTRACT

CONCUBINAGE IN THE MAMLUK SOCIETY

YAVUZ, Esra

Master's Thesis

Department of History

Advisor: Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

July, 2020, 214 pages

There are different interpretations of concubines due to the diversity of civilizations. Due to these various perceptions, a different perspective was tried to be presented and their status was mentioned during the period experienced. Concubines are not just slaves. They have different statuses. In the study, efforts were made to determine these statuses. In the study, the concept of concubines was compared by analyzing Eastern and Western cultures, and the value given to women in the east was in a very good position compared to the west.

Another result of the study is that the activities of the concubines, who gained their freedom by taking the efforts of the slaves before they become free, were revealed. Subsequently, the subject of concubines was handled in five dimensions; political, social, economic, scientific and architectural fields, and classified inside and outside the palace. Mamluk period concubines were also summarized with ten main statuses that can come during his life. To enter the palace and being a sultan, - this is valid for Shajar al-Durr- rising to umm al-walad position as a sultan's wife and being a prince's mother such as Hong Togay, Hond Colban, White, Urdu, Hond Semra, Sul, and Surbay. To be responsible, - Sitt Hadak - to be an informant or spy, to act as a bridge between the master and the sultan, to be freed and married to one of the harem orders, be engaged in science, be active in the architectural field, is in the position of singer and maid and gathered under ten main status. Also, in the study, it was stated that they have different positions in subheadings other than this general classification and that they operate in these areas.

Therefore, as a result of the issue obtained around the questions, the position of concubines was very different compared to other states. The biggest presumption

of this was that the concubine was the sultan. Likewise, she became the status of a free woman as the wife of the sultan, took a mahr and inherited it. That is, a concubine was not bequeathed like a slave.

Key Words: Concubine, Slave, Mamluks, Palace, Trade



MEMLÜK TOPLUMUNDA CARİYELİK

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XII
TABLolar LİSTESİ	XIII
HARİTA	XIV
SİKKE VE TASVİR LİSTESİ	XV
MİMARİ YAPILARIN LİSTESİ	XVI
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ VE ÖNEMİ	1
II. KAYNAK VE ARAŞTIRMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	3
1. ARAPÇA KAYNAKLAR	3
2. FARŞA KAYNAKLAR	6
3. OSMANLI KAYNAKLARI	7
4. FRANSIZCA KRONİKLER	7
5. SEYAHATNAMELER	8
III. ARAŞTIRMALAR	8

BİRİNCİ BÖLÜM

CARİYELİK MÜESSESESİNİN KAVRAMSAL ANALİZ VE TARİHSEL SÜRECİ

1.1. MEMLÜK DEVLETİNDE KÖLE VE CARİYE TERİMLERİNİN KAVRAMSAL ANALİZİ VE TARİHSEL SÜRECİ	11
1.1.1. Köle Teriminin Kavramsal Analizi	11
1.1.2. Cariye Teriminin Kavramsal Analizi	13
1.1.3. Köleliğin ve Cariyeliğin Tarihsel Süreci	15
1.1.4. Cariye Kavramı Adı Altında Farklı Adlandırmalar	18
1.1.4.1. Ümmü'l-veled Statüsü	18
1.1.4.2. Hizmetçi Statüsü	21
1.1.5. Cariyeliğe Felsefi Bakış	22
1.2. MEMLÜK DEVLETİNİN SİYASİ TARİHİ	26
1.2.1. Memlük Teriminin Kavramsal Analizi ve Memlük Nedir?	26
1.2.2. Bahrî Memlükleri (648/1250-791/1389)	28
1.2.3. Burci (Çerkez) Memlükleri (784/1382-923/1517)	34

İKİNCİ BÖLÜM

BAHRÎ VE BURCÎ MEMLÜKLERİ DÖNEMİNDE CARİYELER VE SİYASETE ETKİLERİ

2.1. BAHRÎ MEMLÜKLERİ DEVLETİNDE CARİYELER VE SİYASETE ETKİLERİ	40
2.1.1. Memlûklerin İlk ve Son Cariye Sultanı Şecerüddür İsmetüddin Umm-Halil (1250)	40
2. 1. 2. El-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybek (1250-1257)	47
2.1.3. Mansur Nureddin Ali (1257-1259)	51
2.1.4. Muzaffer Seyfeddin Kutuz (1259-1260)	51
2.1.5. Zahir Rükneddin Baybars Bundukdari (1260-1277)	51
2.1.6. Said Nasıreddin Bereke (1277-1279)	55
2.1.7. Mansur Seyfeddin Kalavun (1279-1290)	55
2.1.8. Eşref Selâhaddin Halil (1290-1293)	57
2.1.9. Sultan en-Nâsır Muhammed (I. Dönem: 1293-1294, II. Dönem: 1299-1309, III. Dönem: 1310-1341) ve Sosyal Hiyerarşi: Cariyelikten Hond'luğa Yükselen "Hong Togay" Etkisi	59
2.1.10. Adil Zeyneddin Ketbuga (1294-1296)	67
2.1.11. Muzaffer Rükneddin Baybars Çeşnikar (1309-1310)	67
2.1.12. Seyfüddin Ebu Bekir (1341) ve Habeşli Siyahi Bir Cariye Olan Udi İttifak'ın Saraydaki I. Saltanatı	68
2.1.13. Alâaddin Küçük (1341-1342)	69
2.1.14. Şihabüddin Ahmed (1342)	70
2.1.15. Salih İmadeddin Ebu İsmail (1342-1345) ve Habeşli Siyahi Bir Cariye Olan Udi İttifak'ın Saraydaki II. Saltanatı	70
2.1.16. Kamil Seyfeddin I. Şaban (1345-1346) ve Habeşli Siyahi Bir Cariyenin Udi İttifak'ın Saraydaki III. Saltanatı	71
2.1.17. Muzaffer Seyfeddin I. Haccî (1346-1347) ve Habeşli Siyahi Bir Cariye Olan Udi İttifak'ın Saraydaki IV. Saltanatı	72
2.1.18. Nasırüddin Hasan en-Nasır (I. Dönem: 1347-1351, II. Dönem: 1354-1361)	73
2.1.19. Salih Selahaddin Bin Muhammed (1351-1354)	75
2.1.20. Mansur Selahaddin Muhammed I. Haccı (1361-1363)	76
2.1.21. Eşref Zeyneddin II. Şaban (1363-1376)	76
2.1.22. El-Mansur Alaeddîn Ali Ebu al-Ma'ali (1377-1381)	77
2.1.23. Salih Zeyneddin II. Haccî (I. Dönem: 1381-1382, II. Dönem: 1389-1390)	78

2.2.BURCİ MEMLÜKLERİ DEVLETİNDE CARİYELER VE SİYASETE ETKİLERİ	78
2.2.1. El-Melikü’z-Zâhir Berkuk (I. Dönem: 1382-1389, II. Dönem: 1390-1399)	78
2.2.2. El-Melikü’n-Nâsır Ferec (I. Dönem: 1399-1405, II. Dönem: 1405-1412)	80
2.2.3. El-Melikü’l-Müeyyed Şeyh El-Mahmûdî (1412-1421)	80
2.2.4. El-Melikü’l-Eşref Seyfeddin Baybars (1422-1438) ve Cariyelikten Hond El-Kübra’lığa Yükselen “Çolban/Colban’ın” Sosyal Hiyerarşisi	81
2.2.5. El-Melikü’z-Zâhir Seyfeddin Çakmak (1438-1453)	84
2.2.6. El-Melikü’l-Eşref Seyfeddin İnal (1453-1461)	86
2.2.7. El-Melikü’z-Zâhir Hoşkadem (1461-1467) ve Hayatında Önemli İki Cariye: Şeker Bay ve Surbay El-Çerkesiyye/Çerakise	87
2.2.8. El-Melikü’z-Zâhir Temürboğa (1467-1468)	89
2.2.9. El-Melikü’l-Eşref Seyfeddin Kayıtbay (1468-1496)	89
2.2.10. El-Melikü’l-Eşref Kansu Gavri (1501-1516)	91
2.2.11. El-Melikü’l-Eşref Tumanbay (1516-1517)	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEMLÜK DEVLETİNDE CARİYELERİN İKTİSADİ, SOSYAL, İLMİ, KÜLTÜREL VE MİMARİ FAALİYETLERİ

3.1. MEMLÜK DEVLETİNDE CARİYELERİN İKTİSADİ ETKİSİ	93
3.1.1. Ticaret Yolları	93
3.1.2. Memlûkler’de Köle Pazarları ve Özellikleri	94
3.1.3. Köle Tüccarları	99
3.1.4. Cariye Tüccarı ile Cariye Arasındaki İlişki	101
3.1.5. Cariyenin Ücreti	102
3.1.6. Cariyenin Kusuru	103
3.2. MEMLÜK DEVLETİNDE CARİYELERİN İŞLEDİKLERİ SUÇLAR	104
3.2.1. Katil Cariyeler	104
3.2.2. Eşkiya Cariyeler	105
3.2.3. Casus veya Muhbir Cariyeler	106
3.2.4. Şarkıcı Cariyelere Uygulanan Yaptırımlar	106
3.3. MEMLÜKLER DEVLETİNDE YAŞANAN VEBALAR VE CARİYELERE ETKİSİ	107
3.4. MEMLÜK DEVLETİNDE CARİYELERİN SOSYAL HAYATTA ETKİSİ	110
3.4.1. Saray Hayatında Cariyeler	110

3.4.2. Gündelik Hayatta Cariyeler	113
3.4.3. Memlûk Devletinde Evlilik Çeşitleri ve Boşanma	116
3.4.4. Cariyelerde Giyim Kuşam	119
3.4.5. Eğlence Çeşitleri	120
3.5. MEMLÜK DEVLETİNDE CARİYELERİN MUSİKİ ALANA ETKİSİ	121
3.5.1. Musiki Eğitimi	124
3.5.2. Şarkı ve Şiirde Adını Duyuran Cariyeler	125
3.5.2.1. El-Kerekiye	125
3.5.2.2. Beyaz	125
3.5.2.3. Şarkıcı Zühre	125
3.5.2.4. Sitt Hadak	126
3.5.2.5. Hubi El-Avvâde veya Âdî Hûbî	126
3.5.2.6. Bedriye bint Ceria veya Er-Rîse Bedriyye bintü Ceria	127
3.5.2.7. Hatice er-Rahhabiye el Mugannîye	127
3.5.2.8. Udi İttifak	128
3.5.2.9. Buleybul	128
3.5.2.10. Dünya bintü'l-Aknâî	128
3.5.2.11. Sul	128
3.5.2.12. Asilü'l-Kal'a veya Asîl El-Kal'iyye	129
3.5.2.13. El-Azize bint es-Sathi	129
3.5.2.14. Ümm Hoca Hatice veya Er-Rîse Hadîce Ümmü Hoca	129
3.5.2.15. Hayfa El-Lezize	129
3.5.2.16. Şehiddar	130
3.5.2.17. Ibn Küteybe Ibn Karangan/Krangan/Karanğan	130
3.6. MEMLÜK DEVLETİNDE CARİYELERİN KÜLTÜREL ETKİSİ	130
3.6.1. Mimari Yapı	130
3.6.2. Cariye Sultanların Yaptırdığı Mimari Eserler	133
3.6.2.1. Şecerüddür'ün Eserleri	133
3.6.2.1.1. Türbeleri	133
3.6.2.1.2. Hamam	134
3.6.2.1.3. Cami	134
3.6.2.2. Melikü'n-Nâsır'ın Cariyelerinin Eserleri	134
3.6.2.2.1. Cariye Togay Hond Hatun'un Türbesi	134
3.6.2.2.2. Urdu veya Urdutakin Hatun'un Külliyesi	135
3.6.2.2.3. Sitt Hadak'ın Camisi	135
3.6.2.3. Sultan Çakmak'ın Cariyesi Surbây El-Çerkesî	135
3.7. MEMLÜK DEVLETİNDE CARİYELERİN İLMÎ ALANA ETKİSİ	136
SONUÇ	139
KAYNAKÇA	143

KISALTMALAR

BEDÂYİ_Ü'Z-ZUHÛR	Bedâyi_ü'z-Zuhûr fî Vekâyi_i'd-Duhûr
BKZ	Bakınız
C	Cilt
ÇEV	Çeviren
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EN-NUCÛMÛ'Z-ZÂHİRE	En-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûk-i Mısır ve'l-Kâhire
HAZ	Hazırlayan
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
İSAR	İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı
KİTABU'S-SÛLÛK	Kitâbu's-Sûlûk li-Ma'rifet-i Düveli'l-Mülûk
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
NSR	Neşreden
TDK	Türk Dil Kurumu
V	Volume
VD	ve devamı
YAY	yayınlayan

TABLÖLAR LİSTESİ

Ek-1: Memlûk Devleti Boyunca İsim Olarak Ele Alınan Cariyeler.....Ek. s.1

(Bahrî Memlûklüler)

Ek-2: Memlûk Devleti Boyunca İsim Olarak Ele Alınan Cariyeler.....Ek. s.4

(Burci Memlûklüler)

Ek-3: Memlûk dönemi İçinde Şarkıcı Cariyelerin Listesi.....Ek. s.6



HARİTA

Ek-1: En Geniş Memlûk Devletinin Hudutları..... Ek. s.7



SİKKE VE TASVİR LİSTESİ

Ek-1: Şecerüddür'ün Bastırdığı Paranın Ön Ve Arka Yüzü..... Ek. s.8

Ek-2: 1222 Yılında Bir Kölenin Efendisine Hizmeti.....Ek. s.9

Ek-3: 1237 Yılında Bir Köle Pazarı..... Ek. s.10

Ek-4: Memlük Sultanı Hoşkadem'in Meclisi'nden bir Minyatür.....Ek. s.11

Ek-5: Mohamed Rushdy Tarafından Çizilen Bir Memlük Kadını Tasviri.....Ek. s.12



MİMARİ YAPILARIN LİSTESİ

Ek-1: Şecerüddür Türbesi'nin Planı Ve Durumu.....	Ek. s.13
Ek-2: Şecerüddür Türbesi'nden Bir Görünüm.....	Ek. s.14
Ek-3: Sitt Hadak'ın Cami'sinden Bir Görünüm.....	Ek. s.15
Ek-4: Sultan Gavri Dönemi Haririyin Çarşısı.....	Ek. s.16
Ek-5: Kavramlar Sözlüğü.....	Ek. s.17



GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ VE ÖNEMİ

Geçmişten günümüze bir araştırma yapıldığında genel olarak siyasi tarih benimsenmiş ve bu doğrultuda eserler verilmeye çalışılmıştır. Bu yüzden de bir devlet veya dönem içinde yaşayanların hayatlarında ne gibi farklılıklar veya benzerliklerin olduğu, gelenekleri ve görenekleri, kadın statüsünde ne gibi çeşitliliğin olduğu ve günümüze nasıl taşındığı veya neden terkedildiği hakkında bilgi veren kaynaklar maalesef az olmuştur. Dolayısıyla bu konuları sağlayan sosyal tarih ise arka planda kalmıştır.

Memlûkler dönemi cariyelik hakkında yapılan araştırma sırasında oluşan zorluklarına gelince tarih, genellikle erkek egemenliği altında erkeklerin tarihini yazdığından ve siyasi tarihi barındırdığından dolayı kadınların tarihini yazmak zorlaşmıştır. Hatta kadın değil, alt sınıf kabul edilen cariyelerin hakkında bilgi toplamak oldukça güç olmuştur. Ayrıca sultan eşlerinde İslamiyet ile birlikte daha çok önem gösterilen mahremiyet duygusundan dolayı daima bir setr çevresinde kendilerini muhafaza etmeleri de eklenmiştir. Bu durumu Memlûk tarihçileri de dile getirmişlerdir. Nitekim Memlûkler’de Sultan hanımları kamuya açık görünmezlerdi. Eğer bir merasim düzenlenir ise evlilikler veya sünnet gibi katıldıkları kutlamalar sırasında kaleden inmeden önce Kahire’ye giderken tüm dükkânlar kapanır ve insanlar sokaklardan uzak dururdu. Akabinde sultan eşleri sokaklardan geçerlerdi.¹

Tezin amaçları ise cariyelerin var olan köle statüsünün arkasında çeşitli rolleri olduğunun farkına varabilmek, cariyeye denilince sadece alternatif eş algısının önüne geçmek, Doğu ve Batı kültürlerinde köle kavramına bakmak, cariyelerin yaptığı faaliyetleri ortaya koymak, cariyelerin hayatı boyunca gelebilecek statüleri belirlemek, Memlûkler’de cariyelerin farklı bir konumda olduğunu açıklamak, cariyelerin avantajlarını ve dezavantajlarını aktarmak ve cariyeleri siyasi, sosyal, kültürel, iktisadi ve ilmi olmak üzere beş boyutlu ele almaktır. Çalışmanın bir diğer amacı kölelerin hür konumuna gelmeden önceki çabalarını ele alarak hürriyetlerine kavuşan cariyelerin, yaptığı faaliyetlerin neler olduğunu ortaya koymaktır.

¹ Abouseif Behrens Doris, “The Mahmal Legend And The Pilgrimage Of The Ladies Of The Mamluk Court”, *Mamluk Studies Review*, 1, (1997): 87-97.

Bu çalışma ile makro olan bir konuyu mikrolaştırma yaparak incelemeye gidilmiştir. Böylece kölelik başlığı altında değil “Memlûk Toplumunda Cariyelik” konusu altında incelenmiştir. Temelinde köle diye adlandırılan özelde ise kadınların cariye statüsünü ele alınan bu araştırmada kadınların daha doğrusu cariyelerin arka planlarda olduğunu görmekteyiz. Bu doğrultuda cariyelerin çeşitli alanlarını ele alarak farklı bir bakış açısı sunulmuştur. Bunu yaparken de mimari araştırmacılarından, sanat tarihçilerinden, Türkoloji’den, sosyolojiden, psikolojiden, İslami bilimler ve tarih alanından destek alınmış ve disiplinlerarası bir çalışma yapılmıştır. Dolayısıyla cariyelerin sadece maddi kimliği, dış görünüşü değil aynı zamanda psikolojik yani manevi olarak ne gibi baskı ve isteklerinin olduğu göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır.

Peki, araştırmaya gidilmeden önce çalışmanın soruları neydi? Memlûkler’de cariyelere bakış nasıldı? Cariyelerin statüsünü gösteren en yakın dönemlerden biri olan Abbasiler’de de cariyelerin konumu önemliydi. Fakat Abbasiler’de cariyeden doğma çocuğa hor bakarken Memlûkler’de nasıl bir hiyerarşi vardı da bu kast sistemini yıktı ve cariye çocukları rahatlıkla sultan oldu? Normal bir köle iman konusu dışında hüre göre hep kısıtlı bir yaşam sürerken Memlûkler’de ne oldu da anne cariye, problem teşkil etmedi? Sultan eşleri olarak yönetimde nasıl bir rol aldılar? Hatta bir sultan olma konumuna nasıl geldi? Bu soruların cevapları üzerinden de bir değerlendirme yapılmaya çalışıldı.

Diğer bir önemli konu ise sadece cariye penceresinden değil hür kadın penceresinden bakarak onların yaşadığı problemleri dile getirmeye çalışmaktır. Bu düşünce üzerinden gidildiğinde şu sorular belirlenmektedir. Memlûk Döneminde çok eşlilik ve evlilik konusu nasıldı? Bu dönemde yaşayan kadınlar, çok eşlilik olgusunu nasıl kabul ettiler? Hanedan arasında ne gibi sonuçlara neden oldu? Cariye alırken veya alma ihtimaline karşı kadınların, çevrelerinin ve kendi eşlerinin bu duruma tepkileri nasıldı? Ve bunun sonucu olarak hanedan içerisinde yaşanan olayların devlete etkisi ne oldu? şeklinde sorular soruldu ve aktarılmaya çalışıldı.

II. KAYNAK VE ARAŞTIRMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. ARAPÇA KAYNAKLAR

1.1.Şihabettin Ahmet b. Abdulvehhab En-Nüveyri

Tam künyesi Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed El-Bekrî et-Teymî El-Kureşî en-Nüveyrî'dir. 1279 yılında Mısır'da dünyaya gelmiştir. Memlûk Devletinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Müellifin tek eseri *Nihayetü'l Ereḇ Fi Finûni'l Edeb*'tir ve bu eser, Memlûk Sultan'ı Nasır Muhammed'e sunulmuştur. Eser, Nasır Muhammed'e ithaf edildiği için o dönemin ayrıntısına daha çok değinmektedir. Burada pazarlardan, tüccarlardan ve halkın durumundan bahsetmesi sosyal çalışmalar adına önemli referans teşkil etmektedir. Çalışma, 31 cilt olup 1331 yılında tamamlanmıştır. Ansiklopedi niteliği taşıyan bu eserin özellikle çalışma adına 32 ve 33. ciltleri önemli olmuştur.²

1.2. İbnu'l Kesir

İbnu'l Kesir'in eseri, İslam Tarihi adıyla bilinen *El Bidâye ve' n-Nihâye* toplam on dört cilt ve bir indeksten oluşmaktadır. Müellif eserine kâinatın yaratılışıyla başlamış ve Hz. Peygamber Dönemi, Dört Halife Dönemi, Emeviler, Abbasiler, Eyyûbîler ve Memlûklüler gibi devletler hakkında önemli bilgi vermiştir. Ayrıca önemli kişilerin vefatlarını ve önemli olayları da eklemiştir. Çalışma açısından özellikle on üç ve on dördüncü ciltler Memlûk tarihi için önemli olmuş ve bu ciltler üzerinde ağırlık verilmiştir. Müellif siyasi yönden sultanların faaliyetlerinden bahsetmesi ve sultanların dönemlerini kronolojik olarak sıralaması aktarmada kolaylık sağlamıştır. On beşinci cilt ise tüm ciltlerin indeksi olup, şahıs, kavram, kitap, yer ve konu olarak sınıflandırılması taramada kolaylık sağlayan diğer bir unsur olmuştur. Eser, Mehmet Keskin tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır.³

² En-Nüveyri, Şihabettin Ahmet b. Abdulvehhab, *Nihayetü'l Ereḇ Fi Finûni'l Edeb*, Tahkik Üstaz İbrahim Şemseddin, (Beyrut, 2004).

³ İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, Çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994).

1.3.El-Makrîzî, Takiyyüddin Ahmed bin Ali

El-Makrîzî (Ö. 1442) XV. yy Memlûk tarihçilerinin en önemlilerinden olup çalışmanın yapı taşlarındandır. Kahire’de yetişmiş olması sebebiyle burada bulunan ilim adamlarından ders almış ve Memlûk tarihi açısından önemli eserler vermiştir. Fakat bu eserleri arasından en önemlisi *Kitâbu’s-Sülûk li Ma’rifet-i Düveli’l-Mülûk*’tür. Bu eserde Mısır’ın ve Memlûklerin sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel ve dini değerleri hakkında bilgi vermesi bakımından ve ana kaynak olması hasebiyle çalışmamının kılavuzu olmuştur. Mısır tarihi olan *Kitâbu’s-Sülûk li Ma’rifet-i Düveli’l-Mülûk* sayesinde cariyelerin, sosyal ve siyasi hayatı hakkında bilgiler edinilmeye çalışılmıştır. Ayrıca eserin iki neşrinin olmasından dolayı zorluk yaşansa da bu iki neşirden de yararlanılmıştır.⁴

1.4.İbn Hacer El-Askalani

İbn Hacer El-Askalani, Mısır’da doğmuş ve Filistin’in Askalani şehrine nispetle böyle anılmıştır. İlim ile hemhal olan yazarın toplam erkek ve kadın olmak üzere toplam 628 hocadan ders aldığı bilinmektedir. Müellifin birçok eseri bulunmaktadır. Fakat çalışma için yararlanılan eser, *İnbâ’ El-Ğumr bi Ebnâ’ El-Umr*’dur. Bu eser, bazı carie adları ve faaliyetleri hakkında bilgi vermesinden dolayı önem arz etmektedir.⁵

1.5.Kalkaşandi

Kalkaşandi, 1355 yılında Kahire’nin Kalkaşende köyünde doğmuştur. İlimle uğraşmış ve hoca olarak dersler okutmuştur. Ayrıca uzun yıllar kadılık yapmıştır. *Subhu’l-a-şâ fî sinâ’ati’l-inşâ* adlı ansiklopedik eseri, Mısır hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır. Bunun yanında örf ve geleneklerden coğrafyadan, tarihten ve edebiyattan bahsetmektedir. 14 cilt olarak yayınlanan eser, çalışmanın kaynaklarından olmuştur.⁶

⁴ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sülûk li Ma’rifet Düveli’l-Mülûk*, Nşr. M.M. Ziyade, (Kahire, 1936); El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sülûk li Ma’rifet Düveli’l-Mülûk*, Tahkik M. Abdulkadir Ata, (Lübnan, 1997), 1-3.

⁵ El-Askalani, İbn Hacer, *Şihabuttin Ahmed, İnbâ’ El-Ğumr bi Ebnâ’ El-Umr*, Tahkik Hasan El-Habeşi, (Kahire, 1998).

⁶ Kalkaşandi, *Subhu’l-a-şâ fî sinâ’ati’l-inşâ*, Kahire, (1919), 1-14.

1.6.İbni Tagrıberdi Ebû'l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf

İbni Tagrıberdi, Kahire’de doğmuş ve Türk olduğu bilinmektedir. Annesi ve babası Memlûk azatlısıdır. Mısır’da olması ve Memlûkler Döneminde yaşaması eserin önemini artırmıştır. Tarihçi İbni Tagrıberdi’nin birçok eseri vardır. Çalışma açısından önemli olan eseri şüphesiz *en-Nucumu’z-zahire fî muluki Mısır ve’l-Kahire*’sidir. Eser, ilk Memlûk sultanlarından başlayarak sultanların biyografilerini vermiş ve bazen satır aralarında cariyeler hakkında verilen bilgilerin değeri önemlidir. Çalışma için son derece önemli ve tafsîlâtı bilgi sunmaktadır. Eser, Ahsen Batur tarafından Türkçe’ye kazandırılmıştır.⁷

1.7.Halil b. Şahin ez-Zahiri

İbn Sahin, 1410 yılında Kahire veya Kudüs’te doğduğu bilinmektedir. Memlûk Sultanı El-Melikü’z-Zâhir Seyfeddin Berkuk’a nisbetle Zâhirî diye tanınmaktadır. Naiblik ve atabeylik yapan İbn Sahin, ilimle de uğraşmıştır. Çalışma için yararlanılan iki ciltlik eseri *Keşfü’l-Memâlik Ve Beyânü’t-Turuk Ve’l-Mesâlik*’tir. Bu eser, devlet teşkilatı, iktisadî ve gündelik hayatı ile ilgili önemli bilgiler sunması önem arz etmektedir.⁸

1.8.Sehavi

1428 yılında Kahire’de doğan Sehavi, Hadis alimi ve tarihçidir. İbn-i Hacer’in öğrencisi olan Sehavi, hocasından çok etkilenmiş ve ilme yönelmiştir. Sehavi’nin birçok eseri bulunmaktadır. Fakat çalışma için önemli olan eseri *ed-Dav’ü’l-lâmi ‘li-Ehli’l-Karni’t-Tâsi*’dir. Biyografi ansiklopedisi niteliği taşıyan on iki ciltlik eserin çalışma için en kıymetlisi ise on ikinci cildir. Bu cildi 800’den fazla kadınların biyografilerine ayırmış ve onların hayatlarını ele almıştır. Dolayısıyla kadınlar arasında cariyeye konumunda olan sultan eşlerinin de hayatlarını aktarması çalışma adına birincil ve önemli kaynak olmuştur.⁹

⁷ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu’z-Zahire*, Çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013).

⁸ Ez-Zahiri, Halil b. Şahin, *Keşfü’l-Memâlik Ve Beyânü’t-Turuk Ve’l-Mesâlik*, (Paris: Cumhuriyet Matbaası, 1892).

⁹ Sehavi, *ed-Dav’ü’l-lâmi ‘li-Ehli’l-Karni’t-Tâsi*, (Beyrut, 1992), 12..

1.9.İbn İyas Muhammed bin Ahmed

XV. yy müelliflerinden olan İbn İyas 1448 yılında Kahire’de doğdu (Ö. 1523). Bir memlük oğlu olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı olayların tanığı olmuştur. Çalışmada kullanılan eseri *Beda’i’u’z-zühûr fî Vekā’i’i’-d-dühûr* olup beş cilttir. Hac törenleri, düğünleri ve merasimleri hakkında bilgi vermesi sosyal tarih adına önemli kaynak teşkil etmiştir. Kısaca sosyal ve kültürel bilgiler barındırmasından ve oldukça önemli malumat ihtiva etmesinden dolayı bu çalışmadan faydalanıldı.¹⁰

1.10.‘Abd El-Fettah Sa’id

‘Abd El-Fettah Sa’id’in *El-Mucteme’El-Mısrî fî ‘Asr Selatin El-Memalik* adlı eseri de çalışma açısından önemli kaynaklardandır. Eser, çalışma için özellikle Şecerüddür’ün yönettiği süre boyunca yaptığı işleri hakkında bilgiler sunması önem teşkil etmektedir. Aynı zamanda cariyeye eşlerinin dini yönü ve eğilimlerinden bahsetmesi ilmi alanda cariyelerin etkisi başlığını oluşturma da katkı sağlamıştır.¹¹

2. FARŞÇA KAYNAKLAR

2.1. Kerimüddin Mahmudi Aksarayı

Kerimüddin Mahmudi Aksarayı’nin isminden de anlaşıldığı gibi Aksaraylı olduğu tahmin edilmektedir. Yazar, Arapça ve Farsça’ya hâkim olup İlhanlı Döneminde naiplik ve mütevellilik yapmıştır. Gulam konusunda yararlanmak için ele alınan müellifin, *Müsaremetü’l Ahbar* adlı eserinden daha çok sözcük ve kelime çalışması olarak kullanılmıştır. Eser, Mürsel Öztürk tarafından çevrilmiş ve Türk Tarih Kurumu Yayınları tarafından yayınlamıştır.¹²

2.2. Aziz b. Erdesir-i Esterâbâdî

Çalışmada kullanılan bir diğer eser, Aziz b. Erdesir-i Esterâbâdî’nin *Bezm u Rezm* adlı eseridir. Bu eser, Kadı Burhaneddin’in emriyle 1398 yılında kaleme alınmıştır. Kitap, Berkuk döneminde yaşanan olayları vermesi açısından önemli olup

¹⁰ İbn İyas, Muhammed b. Ahmet, *Beda’i’u’z-zühûr fî Vekā’i’i’-d-dühûr*, Tahkik, Muhammed Mustafa, (Kahire, 1983).

¹¹ Sa’id ‘Abd El-Fettah ‘Aşur, *El-Mucteme’El-Mısrî fî ‘Asr Selatin El-Memalik*, (Kahire, 1992).

¹² Kerimüddin Mahmudi Aksarayı, *Müsaremetü’l Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000).

çalışma için bu konular istifade edilmiştir. Çalışma, dilimize Mürsel Öztürk tarafından çevrilmiş ve Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır.¹³

2.3. Ahmed Mahmud

Ahmed Mahmud'un (ö.977/1569-70) olduğu söylenen *Selçuk-name* adlı eser, Öncelikle Büyük Selçuklular'ı ve sonra Anadolu Selçuklular'ı ele almıştır. Yararlanılan alan olarak "Selçuklular'da memlûk ve köle kavramı var mıydı veya var ise nasıldı?" şeklinde karşılaştırma yapmak için istifade edilmiştir. Eser, dilimize Erdoğan Merçil tarafından çevrilmiştir.¹⁴

3. OSMANLI KAYNAKLARI

3.1. Ahmedi

1334-35 yıllarında doğmuştur. Asıl adı İbrahim olup lakabı Tacaeddin olarak bilinmektedir. Tezde kullanılan eseri ise *İskendername*'dir. Bu eser, Memlûk Sultan'ı Hoşkadem'in meclisinden minyatürlerin olması ve görsel sunması bakımından önemlidir. Yakın bir tarihte Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından 2019 yılında yayınlanmıştır.¹⁵

3.2. Matrakçı Nasuh

Matrakçı Nasuh hakkında bilgiler sınırlıdır. Matrak oyunundan dolayı Matrakçı olarak anılmaktadır. Ayrıca silahşör olarak da bilinmektedir. Tez açısından önemli olan eseri, *Târih-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*'dir. Osmanlı-Memlûk çatışmalarını ele alması ve Memlûklerin son dönemlerini belirtmesinden dolayı çalışma için önemli bir kaynak olmuştur. Bu eser, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınlar tarafından 2019'da yayınlanmıştır.¹⁶

4. FRANSIZCA KRONİKLER

Fransızca kroniklere gelince çalışma için toplam üç kronikten faydalanıldı ve böylelikle Fransız kaynaklarına da değinilmeye çalışıldı. Bu kronikler sayesinde doğuda yaşanan vebaların etkisini ve bunun genelde kadın özelde cariyeye ve kölelere

¹³ Esterabadi, Aziz B. Erdeşir-i, *Bezm-u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).

¹⁴ Ahmed Mahmud, *Selçuk-name*, Çev. Erdoğan Merçil, (İstanbul: Kervan Kitapçılık).

¹⁵ Ahmedi, *İskendername*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019).

¹⁶ Matrakçı Nasuh, *Târih-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*, Haz. Göker İnan, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınlar, 2019).

yansımasını ele almaya çalışıldı. Birinci ele alınan eser; Raymond Chalmelli de Vivario, *De Peste*, 15. Yy. Vatikan: Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. Lat., 1229), 284r. İkinci ele alınan eser; Anonim eser, *BnF Français 25434*, Bibliotheque Nationale de France, Paris, 15.yy, 137r. Ve üçüncü ele alınan eser; Gabriele de Mussis, *Istoria De Morbo Sive Mortalitate Quae Fuit Anno Dni MCCCXLVIII Kroniği*, Derlenen Eser; Archiv Für Dir Gesammte Medicin, (1842,Jena)'dir. Böylece Batı gözüyle yazılan birincil kaynakları da analiz edilerek istifade edildi.¹⁷

5. SEYAHATNAMELER

Seyahatnameler, dönemin sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve dini konular bakımından zengin eserlerdir. Ayrıca gündelik hayatı aktarması ve bizzat yaşayarak kâğıda dökmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu yüzden yararlanılan bazı seyahatnameler de olmuştur. Bunlardan ilki Yakubi'dir. *Ülkeler Tarihi* adlı eser ile Mısır'ın ve çevresinin coğrafyası hakkında yararlanıldı.¹⁸ İkincisi İbn Battuta'dır. *İbn Battuta Seyahatnamesi*, çalışma adına çok güzel ve önemli bilgiler sunmaktadır. Bu eser sayesinde dönemin kadına bakışını, konumunu ve faaliyetlerini inceleme imkanı elde edildi.¹⁹ Üçüncüsü İbn Fadlan'dır. *İbn- i Fadlan Seyahatnamesi*'ne gelince dönemsel olarak Memlûk tarihi olmasa da çalışma açısından cariyeler ve faaliyetleri hakkında birçok bilgi sunmuş ve tez için erken dönem hakkında bir çerçeve oluşturarak karşılaştırma imkanı vermiştir. Bu yüzden istifade edilen edilmiştir.²⁰ Bir diğer seyahatname yani dördüncüsü Marco Polo'nun *Seyahatname*'sidir. Bu seyahatname sayesinde Mısır'ın ticaret yaptığı ülkeleri ve aldığı ticaret ürünleri hakkında bilgiler edinildi.²¹

III. ARAŞTIRMALAR

Memlûkler hakkında yapılan araştırma çalışmalarına bakıldığında ise genel olarak köle veya memlûk kavramının üzerinde çalışmalarının çok olması dikkat

¹⁷ Raymond Chalmelli de Vivario, *De Peste*, 15. Yy. Vatikan: Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. Lat., 1229), 284r; Anonim eser, *BnF Français 25434*, Bibliotheque Nationale de France, Paris, 15.yy, 137r; Gabriele de Mussis, *Istoria De Morbo Sive Mortalitate Quae Fuit Anno Dni MCCCXLVIII Kroniği*, Derlenen Eser; Archiv Für Dir Gesammte Medicin, (1842,Jena).

¹⁸ Yakubi, *Ülkeler Tarihi*, Çev. Murat Ağarı, (Ayışi Kitapları, Yeditepe Yayınevi, 2010).

¹⁹ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Çev. A. Said Aykut, Ed. M. Sabri Koz, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1-2, 2000).

²⁰ İbn Fadlan, A., *İbn- i Fadlan Seyahatnamesi*, Çev. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010).

²¹ Marco Polo, *Seyahatname*, Çev. Filiz Dokuman, (Kervan Kitapçılık)2.

çekmektedir. Bu durum cariyelerin konumunu gölgelemiştir. Bu yüzden de çalışmaları incelerken bu husus göz önünde bulundurulmuştur. Fakat bu çalışmayı yapmadan önce memlûk terimini ve konumunu anlamak gerekmektedir. Bu yüzden öncelikle David Ayalon'un iki makalesi önem arz etmektedir. Bu eserde memlûk terimini analiz etmesi ve konumunu belirtmesi bakımından değerli bilgiler vermiştir.²²

Akabinde Donald P. A Little'nin çalışması olan *Catalogue Of The Islamic Documents From Al-Haram Aş-Şarîf İn Jerusalem* bizlere Memlûkler hakkında ilk şeriye sicillerin varlığını ve kayıtlarda 28 belgenin kadın kölelere ait olduğunu belirtmiştir. Bu katalog sayesinde ilk kaynak teşkil eden bazı sicillerin içeriğini de sunmaktadır (267. 17 x 27.5 cms, 382. 19x13 cms, 51. 17*62 cms, 574. 18.7x27 cms, 649. 26.75x36cms, 688. 18.3x26.5 cms gibi).²³ Arapça araştırma eserlerinden ise Abdüsselam Termanini'nin eseri olan *er-Rıkkı Mazihi ve Hadarihi* çalışma için önemli kaynaklardan olmuştur. Bu çalışma sayesinde cariyelerin sosyal ve siyasi hayatlarından detaylı bir şekilde istifade edildi.²⁴ Keza Ahmed Abdurrezzak'ın *El-Mer'a Fi-asri'l El-Memlûkî* adlı Arapça çalışma da önem teşkil etmiştir.²⁵

Daha sonrasında Kâzım Yaşar Koprman; Memlûkler²⁶, Andre Clot'un *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı* isimli eseri²⁷, İsmail Yiğit tarafından yazılmış olan *Memlûkler* adlı çalışması önce 1991 yılında *Siyasi – Dini – Kültürel – Sosyal İslam Tarihi* isimli ansiklopedinin 7. cildi olarak basılmıştır.²⁸ Daha sonra ise 2008 yılında *Memlûkler* ismi ile kendisi tarafından tekrar yayınlanmıştır.²⁹ Eser, başlangıcından sonuna kadar Memlûk Devleti tarihini incelemiş ve sultanların siyasi hayatlarını ele alarak bize çalışma için önemli bir örnek olmuştur.

²² David Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", Çev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 4/1, (1989); David Ayalon, "The Circassians In The Memlûk Kingdom", *Journal Of The American Oriental Society*, 69/3. (1949).

²³ Donald P. A Little, *Catalogue Of The Islamic Documents From Al-Haram Aş-Şarîf İn Jerusalem*, (Orient-Institution D. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1984).

²⁴ Abdüsselam Termanini, *er-Rıkkı Mazihi ve Hadarihi* (Kuveyt, 1979).

²⁵ Ahmed Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlûkî*, (1999).

²⁶ Kazım Yaşar Koprman, "Memlûkler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 6, (1992).

²⁷ Andre Clot, *Köleliğin İmparatorluğu Memlûkler'in Mısır'ı (1250-1517)*, Çev. Turhan Ilgaz, (İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2005).

²⁸ İsmail Yiğit, "Memlûkler (1250-1517)", *Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal İslam Tarihi*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991).

²⁹ İsmail Yiğit, *Memlûkler (1250-1517)*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015).

Konu ile ilgili Türkçe çalışmalara bakıldığında 2012 yılında İslam Tarihi alanında "Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik" adlı doktora çalışması mevcuttur. Bu çalışma, cariyе kavramını ve öncesini açıklaması açısından tez için temel atarak önemli eserlerden olmuştur.³⁰

Son yapılan İngilizce çalışmalara gelince tez için önemli kaynaklar mevcuttur. Bunlardan biri Taef El-Azhari'nin "*Queens, Eunuchs and Concubines in Islamic History, 661–1257*" Edinburgh Üniversitesi'nin 2020 yılında yayınladığı çalışmasıdır. Bu çalışma tarih aralığı bakımından erken dönemi almış ve tez için alt yapı oluşturmuştur. Ayrıca yazar, Memlûklerin ilk cariyе sultanı olan Şecerüddür hakkında farklı bilgiler vermesi bakımından değerlidir.³¹ İkinci önemli çalışma ise Jonathan A.C. Brown'nın "Slavery and Islam" isimli çalışmasıdır. Bu eser de çalışmaları adına önemli olmuştur.

³⁰ Ali Hatalmış, *İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*, (İstanbul: Araştırma Yayınları, 2012).

³¹ Taef El-Azhari, *Queens, Eunuchs and Concubines in Islamic History, 661–1257*, (Edinburgh University Press, 2020).

BİRİNCİ BÖLÜM

CARİYELİK MÜESSESESİNİN KAVRAMSAL ANALİZ VE TARİHSEL SÜRECİ

1.1. MEMLÜK DEVLETİNDE KÖLE VE CARİYE TERİMLERİNİN KAVRAMSAL ANALİZİ VE TARİHSEL SÜRECİ

1.1.1. Köle Teriminin Kavramsal Analizi

Ayalon'un da dediği gibi Memlûk tarihini araştırmak için önce kelime literatürü yapmak ve bu bilgiler ışığında ilerlemek doğru olacaktır.³² Köle³³ kavramı genel olarak “Slav” halklardan oluştuğu için İngilizce, Fransızca, Avrupa ve Arapça dilleri “Slav” (Slave) köle anlamını kullanmışlardır.³⁴ Köle terimi, yeri, zamanı, dönemi ve konumuna göre değişiklik arz etmektedir. Fakat genel olarak şöyle tanımlar bulunmaktadır. Köle, alınıp ve satılan yani mal hükmünde olup mülkiyet hakkından mahrum olan kimsedir. Ancak dini vazifelerinden sorumludur.³⁵ Aynı zamanda hürriyetinden yoksundur³⁶ ve iktisadi bir araç olarak görülür.³⁷ Diğer bir deyiş ile savaşlarda esir edilen kişilerdir.³⁸ Müesseseye dönüşmüş şekliyle ele alınan “Kölelik” ise itaatkâr olmasını bekleyen tutsaklık sürecidir. Efendisinin yanında belli

³² David Ayalon, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, Çev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi* (1989, S. 1), 4: 212.

³³ Arapça terimler genel olarak kullanılmıştır. Fakat Farsça terim olarak “Berde” kelimesi Selçuklar döneminde kullanılmıştır. Buradaki “berde” kelimesi ise gulam, esir, tutsak ve cariyeye anlamında yani köle demektir. Detaylı bilgi için Bkz. Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca- Türkçe Sözlük* (İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1987) : 83; Reşidü'd-din Fazlullah, *Cami'ü't- Tevarih*, Çev. Erkan Göksu, Hüseyin Güreş, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2010), 117; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993) 1: 293. Ayrıca “Berde” kelimesi kız veya erkek fark etmeksizin köleler için kullanılan bir tabir olmuştur. Detaylı bilgi için Bkz. Erkan Göksu, “*Türkiye Selçuklarında Ordu*”, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, 2008) : 68. “Berde” hizmetçi, sadık köle anlamına da gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, “Berde” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1992) 5: 434; Nizamü' l- Mülk, *Siyaset- name*, Çev. Mehmet Altay Köymen, 3. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 127; Karavaş için bkz. Akartürk Karahan, “Tarihi Türk Dilinin Söz Varlığına Katkıları: Kadınla İlgili Kelimeler Üzerine”, *Bilkent Üniversitesi 1. uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, (2006), 2-6.

³⁴ Montgomery W. Watt, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2013), 36.

³⁵ Aydın ve Hamidullah, “Köle”, 237-246.

³⁶ İbrahim Etem Çakır, “Osmanlı Toplumu'nda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (2014), 36: 202.

³⁷ Zeki Duman, “İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2011), 12: 5.

³⁸ Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 2: 360-362.

bir zaman kalması zorunludur. Bu süreç içinde efendisine sadık olmalı ve saygı duymalıdır.³⁹

Eş anlamlı olmasa da köle anlamı taşıyan birçok Arapça kelime vardır. İslam Hukukunda rık; kelime anlamı kölelik⁴⁰ veya rıkkıyet yani esirlik ve kulluk⁴¹ kavramlarıyla da görülmektedir.⁴² Abd, hür veya köle olan kul demektir.⁴³ Abid, hizmet ve itaat eden anlamındadır.⁴⁴ Esir, kelime anlamı savaş tutsağı demektir.⁴⁵ Memlûk,⁴⁶ köle manasını taşıyan ve yine birinin hükmünde olan köle ve cariyeye anlamındadır. Köle kadınlara ise genellikle “Memlûke” denir.⁴⁷ Buna benzer bir diğer isim Mevali ise o dönemde Arap olmayanlar için koruyucu, yardımcı ve azat edilen köle anlamlarında kullanılan bir kelimedir.⁴⁸ Genellikle Selçuklular’da görülen ve erkek köleler için kullanılan bir başka tabir “Gulam”dır.⁴⁹ Gurre, başka anlamları olduğu gibi beyaz köle ve cariyeye anlamı da taşımaktadır. Bu yüzden köleler için bir diğer adlandırma sayılmaktadır.⁵⁰ Köle ile aynı anlamlara gelen diğer kelimeler ise “Rakabe”,⁵¹ “Rakik”,⁵² “Rakika”,⁵³ “Kul”,⁵⁴ Nesme -satın alınan

³⁹ Maurice Lengelle, *Kölelik*, Çev. Emine Su, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 7-8.

⁴⁰ Bekir Topaloğlu ve Hayrettin Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*, 8. Baskı (İstanbul: Elif Ofset, 1979) : 149; Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik*, 107.

⁴¹ Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 3: 34.

⁴² Ahmet Akgündüz, “Bir Aile ve Hizmet Müessesesi Olarak Osmanlı’da Harem”, *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002) 10: 315.

⁴³ Muhammed Hamidullah, “Abd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1988) , 1: 57-58.

⁴⁴ Süleyman Uludağ, “Abid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1988) , 1: 307.

⁴⁵ Ahmet Özel, “Esir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1995) , 11: 382-389.

⁴⁶ Memlûk terimi köle anlamında farklı devletlerde de kullanılmıştır. Bunlardan biri ise Selçuklu’lardır. Detaylı bilgi için bkz. Mahmud Ahmed, *Selçuk-name*, çev. Erdoğan Merçil, (İstanbul: Kervan Kitapçılık), 142-143.

⁴⁷ Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 2: 475; Süleyman Kızıltoprak, , “Mevali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2004) , 29: 87-90; Kecia Alı, *Marriage and Slavery in Early Islam*, (London: Harvard University Press, 2010): 75-76.

⁴⁸ İsmail Yiğit, “Mevali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2004) , 29: 424-426.

⁴⁹ Kerimüddin Mahmudi Aksarayi, *Müsaremetü’l Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000) ,3; Mustafa Zeki Terzi, “Gulam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1984) , 14: 180.

⁵⁰ Muhsin Kocak, “Gurre” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1996), 14: 211-212.

⁵¹ Halit Çalış, “Rakabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2007) , 34: 427-428; Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 3: 7.

⁵² Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995) : 334-335; Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 3: 7.

⁵³ Kelime anlamı esir kadın demektir. Detaylı bilgi için bkz. Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 2. Baskı, (Ankara: Turhan Kitapevi Yayınları, 2002), 79.

köledir.⁵⁵ ve Cariye⁵⁶ vardır. Ayrıca “Seby” savaşçı konumunda olmayan kadın veya çocuklar için kullanılmıştır. Fakat esir anlamını da içinde barındırmakta ve genellikle kadın esirler için kullanılmıştır.⁵⁷ Efendi ile köle arasında da adlandırmalar mevcuttur. Abık, efendisinden kaçan köle,⁵⁸ Azadlı, efendileri tarafından hürriyetlerine kavuşturulmuş köle veya cariyedir.⁵⁹

Kölelik ile ilgili bir diğer kelime “Velâ” kelimesidir. İslam toplumunun erken dönemlerinde azat olmuş, yeni Müslüman olmuş veya anne babası bilinmeyen kişiler için bir sosyal yardımlaşma olarak görülmüştür. Eğer efendisi mirasçı bırakmaz ise vela miras sahibi olur ve akrabalık bağı kurulurdu.⁶⁰ Fıkıhta velâ iki kısımda değerlendirilir. Birincisi “Azat Olmaktan Doğan Velâ”; (velâü’l-atâka/ velâü’l-ıtk) bir kimse mülkü altındaki köleyi azat etmesidir. İkincisi ise “Muvâlât Akdinden Doğan Velâ”; bu yapılan bir sözleşmedir ve isteğe bağlıdır. Bu şartı yerine getirince azat olunur.⁶¹

1.1.2. Cariye Teriminin Kavramsal Analizi

Köle ve cariyeye kavramları arasında kölelik anlamında erkeklik ve dişilik anlamı vardır. Ancak köle daha kapsamı geniş olup kadın ve erkek fark etmeksizin tüm kölelere söylenirken cariyeye sadece kadın köleleri kapsamaktadır. Bu yüzden de önce köle terimini giriş mahiyetinde ele aldıktan sonra cariyeye kelimesini ele almak gerekmektedir.⁶²

⁵⁴ Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 2: 314.

⁵⁵ Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 2: 678.

⁵⁶ Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik*, 107; Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 3: 34.

⁵⁷ Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik*, 90-91-131.

⁵⁸ Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 1: 6.

⁵⁹ Batıda o dönemde kölelere yapılan muameleler için Batılı yazarların kendisi Doğu’nun Batı’ya nazaran çok iyi olduğunu aktarıtlar. Bkz. Bernand Lewis, *Ortadoğu’da Irk Kavramı ve Kölelik*, Çev. Özgür Balkılıç (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2017): 174-175; George Ryley Scott, *İşkencenin Tarihi*, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2001); *Kadınların Tarihi 2 (Ortaçağ’ın Sessizliği)*, Çev. Ahmet Fethi, Ed. Duby, Georges- Michelle Perrot, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2005); Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 1: 131.

⁶⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, 100.

⁶¹ Şükrü Özen, “Velâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2013), 43: 11- 15.

⁶² Akgündüz, “Osmanlı’da Harem”, 315. Cariye sadece kadınları tabir etmek için söylenmiştir. Ancak sadece erkekler için de kullanılan tabir mevcuttur. Örneğin köle ve hizmetçi anlamında “Hadım” kelimesi kullanılmaktadır. Bu tabir özellikle Osmanlılar Döneminde daha çok kullanılmıştır. Detaylı bilgi için Bkz. Aydın Taneri, “Hadım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1997), 15: 1-3.

Cariye kavramı, insanın yaratılışı kadar eskidir. Araplarda, Farslarda ve Rumlarda görülmüş⁶³ ve kölelik kavramı ile aynı zamanlara aittir. Bu yüzden toplumsal ve sosyolojik bir algı ile bakıldığında sabit ve genel bir tanım yapmak zordur. Ancak en genel anlamda savaşlarda esir edilen ve para ile satılan kadın köle şeklinde tanımlanabilir.⁶⁴ Fakat derinlemesine bir tetkik sonucu köle kavramından uzaklaşmadan farklı içerikler elde edildi. Bu anlamlar kısaca; genç kız,⁶⁵ köle sınıfından olan ve hüre göre farklı haklara sahip kadın,⁶⁶ savaşta esir düşmüş fakat savaşmayan diri kız veya kadın,⁶⁷ para ile alınıp satılan hizmetçi kız veya odalık,⁶⁸ sahibi tarafından eş olması için alınan kız,⁶⁹ efendisiyle cinsel bir ilişkiye giren kadın köle,⁷⁰ başkasının mülkü olan köle kadın,⁷¹ halayık⁷², savaş esiri⁷³, efendisinin tüm isteklerini yerine getiren bir köle,⁷⁴ hizmetçi konumunda olan kadın,⁷⁵ efendisinin mutlak tasarrufu altında olan kadın köle⁷⁶ ve esir edilip İslam topraklarına getirilen gayrimüslim kadın⁷⁷ gibi birçok anlamlara gelmektedir. Cariyenin Arapça çoğulu ise cevar veya cevare olup bazı kaynaklarda bu şekilde geçmektedir.⁷⁸ Ayrıca Batı İslam sayılan Kuzey Afrika veya İspanya’da cariye yerine “Kadem ya da Kadim” olarak da kullanıldığı bilinmektedir.⁷⁹

⁶³ Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik*, 33-34.

⁶⁴ Oğuzlar’da cariye kavramının karşılığında ise Karavaş, Kırnak ve Oynaş kelimelerine rastlamaktayız. Detaylı bilgi için bkz. Recep Yılmaz, *Ed-Dürretü’l-Mudıyye Fi’l-Lugati’t Türkiye’nin Memlük Türkçesi Ve Oğuz Türkçesi Nüshalarının Karşılaştırılması*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Programı, 2013); Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 1: 259-260.

⁶⁵ Topaloğlu ve Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*, 45.

⁶⁶ Ali Özek, “ Kuran’da Kadınlara Ait Hükümler, Haklar, Vecibeler”, *Sosyal Hayatta Kadın*, Yay. Haz. İsmail Kurt ve Ali Seyyiy Tüz, 3. Baskı, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 49.

⁶⁷ Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik*, 122.

⁶⁸ Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2004), 382; Özön, *Osmanlıca- Türkçe Sözlük*, 115.

⁶⁹ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978) : 464.

⁷⁰ Allan Norman York, “Concubinage”, *Medieval Islamic Civilization an Enclopedian*, Ed. Josef W. Meri , (New York: 2006), 1: 169- 170.

⁷¹ M.said Şimşek, “Cariye” *Şamil İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 2000) : 355.

⁷² Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 656.

⁷³ Ali Rıza Demircan, *Kur’ân ve Sünnet Işığında (Köleleştirilerek Odalıklaştırılan Savaş Esirleri Kadınlar Olarak) Câriyeler ve Sömürülen Cinsellikleri*, 3. Baskı, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 35.

⁷⁴ Keci Alı, “Concubinage and Consent”, *International Journal of Middle East Studies*, 49/1, (2017): 148-152.

⁷⁵ Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, 121.

⁷⁶ İlhan Arsel, *Şeriat ve Kölelik*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997), 17-18.

⁷⁷ Hüseyin Hilmi Işık, *Seadet-i Edebiyye*, 106. Baskı, (İstanbul: Hakikat Kitapevi, 2009), 875.

⁷⁸ Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 701.

⁷⁹ Lewis, *Ortadoğu’da Irk Kavramı*, 122.

Cariye adıyla anılan kadın köleler, farklı statülere bürünerek hayatlarını idame etmişlerdir. Bu yüzden farklı başlıklar altında cariyenin kavramsal analizini devam etmek daha doğru olacaktır. Aynı zamanda şunu da belirtmekte fayda vardır. Cariyeler arasında genellikle bir ayrım yoktur ve hepsine köle gözüyle bakılır. Fakat bu farklı adlandırmalar yapmış oldukları faaliyetleri daha iyi açıklamak için bir sınıflandırmadır. Bu ayrımın hukuki bir ayrım olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.⁸⁰

1.1.3.Köleliğin ve Cariyeliğin Tarihsel Süreci

Kölelik müessesesinin kökeni antikçağlarda da varlığı korumuş ve ortaçağda önemini arttırmıştır. İslamiyet'ten önce de var olan kölelik kavramı İslamiyet'ten sonra da var olmuştur. Ancak İslam, kölelik ve cariyeliği emretmemiştir. Fakat toplumsal, sosyolojik ve daha çok ekonomik yönden zorunlu görmüş ve devam etmiştir. Akabinde kölelik kavramını sona erdirmeye çalışmış ya da azaltmaya yönelik çözümler getirmiştir. Böylece köle hak ve hukukunu gözetmiş ve azaltılması için teşvik etmiştir.⁸¹ Peki, zamanla gelişen ve büyüyen İslam, fetihler ile köleliği azaltmış mıdır yoksa artırmış mıdır? Ekseriyetle fetihlerin köleliği artırdığı görüşü hâkimdir ki bu son derece normaldir. İslam'ın yayıldığı 7. Yy köleliğin artış nedeni olarak görülmüştür. Böylelikle fetihlerden elde edilen esir köleler de değerlendirilmiştir.⁸²

İslam ilk olarak köleliği kabul etmiş ancak zamana yaymak kaydıyla ve hayatın akışını bozmadan idame ettirmiştir. Ancak köleliğin kaldırılması gerektiğini de daima vurgulamıştır. Çünkü azaltılması için çeşitli kurallar, yöntemler uygulanmış ve getirmiştir.⁸³ Örneğin köle azat etme sevabının büyük olması bunlardan biri olmuştur.⁸⁴ Bu yüzden İslam dünyasındaki kölelerin diğer kölelere nazaran imrenilecek bir durumda olduğunu belirten yazarlar dahi olmuştur. Fakat her ne kadar İslam dünyasında köleler Batıya göre iyi konumda olsalar da konumu daima

⁸⁰ Hakan Erdem, *Tarih-Lenk*, 8. Baskı, (İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2017), 231-235.

⁸¹ Mehmet Akif Aydın ve Muhammed Hamidullah, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2002), 26: 237-246.

⁸² Lev Wetz, "Slavery and the Historiography of Non-Muslims in the Medieval Middle East", *International Journal of Middle East Studies*, 49/1, (2017): 139-142.

⁸³ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari fi Mücteme El-Kahire El-Memlukiyye*, (Kahire, 1988): 8.

⁸⁴ İbrahim Halebi, *Mülteka Tercümesi*, Şerheden. Mehmet Mevkufati, Sadeleştiren. Ahmet Davudoğlu, (İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1980), 1: 601-606.

bir köleydi. Bu durum ise özgürlüğünü kısıtlıyordu.⁸⁵ Örneğin bir köle istediği zaman başka bir ülkeye gidemezdi. Eğer gitmek ister ise efendisinden izin alması gerekirdi.⁸⁶

Köle terimi, yasal ve sosyal statüsü olarak bir insanı ifade eder fakat kölelik kavramı adı altında bir eşya gibi muamele görmüştür. Köleler, sahibinin diğer mallarından sadece ruh ve düşünce yapısı bakımından ayrılmıştır. Sahibi kendine ait eşyalarını kullandığı gibi onu da kullanma hakkını kendinde bulmuştur. Yani isterse satar, kiralar, rehin verir, vasi yapar ya da verasetle onu birisine verir. Köle, kendisine emredileni yapmakla mükellefti. Efendisi köleyi istediği zaman özgürleştirir, onun hakkında istediği gibi tasarrufta bulunabilirdi.⁸⁷ Günümüz yazarları memlûk yani köle veya saray cariyeleri hakkında yazılanlar arasında genellikle sosyal prestij, gayri resmi veya resmi güç ve servet kontrolü ile “elit kölelik” ifadesinin farklı olduğunu belirtir. Açıkçası “elit kölelik” var olan bir kölelik statüsünü resmileştirmeye ve statüsünü yükseltmeye çalışmaktır.⁸⁸

Savaşta esir edilen kölelerin durumuna gelince esirlerden Müslüman olanlar hür insan statüsüne girer ve serbest bırakılırdı. Tabi bu durumun da istisnası ve kuralları vardı. Aksi takdirde her esir edilen “Müslüman oldum ve artık özgürüm” diyemezdi.⁸⁹ Her esir, köle olmadığı gibi her köle de esir olmayabilir. Çünkü savaştan esir düşen fidye karşılığı özgürlüğüne kavuşabilir ve köle olmaz. Keza her köle de esirlikten gelmez. Çünkü bir insan borcundan dolayı veya anneden doğma köle olabilirdi.⁹⁰ Bu farkı belirttikten sonra esir edilen köleler, eğer Ehl-i Kitap’dan ise öldürülmez ve ganimet olarak askerler arasında pay edilirdi. Ancak Ehl-i Kitap değilse ve Müslümanlığı kabul etmez ise İmam Şafi’ye göre öldürülmeli, Ebu Hanefi’ye göre köle edilmelidir.⁹¹ Konu itibariyle cariyeleri yani kadınları ele

⁸⁵ Muhammad Marmaduke Pickthall, *İslam medeniyetinin Dinamikleri*, Çev. Yusuf Kaplan, (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2011), 39-40; Ali Mazaheri, *Ortaçağ’da Müslümanların Yaşayışları*, Çev. Bahriye Üçok, (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1972), 366.

⁸⁶ Mazaheri, *Ortaçağ’da Müslümanların Yaşayışları*, 349.

⁸⁷ Abdüsselam Termanini, *er-Rıkkü Mazihi ve Hadarihi* (Kuveyt, 1979) : 105-106.

⁸⁸ Kecia Ali, “Book Review: Concubines and Courtesans: Women and Slavery in Islamic History”, *Al Usur Al-Wusta*, (2018), 26: 253-254.

⁸⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti I)*, Çev. Salih Tuğ, (Ankara: Yenişafak Gazetesinin Kültür Armağanı, 2003), 494.

⁹⁰ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 90.

⁹¹ El-Maverdi, *El-Ahkamu’s-Sultaniye*, Çev. Ali Şafak, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976): 149.

alındığı için kadın hukukundan bahsetmek daha doğru olur. Bu hususta Hz. Peygamber'in savaşta çocuk, kadın ve hizmetçinin öldürülmesini men ettiği bilinmektedir.⁹² Esir olunan kadın, ya cariye ya da hizmetçi olurdu. Hatta efendisi isterse ümmü'l-veled statüsüne gelerek efendisine çocuk doğururdu.⁹³ Bu yüzden de savaşlarda ganimet olarak kadın köleler esir edilmiştir.⁹⁴

Esirlik iki kısma ayrılmıştır. Birincisi "Rıkkıyet-i vafire"dir. Bu gruba girenler asla azad edilmezler.⁹⁵ İkinci grup ise "Rıkkıyet-i hasa"dır ve bazı kısımlarda farklı adlandırmalar almıştır. Bunlar; 1) Mükatebe, belli bir bedel karşılığı hürriyetine kavuşur⁹⁶ ve efendi ile köle arasında bir bağ kalmazdı.⁹⁷ Bu durumda Hz. Peygamber bizzat yazılı bir anlaşma yapmasını belirtmiştir.⁹⁸ Efendiye mukatib, köleye mükateb, cariyeye ise mükatebe denilmektedir.⁹⁹ 2) Eğer azat olma durumu efendisinin ölümüne bağlı ise bu cariye "Müdebber" denir.¹⁰⁰ "Tedbir Akdi" olarak adlandırılan fıkıh terimi ise ölümüne bağlı olarak hür görülmüştür.¹⁰¹ 3) Cariye üzerinde istifraş hakkını kullanmak ister ise yani istilad¹⁰² durumu olursa "ümmü'l-veled" durumuna gelir ve efendisinin ölümünden sonra kölelikten kurtulur.¹⁰³ 4) Tamamen hür kabul edildiği gibi kısmi olarak yani yarı hür kabul edilen köle ve cariye de mevcuttur ve bunlara "İtk-ı Baaz" denir. Bu kişiler genellikle yarı hür konumunda olup diğer yarısının hürlüğü için çalışmaya devam eder.¹⁰⁴ 5) Takyid usulüyle de azat etme vardır. Bu azat ise ölüm anında hususi olarak vasiyet

⁹² M. Asım Köksal, *H. Muhammed ve İslamiyet*, (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1976) 8: 433.

⁹³ Weitz, "Slavery and the Historiography", 139-142.

⁹⁴ Mustafa Ağırman, "Asr-ı Saadet'te Ordu ve Savaş Stratejisi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, Ed. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995): 102.

⁹⁵ Bu duruma "Kın" veya "Kınn" diyenlerde vardır. Detaylı bilgi için bkz. Ali Hatalmış, *İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik* (Araştırma Yayınları, İstanbul: 2012) : 62; Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 79.

⁹⁶ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, 6. Baskı, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2006), 134; Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 3: 34.

⁹⁷ Mükatebe terimi "Cu'l" olarak da bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, 140.

⁹⁸ Muhammed İbn İshak, *Siyer*, Çev. Sezai Özel, (İstanbul: Akabe Yayınları, 1988): 144.

⁹⁹ Fahrettin Atar, "Mükatebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2006), 31: 531-533.

¹⁰⁰ Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, 139; Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 2: 597.

¹⁰¹ Fahrettin Atar, "Tedbir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2011), 40: 258-259; Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, 139.

¹⁰² Mehmet Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Say Yayınları, 2009): 193.

¹⁰³ Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik*, 226-227; Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 3: 34.

¹⁰⁴ Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 2: 9.

ile hür olur.¹⁰⁵ 6) Ayrıca gönüllü azat etme, kefarete borcu ile azat etme, mecburi veya kanuni azat ve devlet tarafından azat edilmek üzere farklı durum ve konumlar vardır.¹⁰⁶

Azat edilen kişi için adlandırılan “Açık lafızlar ve Kinaye lafızları” şeklinde efendisi tarafından azat edilme türleri de mevcuttur. Açık olan isminde de anlaşıldığı gibi açıkça beyan edilmesi gerekir ve “sen hürsün” tabiri belirtilmelidir.¹⁰⁷ Buna “İtk-ı Müncez” denir.¹⁰⁸ Kinaye lafzı ise “sen benim hükmümden çıktın” şeklinde bir sözün olması gerekir ve bu söz ile köle azat olduğunu anlamıştır.¹⁰⁹ Azad olunan erkek köle veya cariyeye ise “Fekk-i Rakabe”¹¹⁰, “Tahrir-i rakabe”¹¹¹ veya “İtk-ı Kül” denir¹¹² ve bu kişilere İtkname denilen hür kağıtları verilir.¹¹³ Aynı zamanda efendi, cariyesi ile zorla evlenebilir. Daha sonrasında hür olursa bu evliliği ortadan kaldırabilirdi ve bu duruma “İtk Muhayyerliği” denirdi.¹¹⁴

1.1.4. Cariye Kavramı Adı Altında Farklı Adlandırmalar

1.1.4.1. Ümmü’l-veled Statüsü

“Ümmü’l-veled” teriminin genel olarak tanımı efendisinden çocuğu olan cariyeler için kullanılan bir statüdür. Ümmü’l-veled olmak, köleliği sonlandırmak ve bu durumda doğan çocuğun hür sayılması için önemli bir hukuki statüdür.¹¹⁵ Cariyelerin ümmü’l-veled statüsü Sami hukukundan gelen ve bir gelenek olan birinci eşin çocuğu olmadığı zaman ikinci bir eş yani cariyeye alabilmesidir. Ancak daha sonrasında ilk eşin çocuğu olursa bu ikinci eş yani cariyeye oradan uzaklaşmak zorundadır. Buna örnek ise Hz. İbrahim’in ilk eşi Sara ve ikinci eşi Hacer’in hikâyesidir. Hz. İbrahim’in ilk eşinden bir çocuğu olmadığı için Hacer ile evlenmiş ve bu evlilikten İsmail doğmuştur. Fakat daha sonra ilk eş olan Sara’nın kısa bir süre sonra İshak adında bir oğlu doğunca Hacer ve oğlu İsmail oradan uzaklaşmak

¹⁰⁵ Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 84.

¹⁰⁶ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, “Köle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2002), 26: 237-246.

¹⁰⁷ İbrahim Halebi, *Mülteka Tercümesi*, Şerheden. Mehmet Mevkufati, Sadeleştiren. Ahmet Davudoğlu, (İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1980), 1: 601-606.

¹⁰⁸ Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 2: 10.

¹⁰⁹ İbrahim Halebi, *Mülteka Tercümesi*, 1:601-606.

¹¹⁰ A. R. Demircan, *Kur’ân ve Sünnet Işığında*, 38-39.

¹¹¹ Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 3: 377.

¹¹² Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 1,2: 596, 10.

¹¹³ Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 2: 10.

¹¹⁴ Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 81.

¹¹⁵ Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, 138.

zorunda kalmıştır. Bu geleneği Asurlular da sürdürmüştür. Asurlular'da bir erkek, ikinci bir bayanla evlenemez ancak ilk eş iki yıl içerisinde bir evlat veremez ise bu eş bir kadın köle yani cariyeye alabilir. Fakat bu cariyeye çocuğu doğurduktan sonra ilk eş ikinci eşini satabilir.¹¹⁶ Bu durum ümmü'l-veled statüsünden ayırır. Çünkü ümmü'l-veled olan cariyeye efendisine aittir ve satılamaz.¹¹⁷ Ancak satılabilir olduğunu söyleyenler olsa da bu genellikle tercih edilmemiştir.¹¹⁸

İslamiyet öncesinde ümmü'l-veled olan cariyeye gelince normal köle gibi muamele edilir ve çocuğu efendi kabul etmezdi.¹¹⁹ İslamiyet ile ümmü'l-veled olan cariyeye saygı gösterilmiş ve normal bir eş statüsüne kavuşmuştur. Ayrıca efendisi ölünce cariyeye ve çocuğu kendiliğinden hür kabul edilmiştir. Cariye eğer düşük yaparsa ve çocuğun organları belli ediyorsa hüküm yine aynı olup ümmü'l-veled statüsü kazanmış olur. Efendi, cariyeyi bir kez kabul ettikten sonra geri dönüş yapamaz ve çocuğu reddedemezdi.¹²⁰ Aynı zamanda efendisinin cariyeye üzerinde istifraş hakkının verilmesi dönemin şartlarında fuhuşa da önlem ve tedbir olarak bakılmıştır.¹²¹ Bu statü cariyeler arasında en önemli konumlardandı ve onlara koruma ve güvence sağlıyordu. Nitekim bu durumun tersi de mümkündü. Yani avantajı olduğu gibi dezavantajı da vardı. Cariyenin çocuğunun olmamasını isteyen efendi bu sorumluluktan kaçabilir ve çocuğun düşürülmesi için çareler arayabilirdi. Ayrıca efendinin eşi de bu durumdan rahatsız olabilirdi. Çünkü kendine kuma sayılacak ve cariyenin çocuğu çocuklarının mirasında pay sahibi olacaktı.¹²²

Ancak yine de diğer durumlara nazaran cariyeye için ümmü'l-veled olmak köleliği sonlandırmak adına alternatifli bir yoldur. Bu yüzden de genellikle istedikleri

¹¹⁶ Hasan Ali Şahin, "Anadolu'nun İlk Yazılı Belgelerinde Kadın", *Şehir ve Kadın I, Canik Belediyesi Kültür Yayınları*, Samsun, (2016): 51-58.

¹¹⁷ Fatima Seedat, *Sexual Economies Of War And Sexual Technologies Of The Body: Militarised Muslim Masculinity And The Islamist Production Of Concubines For The Caliphate*, *Agenda Empowering Women For Gender Equity*, 2017, 30/3: 25-38.

¹¹⁸ Younus Y. Mirza, "The Slave Girl Gives Birth to Her Master": Female Slavery from the Mamlūk Era (1250–1517) to the Islamic State (2014–)", *Journal of the American Academy of Religion*, (2017), 85/3, 577-599.

¹¹⁹ Adnan Demircan, *Kızların Gömülerek Öldürülmesi Ve Çok Kadınla Evlilik*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2008).

¹²⁰ Hamza Aktan, "İstilad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2001) , 23: 361-362.

¹²¹ Nebi Öztürk, "Fuhuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1996) , 12: 211-214.

¹²² Ehud R. Toledano, *Susun ve Yokmuşçasına İslam Ortadoğu'sunda Kölelik Bağları*, Çev. Hakan Erdem (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010) ,77-78.

bir yoldur. Nitekim efendisi cariyeyi ister azat etsin ister etmesin efendi ölünce kendiliğinden hür kabul edilmektedir. Anne, cariye yani köle olsa bile çocuk, cariyenin efendisinden olduğu için hür kimse kabul edilir. Ancak şu belirtilmelidir ki çocuk hür sayılmasına rağmen anneye hür statüsü verilmemiştir. Bu da bazen efendileri tarafından suistimal edilmiştir.¹²³ Bu yüzden bazı yazarlar, ümmü'l-veled statüsünün gerisinde bir anne olarak dikkat çekerken bazıları bir köle vurgusu yapmışlardır.¹²⁴ Efendiler, çocuğu kabul eder ama anneyi azad etmez ve cariye, köle olarak hayatını idame ederdi. Bu durumun bir nedeni de mirastan yararlanılmasının istenmemesidir.¹²⁵ Çünkü zaten cariyenin kendisi mal kabul edilirdi ve malik olunan bir efendi gerekirdi. Ancak azad ederek evlenirse durumları değişirdi. Bu yüzden de bazı efendiler, cariyelerini azad etmeyerek evlenmemişlerdir. Çünkü hür olduktan sonra evlenirse eş statüsüne gelir, konumu değişir ve miras alabilirdi. Bu durumu bazen efendi bazen de diğer eşleri istemediği için ümmü-veled cariyesini çocuk doğduktan sonra azad etmezlerdi.¹²⁶

Cariyelerin statüsünde bir diğer adlandırma da “Mülk-i Yemin”dir. Mülk-i Yemin, istifraş hakkı olan ve nikahlı hükmünde bir cariyedir.¹²⁷ Arapça’da mülk; mal, mülk ve servet¹²⁸ anlamında olup yemin de, yemin, antlaşma, sadakat ve bağlılık¹²⁹ anlamları taşımaktadır. Efendiye ait mal, bağlı olan mal şeklinde tanımlanmaktadır. Mülk-i Yemin; savaş esiri ve kadın esir olarak da tanımlanır. Ümmü'l-veled statüsüne benzemektedir. Fakat ilk olarak anlaşmaya dayalı olmasından dolayı farklı bir konumda olmuştur.¹³⁰

¹²³ Mirza, “Remembering the Umm al-Walad”, 301-302.

¹²⁴ Younus Mirza, “Remembering the Umm al-Walad”, *Concubines and Courtesans: Women and Slavery in Islamic History*, Ed. Matthew S. Gordon vb., (New York: Oxford University Press, 2017), 298-299.

¹²⁵ Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 83.

¹²⁶ Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet’e Kadın*, 5. Baskı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016): 69-73; Servet Armağan, *İslam Hukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, 8. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 60; Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, 138-139.

¹²⁷ Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 2: 613.

¹²⁸ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 847.

¹²⁹ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 1022.

¹³⁰ Cristina De La Puente, “What Does Milk Al-Yamin Mean At The Beginning Of The 21st Century? Selected Online Fatwas On Concubinage In Islam”, *Liebe, Sexualität, Ehe Und Partnerschaft-Paradigmen Im Wandel-Orientalistische Beiträge Zur Gender-Forschung*, Freiburg: Fördergemeinschaft Wissenschaftlicher Publikationen Von Frauen Ev, 2009, 127.

Cariye kavramı taşıyan diğer adlandırmalar ise “Gözde”, “Ma meleket eymanuküm”¹³¹, “Serari”, “Seriyye”¹³², “Tesserri”-Odalık olarak görülmektedir.- ve “Odalık”¹³³ -evin erkeğine ait özel hususi işlerini gören cariyelere denir.¹³⁴ Ayrıca satın alan kişiye helal sayılmıştır.-¹³⁵ gibi tabirlerin kullanıldığı görülmektedir. Çoğu alimler bu sınıftan olan cariyelerin satılmasının yasak olduğu görüşündedir.¹³⁶ Ayrıca evlenmek isteyen cariyeler için -köle, cariyeye, müdebber, mukteb ve ümmü’l-veled- efendisinin izni gerekirdi. Eğer efendi izin vermez ise bu nikâhın hükmü yoktu.¹³⁷ Çünkü velayet altında bulundukları için efendinin izni gerekirdi.¹³⁸

1.1.4.2. Hizmetçi Statüsü

Cariyelerin hizmetçi statüsüne bakıldığında cariyelerin çalışma alanları ve görevleri olarak görülmektedir. Buna mukabil efendinin yaşam tarzına ve çevresine bağlı olarak cariyesinin de çalışma hayatı değişmektedir. Efendi tarımsal faaliyetlerde ise cariyeye arazide çalışır, efendi şehirde bir dükkan işletiyorsa ona yardımcı olup hizmetçi konumunda çalışırdı.¹³⁹ Bu hizmetçi olan cariyeler, efendi ile kölesi arasında yaşanan cinsel ilişki bakımından özgürdü ve ondan efendi ile ilişki beklenmezdi. Bazı yazarlar, efendinin kölesi üzerinde hakkı olduğu için hizmetçi konumunda olsa dahi efendi isterse köle buna mani olamaz, görüşündedir. Bu durum göz ardı edilemez ancak bu tüm efendi ile hizmetçi cariyelere de indirgenemez.¹⁴⁰

Hizmetçi rolünü taşıyan bazı cariyelerin isimlerine gelince “Fertena”¹⁴¹ ve “Halayık”; cariyeye ve hizmetçi gibi adlandırılmalar kullanılmaktadır.¹⁴² “Emet”¹⁴³;

¹³¹ Duman, “İslam’ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı”, 8.

¹³² Ansary, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 80.

¹³³ “Fıraş” yataklık cariyeye anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Çev. A. Said Aykut, Ed. M. Sabri Koz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, 2: 868.

¹³⁴ Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 716.

¹³⁵ Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, 382.

¹³⁶ Salahattin Polat, “İnsan Hakları ile ilgili İslami Prensipler Işığında Buhari’nin Sahihi’ndeki Bazı Bab Başlıklarının Fıkhi Görüşlere Mukayesi” , *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Kayseri, 1987), 4: 146.

¹³⁷ İbrahim Halebi, *Mülteke Tercümesi*, 1: 506.

¹³⁸ Mehmet Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 23.

¹³⁹ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, Çev. Yavuz Alogan, 10. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 150-151.

¹⁴⁰ Puente, “What Does Milk Al-Yamin”, 144-145; Akif Aydın ve Hamidullah, “Köle”, 237-246.

¹⁴¹ Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 1349.

¹⁴² Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 1: 707.

¹⁴³ “Eme” şeklinde de geçmektedir ve köle kadın anlamındadır. Detaylı bilgi için bkz. A. R. Demircan, *Kur’ân ve Sünnet Işığında*, 46.

özgür olmayan cariyeye demektir.¹⁴⁴ Eğer cariyeye, savaştan sonra esir alınırsa buna “seby” denir ve çoğulu “sebaya” şeklinde tabir edilmektedir.¹⁴⁵ Seby kelimesi de sadece kadın esirlere ait olup kelime kökünde gönlünü çelmek anlamı da yatmaktadır.¹⁴⁶ Cariye/hizmetçi teriminin alternatifi olarak kullanılan diğer tabirler ise safi, keniz, ima, berire, ferraşe, feta, eme, feynat, gurre, nedime, vasiye, velide, esire şeklinde adlandırmalar mevcuttur. Bu adlandırmalar cariyelerin, sadece efendilerine alternatif eş konumunda olmadıklarını anlamak için bir karine teşkil etmektedirler.¹⁴⁷ Bu cariyelerin görevleri ise genellikle efendilerini yıkama, odalarını ve odunları toplama, yemek pişirme ve eğer mahir ise şarkı söyleyip eğlendirmektir.¹⁴⁸

1.1.5. Cariyeliğe Felsefi Bakış

İbn Haldun, cariyeye kelimesini kadın köle şeklinde tanımlamış ve köleler hakkında düşünceler ortaya koymuştur. Akabinde Aristoteles, Farabi, Makrîzî, İbn Sina ve Nasuriddin Tusi’nin düşüncelerini de aynı fikirde olduğunu belirterek sıcak iklim ve çevre etkisinin insan mizacı üzerinde farklılıklara neden olduğunu aktarmıştır. Bu farklılıklardan dolayı ılıman iklimlerde insanlar daha uysal ve daha itaatkâr olduğunu savunmuştur. Ne yazık ki bu durum sıcak bölgelerden daha çok köle getirmeye teşvik etmiştir.¹⁴⁹ Dahası bu kölelere, dini bir sebep ileri sürerek lanetlendiklerini de aktarmışlardır. Böylelikle kölelere psikolojik olarak da baskı kurmuşlardır. Koyu tenli insanları köleleştirmek için dini, sosyal, psikolojik ve toplumsal baskı uygulayarak köleliği normalleştirmişlerdir.¹⁵⁰ Bu yüzden köleliğin doğuş sebepleri üzerinde farklı düşünceler ortaya konulmuştur. Bunlar genellikle savaşlarda esir edilerek tarlada çalıştırmak için insan gücüne duyulan ihtiyaçtan ve

¹⁴⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Süleyman Uludağ, 11. Baskı (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015), 100; Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 302.

¹⁴⁵ Akgündüz, “Osmanlı’da Harem”, 315.

¹⁴⁶ Ahmet Özel, “Esir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1995), 11: 382-389.

¹⁴⁷ Duman, “İslam’ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı”, 8; Ferit Devellioğlu, *Lugat*, 168; Hatalmış, *İslam Toplumunda Kölelik*, 30.

¹⁴⁸ Neval Al Saadavi, *Havva’nın Örtülü Yüzü*, Çev. Sibel Özburun, (İstanbul: Ananhtar Kitaplar Yayınevi, 1991), 153.

¹⁴⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 266-267; Zachary Lockman, *Hangi Ortadoğu*, Çev. Burcu Birinci 3. Baskı, (İstanbul: Küre Yayınları, 2016), 96-99; Lewis, *Ortadoğu’da Irk Kavramı*, 25-94.

¹⁵⁰ Lewis, *Ortadoğu’da Irk Kavramı*, 91-102.

neslin çoğalması için çocuk doğurmaktan dolayı daha da artmıştır.¹⁵¹ Kölelerin sayıları ise efendisinin ihtiyacına ve servetine bağlı olarak değişmektedir.¹⁵²

Kölelik kurumu, İslamiyet öncesi ve sonrası din, dil, kültür ve ırk ayırt etmeksizin var olmuştur. İslam tarihi boyunca köle ve cariye kavramı farklı alanlarda tartışılmış ve genellikle rahatsız etmiştir.¹⁵³ Çünkü İslamiyet'in getirmiş olduğu kuralları göz ardı ederek suiistimal etmişlerdir. Bir cariye birkaç sene efendisine hizmet ettikten sonra şeriatın hükümlerine göre onu azat etmeli ya da bu cariyeleri çocuklarıyla evlendirmelidir. Onlara kendi kızları gibi saygı gösterilmeli ve kızım diye hitap etmelidirler. Daha sonrasında eğer evlendirdiği cariyenin çocuğu olursa efendileri, cariyenin çocuklarını terbiye etmeli, azat etmeli veya cariyesinin rızkını kolaylaştırmak için çaba sarf etmelidirler.¹⁵⁴

Diğer bir önemli husus ise bir insanın güvenlik ve sığınma problemidir. Bunu İslam dini bir kişinin ırkına, cinsiyetine ve dinine bakmadan kendine bir vazife olarak görmüştür.¹⁵⁵ İslam dünyasında kişinin hürriyetine önem verilmiştir. Hürriyet açısından ele alındığında ise iki esas konu önemli olmuştur. İlki baskı ve keyfi durumlarda birini zorda bırakmamak, ikincisi ise zulmedenlere boyun eğmemektedir.¹⁵⁶ Bu bağlamda İslamiyet'in kadına tanıdığı haklar vardır. Cahiliye çağında yaşanan insanlık dışı hareketlere karşı (kız çocukların diri diri gömülmesi, kadınların uğursuz ve cadı olarak görülmesi.) bir sınırlanma ve yasaklama getirmiştir. Bu haklar genel olarak kadınlara verilen haklardır. Nafaka hakkı, şahsi mallarda tam fiil hakkı, mehir hakkı, eğitim ve öğretim hakkı, çalışma hakkı, siyasi hakkı ve boşanma hakkı kadının eşitliğini sağlayacak ve hatta bazı durumlarda

¹⁵¹ Craig Perry, "Historicizing Slavery in the Medieval Islamic World", *International Journal of Middle East Studies*, (No.1, 2017), 49: 133-138; Defne Yılmazcan, *Eski Yunan Toplumunda Kölelik*, (Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çankırı, 2017); Kübra Çambay, *Emevi ve Abbasi İdaresinde Kölelik*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ, 2018); Suzan Akkuş, *Eski Ön Asya Toplumlarında Kölelik Müessesesi*, (Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir Tarih Bilim Dalı, Denizli, 2007).

¹⁵² Abdulkadir Donuk, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", *Tarih Dergisi*, (1982), 33: 147-168.

¹⁵³ Mirza, "Remembering the Umm al-Walad", 322.

¹⁵⁴ Metin Ceylan, "Er-Rikku Fi'l-İslam Tercümesi" Adlı Eserin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi, *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6/12 (2013): 489; Duman, "İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı", 35-36.

¹⁵⁵ Ahmet Akgündüz, *İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1993), 107-10.

¹⁵⁶ Akgündüz, *Beyannamesi*, 17.

üstünlüğünü ortaya koymaya çalışacaktır.¹⁵⁷ Hatta farklı bir durum vardır ki o da kadının “Ana” rolüne girmesidir. İslam dünyasında bu vasfı alan kadın erkekten dahi üstün sayılmaktadır.¹⁵⁸

Emeviler, dört halife döneminin etkisinde kalmış ve akabinde sınırlamalardan sıyrılarak eski adetleri tekrar getirmeye çalışmışlardır. Hatta bu geleneği Abbasiler de devam ettirmişlerdir.¹⁵⁹ Bunu o dönemin hikâyelerini anlatan Binbir Gece Masallarından rahatlıkla anlamaktayız.¹⁶⁰ Bir diğer konu etnik köken meselesidir. Abbasiler’de Emeviler’e kıyasla etnik sorun azalsa da etkisini sürdürmüştür. Ancak yine de Abbasiler’de cariyeden doğma çocuklar, hor görülmüştür. Çocuklar, cariyeden doğma olduğu için etnik olarak Arap görülmemiştir. Diğer çocukları gibi sayılmamıştır. Bu durum ise cariyeye çocukları için dezavantaja dönüşmüştür.¹⁶¹ Bunu kullanan rakipler, özellikle taht mücadelelerinde Arap ırkına dayandırarak bir hiyerarşi yaratmaya çalışmışlardır.¹⁶² Nitekim Memun ile Emin çatışması buna örnektir.¹⁶³ Bu anlayış Moğollarda da hakimdir. Moğollarda eş sayısının oldukça çok olduğunu, cariyelerin bu eşlere dâhil olmadığını ve çocuklarını benimsenmedikleri bilinmektedir. Çünkü cariyelerin hukuki statüsünde çocukları gayrimeşru sayılırdı. Erkeklerle nikâhsız yaşam sürdürürler ve neredeyse hiçbir hakları yoktu. Çocuk doğuran cariyenin konumuna bakıldığında hiçbir vasfının olmamasının yanında çocuğunun da baba üzerinde bir hakkı yoktu. Moğollarda babadan daha çok anne önemsendiği için cariyeler değersizdi. Çünkü annenin belli bir soyu olmalıydı ve böylece çocuğu da daha itibar görecekti.¹⁶⁴

Cariyelerin var olduğu dönem içinde çok evlilik meselesi de önemli bir konu olmuştur. Bu yüzden cariyeye edinmek ve cenneti hurilerle düşünmek tenkit edilmiştir. Müslümanların tenkit ettiği konu ise rahiplikte evliliğin yasaklanması ve erkeklerin

¹⁵⁷ Akgündüz, *Beyanname*, 26- 32; Neşet Çağatay, *İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957).

¹⁵⁸ Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet’e Kadın*, 126-131.

¹⁵⁹ Ahmet Ocak, *Selçuklular’ın Dini Siyaseti (1040-1092)* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002), 249.

¹⁶⁰ Detaylı bilgi için bkz. Edward William Lane, *Arabian Society In The Middle Ages: Studies From The Thousand And One Nights*, Library Of Alexandria, 1883.

¹⁶¹ Lewis, *Ortadoğu’da Irk Kavramı*, 87.

¹⁶² Danişmend, *Türkler ve Müslümanlık*, 157-158; Lewis, *Ortadoğu*, 66.

¹⁶³ Khalil Athamina, "How did Islam contribute to change the legal status of women: The case of the jawari or the Female Slaves." *Al-Qantara*, (Julio-Diciembre De, 2007), 28: 394.

¹⁶⁴ Şirin Beyani, *Moğol Dönemi İran’ında Kadın*, Çev. Mustafa Uyar, 2. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018).

hadımlaştırılmasıdır. Köle olarak cariyelerin ve hadımların uzun zaman köleleştirildiklerine ait kayıtlar çoktur.¹⁶⁵ Cariyelik ise İslam dünyasında kabul edilen bir durum iken Batıda bu durum yasaklanmıştır.¹⁶⁶ Fakat Batıda yasaklanması bu durumun yapılmadığını göstermemektedir. Zira toplum yapısına bakıldığında İslam'da aile yapısı Batıya göre daha kutsaldır. 12. ve 13. yy Avrupa'ya bakıldığında uğursuzluk kaynağı olarak görülen kadınlar, depremlerin, hayvan ölümlerinin, kıtlık, açlık, hastalık ve hatta vebalar gibi kötü olayları kadının varlığına bağlamakta ve onları cadı olarak adlandırmaktadırlar. Bu kadınları büyücü ve şeytanın hizmetkârı olarak tabir etmişlerdir.¹⁶⁷ Bu yüzden de cadı avları adı altında işkenceye maruz kalmışlardır.¹⁶⁸ Hatta kadına bakışta alt tabakadan bakmanın bir nedeni olarak Hz. Adem ile Hz. Havva'nın dönemine kadar gidilmiş ve kandıran ve yoldan çıkaran olarak görülmüşlerdir.¹⁶⁹ Aydın'a göre savaştı bir toplum ve göçebe hayatı yaşayanlar, kadını tüketici olarak gördükleri için ikinci derecede olması şaşırtıcı değildir.¹⁷⁰ Nitekim kadınlara zayıflık ve noksanlık olarak bakılmış ve¹⁷¹ göçebe yaşayan toplumlarda esir düşme ihtimaline karşı korunması ve bakılması bakımından külfet olarak görüldüğü için böyle bir mualemeye maruz kalarak ikinci plana atılmışlardır.¹⁷² Hür kadınlara bu değer nisbet edilirken cariyenin konumu daha aşağı olmuştur. Burada Öztürk "Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın" çalışmasında kadınları ele alırken güzel bir soru sormaktadır. "O halde cariyeler insan değil midir?" Evet, bu konu önemli olmakla birlikte o dönemin içinde değerlendirebilmek daha da önemlidir. Eş statüsünde olabilmek o dönemde mal gibi görülen ve bir hak hukuku olmayan cariyeler için çok önemli bir başlangıçtır.¹⁷³

¹⁶⁵ Casim Avcı, *İslam Bizans İlişkileri*, 2. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 260.

¹⁶⁶ Lewis, *Ortadoğu'da Irk Kavramı*, 194.

¹⁶⁷ Bu konuyu Veba başlıklı bölümde ele alacağız. Detaylı bilgi için bkz. Anonim eser, BnF Français 25434, Bibliotheque Nationale de France, Paris, 15.yy, 137r; Pınar Ülgen, *Kadınlar ve Cadılar*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018): 41-42.

¹⁶⁸ Lois Martin, *Cadılığın Tarihi Ortaçağ'da Bilge Kadının Katli*, Çev. Barış Baysal (İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2009), 14-15.

¹⁶⁹ Pınar Ülgen ve Gülnur Özer, "Batıl İnançlarda Kadın Algısı (Öncesi ve Orta Çağ'ı ile)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 10, (2018): 193-194.

¹⁷⁰ Mehmet Akif Aydın, "İslâm'da Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2001), 24: 86-94.

¹⁷¹ Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, 97-98.

¹⁷² İsmail Hami Danişmend, *Türkler ve Müslümanlık Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur?*, 6. Basım (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 72-107.

¹⁷³ Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, 171.

1. 2. MEMLÜK DEVLETİNİN SİYASİ TARİHİ

1.2.1. Memlûk Teriminin Kavramsal Analizi ve Memlûk Nedir?

Memlûk kelimesinin sözlük anlamı “malik olunan şey” demek olup mal veya eşya gibi sahiplik ilişkisini de içerisinde barındırmaktadır.¹⁷⁴ Diğer bir anlamı ise sahip olunan askeri köle¹⁷⁵ veya köleleştirilmiş insan, demektir.¹⁷⁶ Genel bir tanım yapılırsa memlûk, sultanlar tarafından kendi istekleri doğrultusunda yetiştirmek üzere pazarlardan satın alınmış siyah veya beyaz kölelere denir.¹⁷⁷ Ayrıca “harplerde esir düşen veya tüccar tarafından satın alınan köle, beyaz insan” olarak da kullanılmıştır.¹⁷⁸ Memlûklerin soyu ise hür anne ve babadan dünyaya gelmiş ve sonradan esir edilmiş kişilerdir.¹⁷⁹ Bu yüzden Memlûk, köle değil normal bir sınıfı teşkil etmiştir.¹⁸⁰

Nitekim Memlûkler de köle konumu farklı bir anlama bürünmüş ve ücretli asker anlamı taşımıştır.¹⁸¹ İsim benzerliğinden dolayı memlûk yani köle olarak adlandırılmışlardır. Ancak memlûkler köle olsaydı, onlar sultan olamaz ve devleti yönetemezlerdi. Onların durumu yani özgürlüklerinin kısıtlanması sadece belli bir döneme aitti ve sonrasında hür olmuşlardır. Normal köle statüsünde değillerdir. Köle adını taşımasının bir diğer nedeni de devlet adının ve hükümdarların köle adını

¹⁷⁴ Kızıltoprak, , “Mevali”, 87-90.

¹⁷⁵ Heather N. Keaney, “Mamluk”, *Enclopedia of İslam*, Ed. Juan E. Campo, (America: Facts On File, 2009), 1: 456.

¹⁷⁶ James E. Lindsay, *Daily life in the medieval Islamic World*, (Greenwood Publishing Group, 2005), 66-70.

¹⁷⁷ Ahmad H. Al-Qatawneh and Khaled S. Shraideh, “The Mamlouk of Today, the Sultan of Tomorrow” *Mamlouks of Authority and their Legitimacy in Various Areas of the Islamic Caliphate*, *Research on Humanities and Social Sciences*, (2018), 8/19, 53.

¹⁷⁸ Kazım Yaşar Koprman, “Memlûkler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 6: 433; Efe Durmuş, *Bahrî Memlûklar Döneminde Halep Naipliği*, (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2014), 15; Cengiz Tomar, *Memlûk Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi (1240-1260)*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1996), 1-4.

¹⁷⁹ Cüneyt Kanat, *Memlûk-Timur Münasebetleri (1382-1447)*, (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1996), 1.

¹⁸⁰ Abouseif Behrens Doris, *Practising Diplomacy In The Mamluk Sultanate: Gifts And Material Culture In The Medieval Islamic World*, New York: I.B. Tauris, 2014, 3-11.

¹⁸¹ Ayalon, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, 212-213.

taşımalarının etkisidir. Hatta ilk sultan olan Şecerüddür'ün de bir köle sınıfındandır. Böylelikle Memlûk Devleti adını kurucusunun vasfından ve konumundan almıştır.¹⁸²

Memlûk olarak alınan kölenin genel nitelikleri ise dinç, genç veya çocuk, güçlü, uzun boylu, cesaretli, din uğruna canını esirgemeyen ve asker vasfını taşıyan kişilerdi. Yani herhangi bir köle olamazdı. Bu ücretli askerler için köle pazarları kurulur ve köle tacirliği yapılırdı.¹⁸³ Satılanlar eğitim alır, Arapça öğrenir, İslam Bilimleri dersleri alır ve okuma-yazma öğrenirlerdi.¹⁸⁴ Memlûklerin etnik kökeni ise ya Kıpçak Türkler'i ya da Kafkas Çerkezleri'dir.¹⁸⁵ Çünkü bu köleler, Türk, Kıpçak, Kürt, Moğol, Çerkez, Rum, Kafkas ve Avrupa'dan gelebilirdi. Bu yüzden geldiği bölgenin dilini, dinini ve eğitimini almalıydı.¹⁸⁶ Fakat şu da dikkat edilmeli ki gelen çoğu kölenin Türk olması hasebiyle toplantıları Türkçe idi ve Türkçe bilinmesi zorunlu dillerdendi.¹⁸⁷ Sultan'a satılan köleler ise "tıbakta" eğitim görürlerdi.¹⁸⁸ Mısır ve Suriye'ye gelen köleler iyi bir eğitim aldıktan sonra tören yapılır ve azad edilirlerdi. Oysa normal bir kölenin azad edilmesi oldukça zordu. Bu da kölelik anlayışının farklı olduğunu göstermektedir. Azad edilen köle, artık hürdü ve en yüksek mevkiye kadar yükselebilirdi. Fakat hür olmasına yardım eden efendisini unutamazdı.¹⁸⁹ Memlûklü köleler satın alan usta veya efendilerine karşı saygılı ve sadakatli olurlardı. Bu sadakate "huşdaş" derlerdi. Bu sadakat sadece efendi ile köle arasında değil kendi aralarında da gelişirdi.¹⁹⁰ Köleler, efendilerine bu bağdan dolayı baba diye hitap eder ve sayarlardı.¹⁹¹

Bu köleler, diğer memlûklere karşı da son derece sadakatli olurlardı.¹⁹² Çünkü şunu da belirtmek gerekir ki köleler, efendilerine karşı her ne kadar saygılı ve

¹⁸² İlyas Gökhan, "Memlûk Devletinde Askeri Kölelik Hukuku", *Nevşehir Barosu Dergisi*, S.1, (2014), 141; Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", 212-242.

¹⁸³ Kızıltoprak, , "Mevali", 87-90.

¹⁸⁴ Lindsay, *Daily Life*, 73-74; Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", 241-242.

¹⁸⁵ Doris, *Practising Diplomacy In The Mamluk Sultanate*, 3-5.

¹⁸⁶ Lewis, "Eyyûbîler ve Memlûk", 235.

¹⁸⁷ Andre Clot, *Köleliğin İmparatorluğu Memlûkler'in Mısır' (1250-1517)*, Çev. Turhan Ilgaz, (İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2005), 33-34.

¹⁸⁸ Abdullah Mesut Ağır, *Memlûklerde Ticaret*, (İstanbul: Çizgi Kitapevi, 2015), 158.

¹⁸⁹ Bernard Lewis, "Eyyûbîler ve Memlûk Saltanatı", *İslam Tarihi Kültür Ve Medeniyeti*, Ed. P.M. Holt vb., Çev. Hamdi Aktaş, 2. Baskı (İstanbul: Kitabevi, 1997) 1: 235.

¹⁹⁰ Lindsay, *Daily Life*, 73-74; Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", 241-242.

¹⁹¹ Lindsay, *Daily life*, 68-70.

¹⁹² Shauna Huffaker, *The Lay Of The Land: Property, Gender And Household In The Development Of Al-Darb Al-Ahmar District In Mamluk Cairo*, (Doctor Of Philosophy In History, University Of California, 2008), 102; Lewis, "Eyyûbîler ve Memlûk Saltanatı", 1: 235.

hürmetli ise de aynı şekilde fitrat gereği onlara karşı kin de beslemişlerdir. Çünkü insan psikolojisi yaşamı boyunca özgür olmak istemiş ve bunun için elinden geleni yapmıştır. Kölelik ise insanın fitratında olan bu duyguyu zincirlemiştir. Bu yüzden emredilmek insanlara ağır gelmiştir.¹⁹³ Bu duygudan olsa gerek köleler arasında da“huşdaş”¹⁹⁴ denilen bağ oluşmuştur. Bu bağ ile bir nevi kendi aralarında da birlik, beraberlik ve güvence sağlamışlardır.¹⁹⁵ Çünkü kölenin hiçbir güvencesi yoktur. Efendisi tarafından satın alınan kölenin hayatı, bundan sonra efendisini takip etmektir. Bilinmeyen bir şehre gittiklerinde orada güven içinde yaşamak için sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik ve toplumsal olarak bu bağ gereklilik arz etmektedir. Bu yüzden de aralarında “Huşdaş” denilen bağa daha çok sadık kalmışlardır. Bu bağ sayesinde çevresine, efendisine ve diğer kölelere karşı kendilerini muhafaza etmişlerdir.

1.2.2. Bahrî Memlûkleri (648/1250-791/1389)

Memlûkler tarihi açısından önemli olan şahsiyet Mısır Eyyûbî sultanı Melikü’s-Salih Necmeddin Eyyûb’tür. Sultanın geçmişine bakıldığında kendisi de bir cariyeye çocuğudur. Bu yüzden burada bu kısımdan başlamak daha doğru olur. Necmeddin Eyyûb, Eyyûbî Sultan’ı El-Kamil ile cariyesi “Verdü’l-Muna/ Virdü’l-Mana”nın çocuklarıdır. Annesinin köken olarak Sudanlı olduğu bilinmektedir.¹⁹⁶ Böylece ümmü’l-veled konumuna gelen cariyenin çocuğu Sultan Salih Necmeddin Eyyûb olmuştur. Melikü’s-Salih Necmeddin Eyyûb, meşhur cariyeye olan Şecerüddür’ün eşidir.¹⁹⁷ Melik Salih Necmeddin Eyyûb, Eyyûbîler’in beşinci sultanı ve El-Kamil’in en büyük oğludur. Kardeşi El-Adil’in annesinin annesinin entrikalarına rağmen babası öldükten sonra sultan olmayı başarmıştır. Böylelikle Mısır Eyyûbî sultanlarından olan II.El-Adil’den sonra Salih Necmeddin Eyyûb, sultan

¹⁹³ Anna Kommena, *Alexiad Anadolu’da ve Balkan Yarımadası’nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi’nin Tarihi Malazgirt’in Sonrası* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996) : 68.

¹⁹⁴ “Huşdaş” kelimesi M. Fuat Köprülü’nün belirttiğine göre “Hace” kelimesinden gelmektedir. Efendi, tüccar, muallim gibi anlamlara gelen Hace, Gazneliler’de, Selçuklular’da ve Samaniler’de de görülmüştür ve de de etkilenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Fuat Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983), 280-287.

¹⁹⁵ Ayalon, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, 241-242.

¹⁹⁶ Bahattin Kök, “El-Melikü’l-Salih Eyyûb” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2004), 29: 80-82.

¹⁹⁷ El-Makrizî, *Kitâbu’s-Sülûk li Ma’rifet Düveli’l-Mülûk* (Nşr. M. M. Ziyade, Kahire, Cilt 1/2, 1936), 1/2: 392.

olmuştur.(1240)¹⁹⁸ Yaşanan bu olaylar ise daha sonra Şecerüddür için tecrübe olmuştur.¹⁹⁹

Eyyûbîler; Mısır, Dımaşk, Halep, Meyyafakirin, Cebel ve Sincar, Hısnıkeyfa ve Amid ile Yemen Kolu olarak bölgeleri yönetmişlerdir. Fakat içlerinde Mısır kolu önem arz etmektedir. Necmeddin Eyyûb, hem çevresinde olan olaylardan hem de iç çatışmalardan dolayı kölelerden oluşan Bahrî Memlûkleri'ni kurduğu bilinmektedir. Bu memlûklerin etnik yapısı olarak Kıpçak olduğu bilinmektedir.²⁰⁰ Bu memlûklere ise Bahrî Memlûkler'i adı verilmektedir.²⁰¹ Bu orduyu Suriye sakinleri ve Mısır askerleri istememiştir. Ancak bu ordu daha sonra Şecerüddür'ün sultan olmasında en etkili sebeplerden biri olmuştur. Haçlıların geldiğini duyan Necmeddin Eyyûb, savaşa hazırlanmıştır. Fakat hasta olduğu için Mansura'da ölmüştür.²⁰² Hayat tecrübesi ve ileri görüşlülüğü ile Şecerüddür, kocası Necmeddin Eyyûbî ölünce bu durumu iyi idare etmiş ve ölümünü gizlemiştir.²⁰³ Çünkü yaklaşan bir orduya karşı başsız ve güçsüz görünmek istememiştir. Daha sonrasında yakınlık gösteren emirlerine ve tavaşilerine kimseye söylememesi üzerine söz almış ve onları tembihlemiştir. Güveni az olan diğer emri altındakilere ise sultan hasta ama bugün daha iyi diyerek onları oyalamış ve mührünü taklit ettirmiştir. Böylece onlara durumu sezdirmemeye

¹⁹⁸ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 1/2, : 392; Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler (1169-1260)*, 2. Basım (Ankara: İSAM Yayınları,2018), 129-130.

¹⁹⁹ Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), 55; Ahmet Demir, *Urfa ve Çevresi Eyyûbîler Tarihi*, (İstanbul: Kent Yayınları, 2006), 107-108.

²⁰⁰ Ahmet Gökbil, "Kıpçaklar ve Kumanlar", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 2: 1306-1307.

²⁰¹ Linda Northrup, "The Bahrî Mamluk Sultanate 1250-1390", *The Cambridge History of Egypt*, 1, New York: Cambridge University Press (1998): 242-250; Reuven Amitai-Preiss, *Mongols And Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, (New York: Cambridge University Press, 2004): 18.

²⁰² Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler*, 55-59.

²⁰³ İbni Tagrıberdi, *En-Nücümü'z-Zahire*, Çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013) : 19; İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, Çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 13: 329-330; Nezar Alsayyad, *Cairo*, (England, Harvard University Press, 2011), 80-92; Northrup, "The Bahrî Mamluk Sultanate 1250-1390", 224-225.

çalışmıştır.²⁰⁴ Ayrıca tüm detayları atlamayarak kocası yaşıyormuş gibi Necmeddin Eyyûb'un odasına yemekler götürmüştür.²⁰⁵

Akabinde Şecerüddür, memlükleri ile anlaşarak Turanşah gelene kadar kendi sözünden çıkmamaları için yemin almıştır. Necmeddin Eyyûb'un ölümünden önce Fransa Kralı IX. Louis liderliğindeki Haçlı ordusu Dimyat'ı işgal etmişti. Bu durum Eyyûbiler için tehlike oluşturacak ve Turanşah'ın Suriye'den gelmesini beklemek bu saldırı karşısında onların aleyhine olacaktı. Bu yüzden kendisi girişime başladı ve daha sonrasında Turanşah'ın gelmesi ve askerlerini de getirmesiyle Haçlılar'a karşı zafer elde ettiler.²⁰⁶ Şecerüddür'ün siyasetçi yönünün etkisiyle bu tehlikeyi bertaraf etti ve bu zaferden bir antlaşma ile çıkan Memlükler, kırk bin dinar savaş tazminatı da aldı.²⁰⁷ Ayrıca bir daha İslam ülkelerine saldırmama sözü alarak Fransa Kralı IX. Louis'i serbest bıraktı. Daha sonra Mısır'da bazı vergileri kaldırdı. Bazı emirlere bahşişler verdi.²⁰⁸

Turanşah ise sultan olduktan sonra bu tehlikeyi birlikte bertaraf eden üvey annesi ve Bahrî Memlükleri takdir edeceği yerde onlara karşı düşmanlık beslemeye başladı.²⁰⁹ Ayrıca El-Memâlik'ül- Bahrîyye adıyla anılan bu köle birliklerinin nüfuz sahibi olmasından hoşnut olmadı. Çünkü asıl yöneten kişi Şecerüddür idi ve köle birlikleri de onun yönetimindeydi. Bu sebeplerden ötürü üvey annesini yani Şecerüddür'ü babasının hazinesini saklamakla suçladı.²¹⁰ Diğer taraftan Turanşah, Bahrî Memlükler'ine kin beslemesi ve onlara işkence yapmasından dolayı sevilmiyordu.²¹¹ Bu yüzden Bahrî Memlükler'i Şecerüddür ile birleşip Turanşah'ın

²⁰⁴ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 3: 444; Guida M. Jackson, *Women Rulers Throughout The Ages An Illustrated Guide* (California: Santa Barbara, 1999) : 358-359; Antony Eastmond, *Tamta's World: The Life and Encounters of a Medieval Noblewoman from the Middle East to Mongolia*, (New York, Cambridge University Press, 2017): 118-119.

²⁰⁵ El-Makrîzî , *Kitâbu's-Sülûk*, 3: 444; Kazım Yaşar Koprman, " Mısır ", *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Cilt 5) : 169-172; Cengiz Tomar, "Şecer-üd-Dür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2010), 38: 404-405;

²⁰⁶ Samira Kortantamer, " Şecer-üd-Dür'ün İntikamı " *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, (2011, 1/2) : 213.

²⁰⁷ Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler*, 66.

²⁰⁸ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk* (Cilt 1, 1997) : 459; Amalia Levanoni, "The Mamluks' Ascent To Power In Egypt." *Studia Islamica*, (1990), 72:121-144; Tomar, "Şecer-üd-Dür", 404-405.

²⁰⁹ Kortantamer, " Şecer-üd-Dür'ün İntikamı " 213.

²¹⁰ İ. Yiğit, " *Memlükler* ", 94-100; Murat Zengin, "Memlük Türk Sultanlığı'nın Anadolu hâkimiyet mücadelesi: Malatya'nın Zaptı (28 Nisan 1315)", *Tarih Araştırmaları Dergisi* (2014, 33/55) : 107.

²¹¹ Bedrettin Aytaç, "İbn Vâsıl'a Göre Eyyûbilerde Tahta Çıkış Yöntemleri (Türk Devlet Anlayışı Çerçevesinde Bir Değerlendirme)" *TAD* (38/66, 2019) : 161.

öldürülmesine karar verdiler. Bahrî emîrlerinden oluşan bir grup tarafından suikastla Turan Şah'ı öldürdüler.²¹²

Turanşah, Eyyûbîler'in son büyük sultanı olmuş ve 70 günlük yönetimi sona ermiştir. Böylelikle Eyyûbîler'in hâkimiyet süresi 82 yıl devam etmiş ve sekiz sultan hüküm sürmüştür.²¹³ Turanşah'ın ölümü ile Mısır'da hükümlanlık süren Eyyûbî Devleti son bulmuş ve Şecerüddür ile Memlûk Devleti başlamıştır.²¹⁴ Eyyûbîler'in tahtına son veren Memlûkler 1250'de iktidarı ele geçirmişlerdir. Bu durum İslam dünyasında bir devrim niteliğinde olmuştur.²¹⁵

Memlûkler, Batı'dan gelen Suriye kıyılarına yerleşmeye çalışan Haçlılar'ın, Doğu'daki Moğollar'ın ve Orta Asya'nın kritik bir döneme girdiği zamanda dünya sahnesine çıkmıştır.²¹⁶ Devletü'l Etrâk veya Devletü Türk şeklinde anılmışlardır.²¹⁷ Şecerüddür'ün de etkisiyle Türk köleler tarafından kurulmuştur.²¹⁸ 1250 ile 1517 yılları arasında hüküm sürmüş ve iki devreye ayrılarak incelenmiştir. Birinci devre "Bahrî Memlûkleri" 1250-1382 yılları arasında etkin olmuştur. İkinci devre ise "Burci (Çerkes) Memlûkleri" 1382-1517 yıllarında varlığını devam etmiştir.²¹⁹

Bahrî Memlûkler'i kuruluş aşamasında adını tarihe yazdıkları olay ile güçlendirmişlerdir. Çünkü Memlûkler, Kutuz'un sultan olmasından sonra Aynicâlût Savaşı'nda (1260) Moğollar'a karşı zaferle çıkmışlardır. Böylece adını tüm dünyaya duyurmuşlardır. Bu zafer, özellikle Müslümanlar arasında büyük sevinç ile karşılanmıştır. Moğollar'ın yarattığı psikolojik korkuyu Sultan Kutuz yıkmış²²⁰ ve böylece İslam dünyası tarafından hami olarak görülmüştür.²²¹

²¹² Robert İrwin, "İslami Dünya Sisteminin Doğuşu: 1000-1500" , Çev. Zülal Kılıç, Ed. Francis Robinson, *Cambridge Resimli İslam Dünyası Tarihi*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), 89-90; İ. Yiğit, "Memlûkler", 94-100; Zengin, "Memlûk Türk Sultanlığı", 107.

²¹³ Muhibbettein Ebu Hamid Makdisi, *Mısır'daki İslam Devletleri ve Türk in Faziletleri*, Çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019), 29.

²¹⁴ Abdullah Mesut Ağır, "Memlûklarda Bir Kadın Sultan: Şecer-üd-Dür İsmet ed-dîn Umme Halil (1250)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (2010, S.13, Cilt 3) : 9-15.

²¹⁵ Reuven Amitai, "The Early Mamlûks And The End Of The Crusader Presence İn Syria (1250–1291) ", *The Crusader World*, Ed. Adrian J. Boas (Routledge, New York, 2016) : 325.

²¹⁶ Doris, *Practising Diplomacy İn The Mamluk Sultanate*, 3-11.

²¹⁷ Northrup, "The Bahrî Mamluk Sultanate 1250-1390", 242-255; Kızıltoprak, , "Mevali", 87-90.

²¹⁸ C. E. Bosworth, "Mamluks (1250–1517)", *Encyclopedia Of Islamic Civilisation And Religion*, Ed. Ian Richard Netton, (New York: Routledge, 2008): 487-488.

²¹⁹ Caroline Williams, *Islamic Monuments İn Cairo: The Practical Guide*, America: American Universty İn Cairo Press, 2008, 12-13; Koprman, "Memlûkler", 437-501.

²²⁰ İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 13: 390-392; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 30-40; Koprman, "Memlûkler", 452-455; İra M. Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi*, Çev. Yasin Aktay, 3. Baskı

Akabinde Sultan Kutuz, Haçlılar'a ve Moğollar'a karşı etkili olan memlükü Baybars ile naiplik konusunda anlaşmıştır. Ancak daha sonra sözünü tutmayarak Halep Naipliği'ni vermemiştir. Bu yüzden Baybars ve memlükleri zaferden dönerken Kutuz'u suikast ile öldürmüşlerdir.²²² Fakat Baybars'ın (1260-1277) sultanlığının ilk dönemlerinde kargaşa yaşanmıştır. Çünkü Baybars, hem Moğollar hem Haçlılar hem de Eyyûbîler'e karşı mücadele etmiştir. Ayrıca Kutuz'u öldürdüğü için kendi aralarında da bir kargaşa yaşanmıştır.²²³ Bu durumu sonlandıran ve Baybars'ın meşruiyetini güçlendiren bir olay yaşanmıştır. Anadolu Selçuklu veziri Muineddin Pervane, Baybars'ı kurtarıcı olarak Anadolu'ya çağırmıştır. 1277'de Elbistan Savaşı ile Moğollara bir kez daha hezimet yaratan Memlükler, kendi tarihlerinde de bir gelişme dönemi yaşamışlardır. Ayrıca Memlükler bir kez daha İslam dünyası tarafından takdir edilmiştir. Açıkçası Memlükler, Moğollar'a karşı güç oluşturmaları kendi devletlerinin meşruiyeti ve reklamı için önemli bir araç olmuştur.²²⁴ Memlüklerin bu dindar ve himaye duruşu ile Baybars, kutsal toprakları da rahat yönetiminde tutabilmek için başkenti Kahire'ye taşımıştır.²²⁵

1277'de Baybars'ın ölümünden sonra oğulları ile Seyfeddin Kalavun arasında mücadele olmuş ve iktidarı 1279-1290 yılları arasında hüküm sürecek olan Seyfeddin Kalavun almıştır.²²⁶ Yaklaşık on yıl hükmetmiştir. Kalavun'un saltanatı ve sonrasında ailesinin tahta geçmesiyle diğer sultanlara nasip olmayan bu veraset usulü Memlük tahtında bir ilk ve son olmuştur.²²⁷ Sultan Kalavun, Memlüklerin ileride sonunu kısaltan bir teşkilat kurmuştur. Bu teşkilat çeşitli söylentilerin olmasıyla

(İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 1: 482; Marshall G.S. Hodgson, , *İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, Çev. Metin Karabaşoğlu, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 2: 318-319.

²²¹ Bahattin Keleş, *Bahrî Memlüklerde Bölgesel ve Uluslararası İlişkiler (1250-1382)*, (Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2018): 1; Northrup, "The Bahrî Mamluk Sultanate 1250-1390", 242-255.

²²² İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 13: 390-392; İ. Yiğit, *Memlükler*, 30-40; Koprman, "Memlükler", 452-455; Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi*, 1: 482; Hodgson, , *İslam'ın Serüveni*, 2: 318-319.

²²³ Cüveynî, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşâ*, Çev. Mürsel Öztürk, (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2011), 22.

²²⁴ Koprman, "Memlükler", 456-466; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 8: 333; İ. Yiğit, *Memlükler*, 41-56; Ramazan Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, 2. Baskı, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016), 129-133; Keleş, *Bahrî Memlüklerde*, 20.

²²⁵ Doris, *Practising Diplomacy In The Mamluk*, 3-11.

²²⁶ Ramazan Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu El-Melikü'l Eşref Devri*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018), 11-24; Koprman, "Memlükler", 470-472; İ. Yiğit, *Memlükler*, 57-63; Keleş, *Bahrî Memlüklerde*, 121-122.

²²⁷ Koprman, "Memlükler", 472; Northrup, "The Bahrî Mamluk Sultanate 1250-1390", 242-255.

birlikte ağırlıklı olarak dönem içinde Çerkez kölelerin daha ucuz olmasından dolayı yaklaşık 3000 bin köleyi burçlara yerleştirmesidir. Bu grup zamanla güçlenerek “Burciye Memlûkleri” olarak anılmış ve ikinci devreyi yaşamalarına neden olmuştur.²²⁸ Daha sonra tahta gelen fakat saltanatı uzun ömürlü olmayan Melik Eşref Döneminde de Haçlılar’a karşı önemli bir zafer elde edilmiştir.²²⁹

Gerçek bir yükselme devrini yaşatan Memlûk Sultanı ise Nasıruddin Muhammed El-Melik en-Nasır’dır. Tam üç kez sultan olarak tahta oturmuştur. İlk girişimi (1293-1294) yaşının küçük olması hasebiyle annesi ve emirlerin etkisiyle fiili olarak kalmıştır. İkinci saltanatı 1299-1309 yılları arasında 10 yıl sürmüş, emirleri arasında vuku bulan olaylar devam etmekle birlikte²³⁰ İlhanlılar’dan Gazan Han ve Burci Memlûkler ile mücadele etmiştir. Ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Daha sonrasında Bahrî Memlûklerin ilk Çerkez asıllı sultanı Baybars El-Muzaffer El-Çaşnigir, (1309) geçmiş ama çok sürmeden tekrar Nasıruddin Muhammed El-Melik en-Nasır tahta oturmuştur.²³¹ Üçüncü saltanatında Amid’e sefer düzenlemiş ve bu seferden birçok ganimet ve cariye alarak dönmüşlerdir.²³² Memlûkler Devletinde babadan oğula geçmeyen bir sistem uygulanmıştır fakat Kayıtbay ve Muhammed Nasır dönemlerinde farklı bir siyaset güdülmüş ve veraset sistemi uygulanmıştır.²³³ 1309-1341 yıllarında 32 yıl hüküm sürmüş ve birçok mimari eser bırakmıştır.²³⁴

Nasıruddin Muhammed El-Melik en-Nasır’ın ölümünden sonra oğulları ve torunları tahta geçmiş ancak duraklama dönemi yaşamıştır. Ayrıca Nasır ’ın oğullarının hüküm sürdüğü dönem içinde ortaçağın vebalarından olan “siyah veba” da bu durumu tetikleyen unsurlardan olmuştur. Burci Memlûklerin den Berkuk’un saltanat girişimleri sonucu Bahrî Memlûkleri’nin son sultanı olan Zeyneddin II.

²²⁸ İ. Yiğit, *Memlûkler*, 62-63; Koprıman, “Memlûkler”, 500-501.

²²⁹ El-Makrizî , *Kitâbu’s-Sülûk*, 2: 50.

²³⁰ Şihabettin Ahmet b. Abdulvehhab En-Nüveyri, *Nihayetü’l Ereb Fi Finüni’l Edeb*, (Tahkik Üstaz İbrahim Şemseddin, Beyrut, 2004), 32: 93.

²³¹ En-Nüveyri, *Nihayetü’l Ereb Fi Finüni’l Edeb*, 32: 93; Northrup, "The Bahrî Mamluk Sultanate 1250-1390", 242-255.

²³² En-Nüveyri, *Nihayetü’l Ereb Fi Finüni’l Edeb*, 32: 172.

²³³ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, 1: 31.

²³⁴ İ. Yiğit, *Memlûkler*, 64-81; Koprıman, “Memlûkler”, 476-490; Northrup, "The Bahrî Mamluk Sultanate 1250-1390", 242-255.

Haccı ile sona ermiştir(1382).²³⁵ Bundan sonra Çerkez Memlûkleri'nin yönetimi başlamıştır.²³⁶

1.2.3. Burci (Çerkez) Memlûkleri (784/1382-923/1517)

Kalavun Döneminde toplu olarak oluşturulan Burci (Çerkez) Memlûkleri adı altında bir grup kurulduğu bilinmektedir. Zamanla artan bu grup Memalik-i Burciyye adını almıştır. Çerkezlerden oluştuğu için Çerkez Memlûkleri veya burçlara yerleştirildikleri için Burci Memlûkleri denilmektedir. Nasır'ın ilk saltanatı dönemlerinde başkaldırıları olsa da yükselme döneminde olan Bahrî Memlûkleri tahta n indirememişlerdir. Ancak ara ara girişimlerde bulunmuşlardır. Son girişimleri etkisini göstermiş ve Berkuk'un tahta gelmesiyle Çerkez veya Burci Memlûkleri kurulmuştur(1382).²³⁷ Böylece Mısır'da İslam tarihi boyunca kurulan yedinci devlet olmuştur.²³⁸ Fakat siyaseti değişmemiş eskisi gibi devam etmiştir.²³⁹

Berkuk Dönemi (1382-1399) Mısır'ı istila ettikten sonra ilk yıllarında Melik Nasır 'ın çocukları ve torunları tarafından Berkuk'u ortadan kaldırmaya çalışsalar da başarılı olamamışlardır. Bu yüzden Berkuk, saltanatta kendi adının ağırlığını koymak için çevre komşular ile anlaşmalar yapmıştır.²⁴⁰ Bunlar; Altınordu Devleti, Akkoyunlu ve Karakoyunlular olmuştur. Bu dostluk ilişkilerini güçlendirerek aynı zamanda Timur tehlikesine karşı da önlem almak istemiştir. Bundan dolayı selefleri gibi işbirliği içinde olmuştur.²⁴¹ Ancak birinci saltanatının sonunda Şam Emirleri ile çatışma içinde olduğu için onlar tarafından tutuklanmıştır. Daha sonra hapisten kurtularak Mısır'a gelmiş ve tekrar Mısır'a sultan olmuştur.²⁴² Saltanatının sonlarına doğru Berkuk, öleceğini anlayınca oğlu için biat vermelerini istemiştir. Böylece 13 yaşında Fereç El-Melik en-Nasır (1399-1412) tahta geçmiştir. Fereç, iki defa saltanata çıkmış ve on üç yıl hükümdarlık yapmıştır. Ancak eğlenceye

²³⁵ İ. Yiğit, *Memlûkler*, 82-94; Koprman, "Memlûkler", 491-495.

²³⁶ Makdisi, *Mısır'daki İslam Devletleri*, 58.

²³⁷ Koprman, "Memlûkler", 500-506; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 95-97.

²³⁸ Makdisi, *Mısır'daki İslam Devletleri*, 59; İsmail Yiğit, "Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler Ansiklopesi*, Ed. H. Celal Güzel vb., (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 748-756.

²³⁹ Jean-Claude Garcin, "The Regime Of The Circassian Mamluks", *The Cambridge History of Egypt*, New York: Cambridge University Press, 1, (1998): 290-317

²⁴⁰ Aziz B. Erdeşir-i Esterabadi, *Bezm-u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 316-317.

²⁴¹ Koprman, "Memlûkler", 511-514; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 99-105.

²⁴² Esterabadi, *Bezm-u Rezm*, 336-342.

düşkünlüğünden ve ağır vergilerden halkı bezdiren Sultan, Dımaşk ve Trablusşam naibleri tarafından öldürülmüştür.²⁴³

Önemli sultanlardan olan Melik Eşref Seyfeddin Baybars zamanında ise Memlûkler, istikrarlı bir döneme girmişlerdir. Bunun en iyi göstergesi ise Kıbrıs'ın fethidir (1426). Fetih için iki kez aralıklı olarak girişimler yapılmış ve üçüncü kez fethedilmiştir. Böylece Kıbrıs, Mısır'a bağlanmış ve bu zaferden birçok ganimet ve esir ile geri dönmüşlerdir. Esirlerin sayısının binden fazla olduğu söylenmektedir. Melik Eşref Seyfeddin Baybars, istikrarlı, güçlü ve otoriter bir yönetim sunmuştur. Fakat ağır vergilerin alınması halk tarafından hoş karşılanmamış ve bazı iç çatışmalar yaşanmıştır.²⁴⁴

Bu dönemden sonra Burci Memlûkleri yıkılış evresine girmiştir. Bu yıkılış evresinde Hoşkadem dönemi sükûnet içinde geçmiştir. Ancak Çerkez Sultanların en önemli komutanı olan Seyfeddin Kayıtbay, bu dönemi canlandırarak adını tarihe yazdırmıştır. 1468-1496 yıllarında hüküm sürmüş ve toplam saltanatı 26 yıl devam etmiştir. Memlûk sultanlarından en-Nasır Muhammed Kalavun'dan başka kimse bu kadar tahta kalmamıştır. Tahta kaldığı sürece dış güçler ve Osmanlılar ile mücadele etmiştir. Ancak 1492 yıllarında çıkan vebadan dolayı halk ile birlikte sarayda çok etkilenmiş ve bitap düşmüştür. 1496 yılında hanımını ve kızını kaybettikten sonra kendisi de vefat etmiştir.²⁴⁵

Akabinde Kansuh El-Gavri 1501-1516 tahta geçmiştir. Sultanın ilk yılları diğer yıllara nazaran biraz daha sükûnetli geçmiştir. Ancak Hint ticaret mallarını Mısır ve Suriye üzerinden taşıyan Portekizliler, Ümit Burnu'nu keşfetmiş ve ticaretlerine sekte vurmuştur. Nitekim yaklaşan Osmanlı tehlikesi ve 1513'te ticaretlerinin önemli kaynağı olan Aden'i Portekizliler'e kaptırmasıyla ekonomik olarak da çöküşe giden Memlûkler'i bir son beklemektedir.²⁴⁶

Memlûkler, Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları ile birlikte Osmanlılar'a karşı mücadele etmişlerdir. Fakat Osmanlı'ya karşı bir güç elde edememişlerdir.

²⁴³ İ. Yiğit, *Memlûkler*, 106-109; Koprman, "Memlûkler", 514-516.

²⁴⁴ İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 13: 392- 394; Koprman, "Memlûkler", 517-520; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 113-114.

²⁴⁵ Koprman, "Memlûkler", 524-525; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 120-123.

²⁴⁶ Hodgson, , *İslam'ın Serüveni*, 3: 21; İsmet Miroğlu, "Yavuz Sultan Selim Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 10: 305-307; Koprman, "Memlûkler", 525-527; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 124-129.

Ayrıca coğrafyanın ve siyasi yönün etkisinden dolayı Memlûkler, Karamanoğulları'na daha da yakınlık göstermişlerdir.²⁴⁷ Fakat bu birliktelik de olumlu sonuç vermemiştir. Adım adım ilerleyen Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim, öncelikle Şah İsmail'i 1514'te Çaldıran Savaşı ile ortadan kaldırmıştır. Tüm gücünü elinde toplamaya başlayan Osmanlılar, bunun üzerine 1515 yılında Dulkadiroğulları'nı da ortadan kaldırmıştır.²⁴⁸ Böylece Osmanlı-Memlûk mücadelesi kaçınılmaz olmuştur.

1516 yılında Merc-i Dabık'ta iki ordu karşı karşıya gelmiştir. Memlûkler galip olacak gibi görünürken Halep Naibi Hayır Bey'in savaş alanını terk etmesi tüm planları değiştirmiş ve mağlup olmuşlardır.²⁴⁹ Daha sonra tahta gelen Sultan Tumanbay²⁵⁰, mağlubiyeti kendine yedirememiş ve anlaşma için gelen elçileri kimilerine göre kendi isteği ile kimilerine göre emirlerinin isteğinden dolayı gelen elçileri öldürmüştür. Bu durum tekrar bir savaşa meydan vermiştir. Açıkçası bu savaşın sonucunda da bir değişiklik olmamıştır ve 1517 yılında gerçekleşen Reydaniye Savaşı yine Memlûklerin mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır.²⁵¹ Savaş esnasında kendini zor kurtaran Tumanbay, kadın kılığında savaştan kaçmıştır. Fakat kısa süre sonra yakalanmıştır.²⁵² Kaynaklara göre Yavuz Sultan Selim onu öldürmek istememiştir. Fakat halkın ona olan sevgisini görünce tekrar bir ayaklanma ve başkaldırının olacağı düşüncesiyle asmıştır. Böylece Memlûklerin son sultanı Tumanbay (1516-1517) ile 267 yıllık hüküm süren Memlûkler resmi olarak yıkılmıştır (1517).²⁵³ Ancak bu Mısır'ın uzun zamandır sahip olacağı son bağımsız

²⁴⁷ Keleş, *Bahrî Memlûklerde*, 19.

²⁴⁸ İra M. Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi*, 1: 425-426; Şehabettin Tekindağ, "Anadolu'da Türk Tarihi ve Kültürü", *Karadeniz Teknik Üniversitesinde 16.5.1966 - 31.5.1966 Arası Verilen Konferanslar*, (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesinde Offset Baskı Makinası, 1967): 32.

²⁴⁹ Miroğlu, "Yavuz Sultan Selim Devri", 305-307; Koprman, "Memlûkler", 525-527; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 124-129; Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016), 170-172; Feridun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, 3. Baskı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 219-227.

²⁵⁰ Matrakçı Nasuh, *Târîh-İ Âl-İ Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*,

Haz. Göker İnan, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınlar, 2019, 323-325.

²⁵¹ Koprman, "Memlûkler", 527-540; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 130-133; Afyoncu, *Sorularla Osmanlı*, 170-172; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, 219-227.

²⁵² Miroğlu, "Yavuz Sultan Selim Devri", 309; Afyoncu, *Sorularla Osmanlı*, 170-172; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, 219-227.

²⁵³ Koprman, "Memlûkler", 527-540; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 130-133; Afyoncu, *Sorularla Osmanlı*, 170-172; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, 219-227; Afaf Lutfi al-Sayyid Marsot, *A History Of Egypt: From The Arab Conquest To The Present*, 2. Baskı, (New York, Cambridge University Press, 2007), 30-47; Williams, *Islamic Monuments In Cairo*, 13-14.

hükümet olmuştur. Çünkü bundan sonra yasal olarak Mısır, bir Osmanlı eyaleti olarak devam etmiştir.²⁵⁴

Akabinde Yavuz Sultan Selim, Hayır Bey'i ödüllendirmek için Mısır'ın ilk valisi olarak atamıştır. Yıkılan Memlûkler, resmi olarak görünmese de Mısır'ın işlerinde ve yönetimlerinde rol oynamaya devam etmişlerdir.²⁵⁵ Hatta bu durum aralıklarla devam etmiş ve Mısır'da iç sorunlar yaşatmışlardır. Nitekim Memlûkler, 1811'de Kavalalı Mehmet Ali Paşa Beylerinin ortadan kaldırılmasına kadar varlıklarını sürdürmüştür.²⁵⁶

Yıkılış sebeplerine gelince sosyal ve siyasi sorunlar, askeri durumlar ve ekonomik sıkıntı Memlûklerin çöküşünde belli başlı nedenlerden olmuştur.²⁵⁷ Çünkü iç üretim ve ticaretin tekelleşmesi üzerine ağır vergilerle bastırmaya çalışmaları durumu ortaya koymuştur.²⁵⁸ Ayrıca Memlûk Devleti, bir yandan Haçlılar, bir yandan Portekizliler bir yandan da Ermeniler'e karşı mücadele içindeydi. Bu mücadeleler eksilen hazineyi daha da azaltıyordu. Akabinde bazı sultanların zevk ve sefaya dalarak cariyelere kapılmaları ve hatta yaşanan ekonomik krizlere rağmen onlara hazineden yüksek maaş vermeleri de bir sorun teşkil etmiştir.²⁵⁹ Yaşanan salgınlar, depremler ve kıtlıklar da baş gösterince yıkılış kaçınılmaz olmuştur.²⁶⁰

Avrupa devletlerinin aksine İslam dünyasında hanedan değişince devlet adı da değişiyor ve devlet adı; kurucusu, coğrafyası veya özelliği ile bir isim alıyordu. Memlûkler de yönetiminin ve kurucusunun bir özelliğini almış ve köle sultanların etkisiyle Memlûk adını almıştır.²⁶¹ Memlûkler, Harzemşah, Eyyûbî, Anadolu Selçuklu ve Büyük Selçuklu Devletinden etkilenmiştir.²⁶² Değişen şartlara ve değişen devletlere rağmen toplumlarda var olan kültürler değişime uğramadan

²⁵⁴ Al-Sayyid Marsot, *A History Of Egypt*:40-47.

²⁵⁵ Gustave Edmund Von Grunebaum, *İslamiyet III*, Çev. Esat Nermi Erendor, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993), 122-123.

²⁵⁶ Kızıltoprak, , "Mevali", 87-90.

²⁵⁷ İ. Yiğit, *Memlûkler*, 134-137.

²⁵⁸ Lewis, "Eyyûbîler ve Memlûk", 235-236.

²⁵⁹ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rifet Düveli'l-Mülûk*, Doktor Seyyid Abdülfetteh Aşur, (1970, Kahire), 3/2: 627; Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 66.

²⁶⁰ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 3/2: 627; Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 66.

²⁶¹ Şeşen, *Eyyûbîler*, 159-161.

²⁶² Mehmet Fuat Köprülü ve W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 6. Baskı, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984), 124.

devamlılığını sürdürmüştür.²⁶³ Nitekim memlûk sistemi Eyyûbiler’de de görülmüştür. Çünkü Memlûkler’de köle vasfı belli bir değişime uğramış ve askeri bir terim olarak görülmüştür.²⁶⁴ Aynı zamanda bu kölelerin bazıları hediye olarak da gönderilmiş ve devletlerarası vergi konumunda da olmuşlardır.²⁶⁵

Memlûklerin etnik kökenine gelince menşeleri çok çeşitliydi.²⁶⁶ Fakat Kıpçak, Çerkez ve özellikle Türk köle alımı çoktu.²⁶⁷ Çünkü onların güzelliği ve değeri diğerlerine kıyasla öndeydi.²⁶⁸ Genel olarak siyah ve beyaz köleler diye ikiye ayrılır fakat ırklarına göre neye meyilli olduklarını anlarıydı. Bazılarının vazifelerini de bu ırklara bağlamışlardı.²⁶⁹ Rumlar, uysal ve dost; Mekkeliler, şarkıcı ve Medineliler, tatlı dilli şeklinde sınıflandırmalar yapıldı.²⁷⁰ Siyahi olanlar hizmetkâr olarak kullanılırken beyaz köleler ise yönetici olabiliyordu.²⁷¹

Toplumsal sınıfı ise askeri sınıf ve halk sınıfı şeklinde iki kısım idi. Halk geçimini çiftçilik, sanatkârlık veya ticaret ile sağlıyordu.²⁷² Askeri orduları kölelerden oluştuğu için çok güçlüydü. Köle olarak toplanmış, eğitilmiş ve İslam’ı benimsemiş bir topluluktur. Bu yüzden kutsal topraklar da Memlûk yöneticilerinin denetleyicileri tarafından muhafaza edilirdi.²⁷³ Mısır ile Batı Sudan ve Orta Afrika arasında da bir baharat ticareti vardı ve bu tüccarlara El-Karimiyye ve et-Tekruriyye adı verilirdi.²⁷⁴

²⁶³ Ergin Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 10-13.

²⁶⁴ Şeşen, *Eyyûbiler*, 167.

²⁶⁵ İsmail Yiğit, “Memlûkler Zamanında (1250-1517) Kadın”, *Diyanet İlmi Dergisi*, 40, S. 2, (2004), (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015), 9; Ayrıca bu eser “Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal” İslam Tarihi’nin 7. Cildi olarak da basılan eserdir. Bkz. İsmail Yiğit, “*Memlûkler (1250-1517)*”, *Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal İslam Tarihi*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991); Muslu, *Osmanlılar Ve Memlûklar*, 65.

²⁶⁶ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, 150.

²⁶⁷ David Ayalon, “The Circassians In The Memlûk Kingdom”, *Journal Of The American Oriental Society*, 69/3. (1949), 136.

²⁶⁸ Lindsay, *Daily life*, 68-70.

²⁶⁹ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Keşfü’l-Memâlik Ve Beyânü’t-Turuk Ve’l-Mesâlik*, (Paris: Cumhuriyet Matbaası, 1892), 122-123.

²⁷⁰ Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, 416-422; Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasiler’de Kölelik” *İslam Tarihi ve Medeniyeti- Abbasiler II*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 6: 147-148.

²⁷¹ Lewis, *Ortadoğu’da Irk Kavramı*, 143-146.

²⁷² İ. Yiğit, *Memlûkler*, 379-382.

²⁷³ Kathryn Beebe, *Pilgrim & Preacher: The Audiences and Observant Spirituality of Friar Felix Fabri (1437/8-1502)*, P. Clavin, vb., (New York, Oxford University Press, 2014), 22-24.

²⁷⁴ Kazım Yaşar Koprman, “Döneminde Mısır’da Sosyal Hayat”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 7: 35.

Meml k sultanlarının bazıları takva sahibi, dindar, bilgili ve dini konularda araştırma sevgisi olan kimseler olarak tanımlanmışlardır.²⁷⁵ Meml k sultanlarının sarayı ise Kahire’de Eyy biler’in yaptırdığı Kalat ’l Cebel olmuştur. Meml kler ile birlikte orada oturur, ailesi ve saraydaki tüm hizmetçi, çalışanlarını oradan yönetirdi.²⁷⁶ Mısır Memluk sultanları devrinde sarayda ise “tavaşiler” bulunurdu ve bu tavaşilerin reislerine “zimamdar” unvanı verilir i. Bu zimamdar unvanı alan tavaşı sultanın harem işlerine bakar, ailevi hususları ile ilgilenir, emirlerin evlenmesi veya azad edilmiş cariyelerin evlenmesi hususunda sultandan doğrudan emir alırdı. Yani sarayda çalışan cariyelerin evlenme izni efendi konumunda olan Sultan’dan alınırdı.²⁷⁷ Ayrıca saray da Sultan’ın, cul s , av partileri, dini bayramları, sünnet ve düğün merasimleri önemsenir ve büyük törenler düzenlenirdi.²⁷⁸

Son olarak 1258’de Moğollar Bağdat’ı yıktıktan sonra halifenin sağ kalan akrabaları Mısır’a sığındı ve Meml kler onları hoş karşladı. Böylelikle İşlam dünyası için önemli olan halifelik kurumu da Meml kler’e geçti.²⁷⁹ Fakat halifelerin Meml kler’de sembolik yetkileri vardı. Bu durum kısa bir dönem için değişmişti. 1412’de Bur i Meml kleri’nden biri hem halife hem de sultan oldu. Bu duruma alışkın olmayan Meml k  merası, halifeyi sultanlıktan azletti.²⁸⁰ Akabinde eski sistemine döndü. Böylece Meml kler’de halifelik kurumu 1258’den 1517’ye kadar devam etti ve daha sonra resmi olarak Osmanlılar’ın Meml kler’i yıkmasıyla halifelik kurumu da Osmanlılar’a geçti.²⁸¹

²⁷⁵ Sa’id ‘Abd El-Fettah ‘Aşur, *El-Mucteme’El-Mısır  f  ‘Asr Selatin El-Memalik*, (Kahire, 1992) , 76.

²⁷⁶ Kopraman, “ Sosyal Hayat”, 19; Zeynep Tarım Ertuğ, “Saray”, *Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2009), 36: 117-121.

²⁷⁷ Köprülü, *İşlam ve Türk Hukuk Tarihi*, 301.

²⁷⁸ Hatice Güler, *Meml k Sultanlarının Alayları (1250-1517)*, (İstanbul: D n Bugün Yarın Yayınları, 2018), 88-136.

²⁷⁹ Cor i Zeydan, *İşlam Uygarlıkları Tarihi*,  ev. Necdet Gök, 3. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 1: 144-145.

²⁸⁰ Clifford Edmund Bosworth, *Doğuştan Günümüze İşlam Devletleri*,  ev. Hande Canlı (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005), 123.

²⁸¹ Umberto Eco, *Ortaçağ*,  ev. Leyla Tonguç Basmacı, 2. Baskı, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 194.

İKİNCİ BÖLÜM

BAHRÎ VE BURCÎ MEMLÜKLERİ DEVLETİNDE CARİYELER VE SİYASETE ETKİLERİ

2.1. BAHRÎ MEMLÜKLERİ DEVLETİNDE CARİYELER VE SİYASETE ETKİLERİ

2.1.1. Memlûklerin İlk ve Son Cariye Sultanı Şecerüddür İsmetüddin Umm-Halil (1250)

Memlûkler döneminde kadınların ve eşlerin otoriteleri şüphesiz yadsınamazdı. Cariyeler, devlet işinde, emirler arası işlerde ve kulların işinde büyük rollere sahip olmuşlardır.²⁸² Cariyeler, devlet yönetiminde Memlûk Sultanları'nın işlerine müdahale eden ve yol gösteren birçok olaya müdahil oldukları tespit edilmiştir. Bunlardan ilki ise Memlûk tarihinde önemli şahsiyet olan ilk ve son cariye sultan Şecerüddür'dür²⁸³

Makrîzî 'ye göre ilk kadın sultan olan Şecerüddür, aslen Türktür ancak bazı kaynaklar Ermeni olduğu da söylenmektedir.²⁸⁴ Şecerüddür'ün anlamı ise "İnci Ağacı" demek olup bu ad ile bilinmektedir.²⁸⁵ Babasının adı Abdullah'tır. Doğum tarihi bilinmemektedir ancak 1239'dan hemen önce Sultan El-Salih'e (1240-1249) verilmiş ve bu esnada çocuğu olmadığı için genç olduğu düşünülmektedir. Yani takriben on beş veya on yedi yaşlarındaydı. Buna mukabil 1222 veya 1225 gibi bir doğum tarihi ortaya konulmaktadır.²⁸⁶ Şecerüddür; çok zeki, akıllı, güzel yüzlü, dirayetli, aşırı kıskanç ve kilolu biri diye tarif edilmektedir.²⁸⁷ Bu cariyeyi Necmeddin Eyyûb, Mısır'dan almış ve onu çok sevmiştir. Her nereye giderse beraberinde götürmüştür. Hatta Kerek'te 1239 yılında hapis hayatı yaşarken yanında Şecerüddür vardı ve çocuğu da orada doğmuştur (637/1239).²⁸⁸ Şecerüddür,

²⁸² Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 66.

²⁸³ Ahmed Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l-Memlûkî*, (1999), 53

²⁸⁴ El-Makrîzî , *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rîfet Düveli'l-Mülûk*, Tahkik M. Abdulkadir Ata, (Lübnan, 1997), 1: 459; Abduh Kasım, *Asru Selâtini'l-Memâlik*, 42; Faruk Sümer'de Şecer-üd-Dür'ü ilk sultan sayanlardandır. Yüksel Arslantaş, *Memlûklerde Devrinde Suriye*, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1996), 23.

²⁸⁵ İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 13: 329.

²⁸⁶ Ruggles, D. Fairchild, The Geographic And Social Mobility Of Slaves: The Rise Of Shajar Al-Durr, A Slave-Concubine In Thirteenth-Century Egypt, *The Medieval Globe*, Arc Mediaval Press, 2016, 2/1, 45.

²⁸⁷ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 19-2; 'Aşur, *El-Mucteme'El-Mısri*, 150.

²⁸⁸ El-Makrîzî , *Kitâbu's-Sülûk*, 1/2, 368; Taef El-Azhari, *Queens, Eunuchs and Concubines in Islamic History, 661–1257*, (Edinburgh University Press, 2020), 372-373.

çocuğuna Halil adını vermiştir. Bundan dolayı “Halil’in annesi” veya ²⁸⁹ Halil’in validesi diye anılmıştır.²⁹⁰ Bunun üzerine Necmeddin Eyyûb, onu azat etmiş ve sonra onunla evlenmiştir. Cariye, böylece ümmü’l-veled mertebesine ulaşmıştır. Oğlunun adıyla anılan cariyenin oğlu Halil, maalesef çok yaşayamamış ve küçük yaşta ölmüştür.²⁹¹ Sultan eşi olarak en yüksek konuma gelmiştir. Çünkü bu sırada yani 1240 yılında Necmeddin Eyyûb, sultan olmuştur.²⁹² Fakat bu Cariye Sultan için bu durum yeterli olmamış ve vasıflarını kullanarak zaman zaman yönetime el atmıştır.²⁹³

Son zamanlarda Eyyûbî Sultanı Necmeddin Eyyûb’un durumu kötüleşmiştir. Bu süre zarfında büyük zekâsı ve siyasi dehası ortaya çıkmıştır. Mısır’ı en zor zamanlarda dahi iyi idare etmiştir.²⁹⁴ Oldukça otoriter ve planlı olan Şecerüddür, kocası Necmeddin Eyyûb’un 23 Kasım 1249 yılında Mansura’da ölmesini gizlemiştir.²⁹⁵ Akabinde hekimler, Sultan’ı ziyarete izin vermiyor diyerek odaya belli bir süre kimsenin girmemesini sağlamıştır.²⁹⁶ Necmeddin Eyyûb’un ölümünden önce Fransa Kralı IX. Louis liderliğindeki Haçlı ordusu Dimyat’ı işgal ederek Eyyûbîler için tehlike oluşturmuştu. Bu durumu önceden sezen Şecerüddür, tahta çıkacak olan üvey oğlu Turanşah gelene kadar Sultan es-Sâlih’in ölümünün gizli tutulmasını emretmiştir.²⁹⁷ Çünkü Haçlı ordusunun tehlikesi belirmiş ve Şecerüddür bu tehlike karşısında zayıflık olmasın diye Necmeddin Eyyûb’un yaşadığı izlenimi vererek odasına yemekler götürmüştür.²⁹⁸ Sultan’ı soranlara ise bugün Sultan, daha iyi diyerek uzaklaştırmıştır. Dahası Necmeddin Eyyûb’un ölümü anlaşılmaması diye Süheyl adında birine Necmeddin Eyyûb’un imzasını taklit ettirmiş ve sistemi idame

²⁸⁹ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sülûk*, 1: 404.

²⁹⁰ İbn İyas, Muhammed b. Ahmet, *Beda’i’u’z-zühûr*, Tahkik, Muhammed Mustafa, Kahire, (1983), I/I, 286-287.

²⁹¹ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sülûk*, 1: 459; ‘Aşur, *El-Mucteme’El-Mısrî*, 150.

²⁹² El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sülûk*, 1/2, : 392; Şeşen, *Eyyûbîler*, 129-130; Warren C. Schultz “Shajar Al-Durr”, *Medieval Islamic Civilization An Enclopedian*, Ed. Josef W. Meri, (New York: 2006), 1: 729-780.

²⁹³ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sülûk*, 1: 459; ‘Aşur, *El-Mucteme’El-Mısrî*, 150.

²⁹⁴ ‘Aşur, *El-Mucteme’El-Mısrî*, 150.

²⁹⁵ İbn Kesir, *El Bidâye ve’ n-Nihâye*, 13: 329-330; Lindsay, *Daily Life*, 80; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu’z-Zahire*, 19; Şeşen, *Eyyûbîler*, 140-141; Fatima Mernissi, *The Forgotten Queens Of Islam*, Translated, Mary Jo Lakeland, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993), 91-92.

²⁹⁶ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sülûk*, 1: 17.

²⁹⁷ Isenbike Togan, “Turkic Dynasties: 9th To 15th Century”, *Encyclopedia Of Women & Islamic Cultures*, Ed. Suad Joseph, Leiden: Brill, 1, (2003): 16-20; Samira Kortantamer, “Şecer-üd-Dür’ün İntikamı” *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 1/2, (2011) : 213.

²⁹⁸ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sülûk*, 1: 449; Kopraman, “Mısır”, Tomar, “Şecer-üd-Dür”, 404-405.

etmiştir. Yani bir nevi resmi olmasa da fiili sultan olmuştur.²⁹⁹ Necmeddin Eyyûb ölünce devletin işlerine hâkim bir şekilde yönetmeye başlamış ve orduları savaş alanında idare etmiştir. Aynı zamanda Turanşah'a haber göndererek Mısır'a çabuk gelmesini ve tahta geçmesini istemiştir.³⁰⁰

Cariye Sultan, tüm işlerin yanında tevkileri kalelere göndermiş ve emirleri etrafa yaymıştır.³⁰¹ Cariye Sultan'ın yardımıyla Haçlılar ile yapılan savaşta zafer ile dönen Turanşah, kralı da rehin almıştır. Akabinde bir de antlaşma imzalayarak kırk bin dinar savaş tazminatı almıştır.³⁰² Ayrıca bir de İslam ülkelerine saldırmama sözü de alarak Fransa Kralı IX. Louis'i serbest bırakmıştır. Bundan sonra Mısır halkından bazı vergileri kaldırmıştır. Bazı emirlere bahşişler vermiştir.³⁰³ Cariye Sultan'ın ölümü gizlemesi önemli sonuçlar verdi. Haçlılar, Dimyat'ı aldıktan sonra Kudüs'e saldırıp büyük bir zaferle dönmeyi planlamışlardı. Böylelikle Cariye Sultan'ın dâhice yönetimi İslam dünyasını parçalamaktan ve tekrar tehlikeye atmaktan kurtarmıştır.³⁰⁴ Böylelikle Mısır'da bir bayram havası yaşanmıştır.³⁰⁵

Turanşah, saraya geldikten sonra babasının ölümü duyurulmuştur.³⁰⁶ Bunun üzerine Şecerüddür, statüsünün ve otoritesinin meşruiyetini elde ettiği kocasının anısına büyük önem vermiştir. Büyük bir cenaze töreni hazırlamıştır.³⁰⁷ Turanşah ise Sultan olduktan sonra bu tehlikeyi birlikte bertaraf ettiği üvey annesi ve Bahrî Memlükleri takdir etmek yerine onlara karşı düşmanlık beslemiştir.³⁰⁸ Ayrıca El-Memâlîkü'l-Bahrîyye adıyla anılan köle birliklerinin nüfuz sahibi olmasından hoşnut olmamış ve onlara kötü davranmıştır. Akabinde üvey annesini yani Şecerüddür'ü babasının hazinesini saklamakla suçlamış ve elde ettiği itibarına gölge düşürmek istemiştir.³⁰⁹ Bu duruma dayanamayan Bahrî Memlükler, Şecerüddür ile birleşip

²⁹⁹ Jackson, *Women Rulers Throughout*, 358-359.

³⁰⁰ El-Makrizî, *Kitâbu's-Sülûk*, 1: 17.

³⁰¹ İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 13: 329-330; Hüseyin Polat, *Et-Tuhfetü'l-Mulukiye Fi'd-Devleti't-Turkiyye*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi, 1997) : 48-49.

³⁰² Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 23; Üçok, *Türk Naibeler*, 66; Lindsay, *Daily Life*, 70-75.

³⁰³ El-Makrizî, *Kitâbu's-Sülûk*, 1: 459; Tomar, "Şecer-üd-Dür", 404-405.

³⁰⁴ Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 23.

³⁰⁵ Üçok, *Türk Naibeler*, 66.

³⁰⁶ El-Makrizî, *Kitâbu's-Sülûk*, 1: 449.

³⁰⁷ Abouseif Behrens Doris, "The Mahmal Legend And The Pilgrimage Of The Ladies Of The Mamluk Court", *Mamluk Studies Review*, (1997) 1: 88.

³⁰⁸ Kortantamer, "Şecer-üd-Dür'ün İntikamı", 213.

³⁰⁹ El-Azhari, *Queens, Eunuchs and Concubines*, 372-375.

Turanşah'ı öldürmüşlerdir.³¹⁰ Yaşanan kargaşa içinde Şecerüddür, bir yandan da Eyyûbî kolları ile de uğraşmış ve Abbase Savaşı'nda Eyyûbîler'e galip gelmiştir. Yenilen Eyyûbîler, 1251 yılında Mısır'ı Memlûklar'e bırakmıştır. Memlûklar birçok ganimet ve esir elde etmiştir.³¹¹ Kısacası Şecerüddür, sultan olma işini tamamlamıştır. Etrafındaki emirlere vazifeler vermiş, askerlerine bol para ve at tedarik etmiştir. Büyüklerini ve küçüklerini razı ettikten sonra halkına en iyi şekilde hüküm vermiştir.³¹²

Böylelikle bir Cariye Sultan, Eyyûbîler'i yıkarak Memlûklar'i kurmuştur.³¹³ Turanşah'ın ölümü ile Mısır'da hükümlanlık süren Eyyûbî Devleti son bulmuştur.³¹⁴ Turan Şah'ın ölümünden sonra Memlûklar, Sultan El-Salih Necmeddin Eyüp'ün dulunu saltanatın tahtına oturmak için seçtiler. Türk bir cariyeye iken çabalarının karşılığını almış, Sultan olmuş ve bir cariyenin gelebileceği en yüksek makama gelmiştir. Bu süreç yaklaşık on yılını almıştır.³¹⁵ Bu İslam dünyasında bir devrim niteliğinde olmuştur.³¹⁶ Nitekim bu vakaların cereyan ettiği son yıllar da Eyyûbîler döneminde, Eyyûbî Meliki Melik Aziz'in kardeşi Salih'in yaşı büyük olmasından dolayı tahta geçmesi düşünülürken annesinin cariyeye olması Salih'e sirayet etmiş ve onun emir olmasına gölge düşürmüştü. Bu olay, dönemin zihniyetini ortaya koymuştur. Ancak bir annenin cariyeye olması oğlunun sultan olmasını engeller iken Mısır'da bir cariyenin sultan olması cariyenin statüsü açısından oldukça önem arz etmektedir. Aynı zamanda yaşanan vakalardan Şecerüddür'ün sultan olmasının ne kadar zor olduğunu da anlayabilmekteyiz. Çünkü var olan olaylar, hem zorluğunu hem de başarısını ortaya koymuştur.³¹⁷ Hatta kendini halkına ve emirlerine o kadar

³¹⁰ Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 24; İ. Yiğit, "Memlûklar", 94-100; Murat Zengin, "Memlûk Türk Sultanlığı'nın Anadolu hâkimiyet mücadelesi: Malatya'nın Zaptı (28 Nisan 1315)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2014, 55: 33, (2014):107; Alsayyad, *Cairo*, 80-92.

³¹¹ Şeşen, *Eyyûbîler*, 149-151.

³¹² İbn İyas, *Beda'i'u'z-zühûr*, I/I, 286-287.

³¹³ Kürşat Gökkaya ve Cemil Cahit Yeşilbursa, *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi* (Ankara: Siyasal Yayınevi, 2008), 245.

³¹⁴ Bruno Nicola De, *Women In Mongol Iran The Khatuns 1206-1335*, (UK: Edinburgh University Press, 2017): 52; Ağır, "Memlûklarda Bir Kadın Sultan", 9-15; Alsayyad, *Cairo*, 80-92; Amitai, "The Early Mamlûks", 325.

³¹⁵ Doktor Kasım Abduh Kasım, *Asru Selâti'l-Memâlik et-Tarîhu's-Siyâsî ve'l-İctimâî*, (El-Haram, Ayn Sosyolojik Ve İnsani Araştırmalar, 1998), 21-22; Lindsay, *Daily Life*, 70-75.

³¹⁶ Amitai, "The Early Mamlûks", 325; Behrens Doris, "The Mahmal Legend And The Pilgrimage", 87.

³¹⁷ Üçok, *Türk Naibeler*, 28.

çok sevdirdi ki Cariye Sultan'a sevgilerini göstermek için "Sultan Ana" diye hitap etmişlerdir.³¹⁸

Nitekim dönemi veya birkaç yıl öncesi ve sonrasına bakıldığında Halep'te Dayfa Hatun, İran'da Seyyide Hatun, İran'da Naibe Bibi Türkan, Hama'da Gaziye Hatun vs. diplomaside ön planda olan kadınların varlığı da Şecerüddür'ü etkilemiştir. Bu dönem içinde, öncesinde veya sonrasında kadınlar, genellikle yaşı küçük olan sultanlara naibe statüsünde olmuşlar ve yönetimi etkilemişlerdir. Ancak bu kadınlar hür veya sultan soyundan gelmişlerdir. Oysa Şecerüddür, hem köle konumunda idi hem de resmi olarak 90 gün sultan olma cesaretini gösterdi. Bu olay Memlûk Devletinde cariyenin konumunu göstermesi bakımından önemli olmuştur. Bu duruma katkı sağlayan bir diğer sebep ise dönem içinde memlûklerin konumudur.³¹⁹

Memlûkler arasında var olan bir bağı da burada aktarmak faydalı olacaktır. Köleler arasında üstatlarına karşı sadık ve arkadaşlarıyla birlik içinde olmalarına dayanan bir bağın olduğu aşikârdır. Bunlara hucdaşiye/ huşdaşiye veya huşdaş denirdi. Bu bağ genellikle erkekler arasında oluşan bir bağ idi. Ancak cariyeler için de bu bağın olduğu anlaşılmaktadır. Şecerüddür'e gelince bir kadın olsa da bulunduğu konuma bakılırsa Necmeddin Eyyûb'ün memlûklerinin hoşdaşı sayılmaktadır. Bu bağ sayesinde Bahrîyye Memlûkleri Şecerüddür'e bağlı kalmışlardır.³²⁰ Buna hamilik bağı/ "ustaziyye" şeklinde ifade eden de olmuştur.³²¹ Kopruman ise bu bağı "asabiyye" teşekkülü olarak adlandırmaktadır.³²²

Aslında cariyenin sultan olmasını tetikleyen bazı sebepler de vardır. Bu sebepler; yaklaşan Haçlı tehlikesi, memlûk arasında oluşan hoşdaşlık, Turanşah'ın pozisyonu, memlûklerin arasında yaşanan kargaşa ve Eyyûbî emirlerinin tutumundan dolayı toparlanma ihtiyacı duyan Şecerüddür, baskın bir karakter olmasını ispatlayarak sultan oldu.³²³ Böylece Memlûk tarihi olağanüstü bir olayla başlamaktadır.³²⁴ Memlûklerin ilk³²⁵ ve son kadın sultanı olarak tarihe yazıldı.

³¹⁸ Makdisi, *Mısır'daki İslam Devletleri*, 30.

³¹⁹ Üçok, *Türk Naibeler*, 27-33.

³²⁰ Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", 241-242.

³²¹ Cihan Yüksel Muslu, *Osmanlılar Ve Memlûklar; İslam Donyasında İmparatorluk Diplomasisi Ve Rekabet*, Çev. Zeynep Rona, (İstanbul: Kitapyaylnevi, 2016), 21.

³²² Kopruman, "Memlûkler", 501.

³²³ El-Azharî, *Queens, Eunuchs and Concubines*, 372-375.

³²⁴ Behrens Doris, "The Mahmal Legend And The Pilgrimage", 87.

Şecerüddür aldığı yetki ile kendi adına hükümdarlık alameti olarak hutbeler okuttu. Her hutbe sonunda Şecerüddür adına Tagrıberdi'ye göre şöyle dua ediliyordu. "İlahi, Müslümanların melikesi, dinin ve dünyanın ismeti, Sultan Melik Salih'in sahibesi, Mütasım³²⁶ Halil'in annesi Salihye'yi koru."³²⁷ Bu hutbeye göre Şecerüddür, hem kocasının adı hem de oğlunun adını anarak hükümlerlik yetkisini resmileştiriyordu. Bu hutbeyi Makrîzî de belirtir. Akabinde toplantılar düzenledi ve damga bastırdı. Damgasının üzerinde ise "Validet'ül Halil" (Halil'in annesi) yazması aslında bir erkek veliaht olmasının etkisi olduğu söylenebilir. Bu künye ile varlığını sembolleştirmiştir. Aynı zamanda ümmü'l-veled olan cariyenin kendisine bir güç verdiği ve bu güçle bir hak iddiasında bulunduğu da görülmektedir.³²⁸ Daha sonra para basarak da hükümlerliğini resmileştirdi.³²⁹ Bu paranın üzerine erkek egemenliğinin belirtisi olarak üç erkek ismini de ekledi. Bunlar; ölen kocası Necmeddin Eyyûb, ölen oğlu Halil ve Abbasi Halifesi El-Musta'sım idi.³³⁰ Böylelikle parasında halifenin adını da unutmaması saygısını kazanarak onun meşruiyetini ummasının bir sonucuydu.³³¹

Ancak bu durumdan hoşnut olmayan Dimaşk naibi Cemalleddin b. Yağmur ve Halep naibi el Melikü'l Nasır Salahaddin Yusuf b. Aziz itiraz etmiş ve Şecerüddür'e itaat etmemişlerdir. Hatta Eyyûbî Emirleri, itiraz ile kalmamış Abbasi halifesini de kışkırtmışlardır.³³² Özellikle dindar çevrelerde kadın olmasını eleştirmişlerdir.³³³ Yani cariyeye olmasından öte bir kadın olmasını eleştirmişlerdir. Aslında Cariye Sultanı, tahta n indirmelerindeki sebep; cariyeye veya kadın olması değildir. Bu menşei olarak Memlûk ile Eyyûbî sorundur. Çünkü Şecerüddür'den sonra Aybek tahta geçmiştir. Fakat Eyyûbî Emirleri yine hoşnut olmayarak onu tahta n indirmişlerdir. Dolayısıyla iyi bir yönetim sunan Şecerüddür'ün zayıf noktası olmadığı için kadın olmasını ileri sürerek saltanatına son vermişlerdir. Böylece

³²⁵ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Çev. Selen Y. Kölay, 3. Baskı (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2006), 119-120.

³²⁶ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 20.

³²⁷ Lindsay, *Daily Life*, 70-75; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 20.

³²⁸ El-Makrîzî, *Kitâbu 's-Sülûk*, 1: 459.

³²⁹ El-Makrîzî, *Kitâbu 's-Sülûk*, 1: 22; Lindsay, *Daily Life*, 70-75.

³³⁰ El-Azhari, *Queens, Eunuchs and Concubines*, 377-378.

³³¹ Arafa, E. "The Legitimacy Of Shajar Al-Durr Reign As Represented In Light Of A Rare Dinar", *Egyptian Journal of Archaeological and Restoration Studies*, (2016), 6/1, 69.

³³² El-Makrîzî, *Kitâbu 's-Sülûk*, 1: 459; Samira Kortantamer, "Memlûk Toplumunda Kadın", *Ortaçağda Kadın*, Ed. Altan Çetin, (Ankara: Lotus Yayınevi, 2011): 606.

³³³ Şeşen, *Eyyûbîler*, 145.

İslamiyet'te kadın ile erkek farklarına vurgu yaparak kendilerine hükümdar olmaması gerektiğini savunmuşlardır.³³⁴ Haçlılar'a karşı büyük bir kahramanlık göstermesine rağmen Araplardan ve bazı Mısır emirlerinden büyük tepki almıştır. Bu durumu uygun görmeyerek kabul etmemişlerdir.³³⁵

Abbasi Halifesi El-Musta'sım Billah Şecerüddür'ün bu durumunu doğru bulmayarak Bağdat'tan Mısır'a emirlere hakaret içeren bir mektup göndermiştir. Gönderilen mektupta: “Şayet sizde erkek kalmadıysa bize bildirin, size erkek gönderelim.”³³⁶ şeklinde ağır bir hitap kullanmıştır. Şecerüddür ise bu sırada önemli komutanlardan olan İzzettin Türkmani Aybek'i atabey yapmıştı. Otoriter bir kadın olan Şecerüddür'ün zayıf noktası dönemin şartlarına göre bir cariye olmasından öte bir kadın olmasıydı. Aksi takdirde halefleri olan birçok sultandan daha iyi yönettiği aşikârdır.³³⁷ Buna karine olarak hem Eyyûbî Sultan'ını hem Haçlılar'ı hem de Abbasi Halifeliği'ni bir arada yürütmüş ve bunun yanında halk ve emirlerin isteği yerine getirmiştir.³³⁸ Ancak eleştiriler ve karşı çıkışlardan dolayı yönetimi İzzettin Türkmani Aybek'e bırakmaya karar vermiştir.³³⁹ Aybek, Necmeddin Eyyûb'ün memlûkü olup donanma adamlarından biridir ve İzzettin Türkmani Aybek, Dımaşk'ı alarak Şecerüddür'ü etkilemiştir. Böylece Şecerüddür üç aylık resmi yönetimini İzzettin Türkmani Aybek'e teslim etmiştir.

Dolayısıyla Şecerüddür'ün de güvenini kazanan İzzettin Türkmani Aybek, yönetimi Şecerüddür'den teslim almıştır. Şecerüddür, İzzettin Türkmani Aybek'in tahta geçmesinden sonra onunla evlenmiştir. Birçok tarihçi ve Makrîzî de dâhil olmak üzere bunu kabul ettiklerini belirtmektedirler. Yani İzzettin Türkmani Aybek, tahta çıkmadan önce Şecerüddür ile evli değillerdi. Aslında bu durum da evlilik

³³⁴ David Solomon Jalajel, *Women and Leadership in Islam: A Critical Analysis of Classical Islamic Legal Texts*, (PhD Thesis University of the Western Cape, 2013), 166-172.

³³⁵ Abduh Kasım, *Asru Selâtîni'l-Memâlik*, 21-22.

³³⁶ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rîfet Düveli'l-Mülûk*, Nşr. M. M. Ziyade, (1936, Kahire), 1/2: s.368.

³³⁷ Michael A. Tusay, “Loyalty and the Formation of the Mamluk Sultanate”, Ed. Lindsey Dew vb., *An Undergraduate Journal of Historical Research*, (Fresno: California State University, 2016), 13: 89.

³³⁸ Nasser Rabbat, *Mamluk History Through Architecture Monuments, Culture and Politics in Mediaval Egypt and Syria*, London: I. B. Tauris, 2010), 4.

³³⁹ Süleyman Özbek, “El-Melikü'z-Zahir Rükneddin Baybars Zamanı Memlûk Devleti'nin Dini Siyaseti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (1994), 9/1: 290.

nedenlerinin resmîyette olduğunu da göstermektedir. Dahası yönetimde söz sahibi olacağı da anlaşılmaktadır.³⁴⁰

Şecerüddür'ün tahta geçmeden önce Suriye Meliki II. Nasır'a ve iki memlûk komutanına tahta geçmesini istediğini fakat onların reddettiğini belirtmektedir. Şecerüddür'ün bu tavrı göstermesi ise erkek egemenliğinin farkında olması ve Abbasi hükümetinden korkmasından kaynaklanmıştır. Nitekim öyle de olmuş ve Sultan'ın resmî olarak saltanat ömrü kısa olmuştur.³⁴¹ Ayrıca Necmeddin Eyyûb'ün 23 Kasım 1249'da ve Şecerüddür'ün ise 10 Mart 1256/1257'de öldüğü düşünüldüğünde resmî olmasa da fiili olarak yedi yıl iktidarda söz sahibi olduğu görülmektedir. Kaynaklarda bu sürenin doksan gün olduğunu belirtilse de fiili olarak yaklaşık yedi veya yedi çubuk yıl hükmettiği anlaşılmaktadır.³⁴²

Nitekim dönem içinde sosyal hayata bakıldığında var olan cariyelerden Şecerüddür kadar etki yaratmadığı görülmektedir.³⁴³ O bir askerdi, liderdi, anneydi, cariyeye yani köleydi ve -sonunda iyi bir son olmasa da- sultanı. Bütün vazifelerini hayatı boyunca büyük bir başarı ile gerçekleştirdi. Sadece bir sultan olarak yönetimde değildi. Aynı zamanda saltanatı süresince İslam tarihine getirdiği yenilikler ve başarılar sayesinde Memlûkler'de bir dönüm noktası yaşandı. Özellikle mimaride adını duyurdu.³⁴⁴

2. 1. 2. El-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybek (1250-1257)

Şecerüddür'ün 90 günlük yönetimini saymayanlar, Memlûk Tarihi'ni ilk sultan olarak Aybek'ten başlatmışlardır.³⁴⁵ Aybek, aslen Türk'tür. Bahrî Memlûkleri arasında Aybek Türkmânî olarak bilinmektedir. Türkmen soyundan olan Sultan, Eyyûbî Sultanı Melik es-Sâlih Necmeddin Eyyûb tarafından memlûk olarak satın

³⁴⁰ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 20; El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 1: 459-461; İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 13: 3334-3335; El-Azhari, *Queens, Eunuchs and Concubines*, 377-379; Mernissi, *The Forgotten Queens Of Islam*, 91-92.

³⁴¹ El-Azhari, *Queens, Eunuchs and Concubines*, 380-381.

³⁴² İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 13: 329-330; Lindsay, *Daily Life*, 80; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 19; Şeşen, *Eyyûbîler*, 140-141; Lindsay, *Daily Life*, 70-75; Üçok, *Türk Naibeler*, 27-33.

³⁴³ Konu cariyeler olduğu için bu kadınlardan bahsedilmedi. Detaylı bilgi için bkz. Üçok, *Türk Naibeler*, 27-33.

³⁴⁴ Arafa, "The Legitimacy Of Shajar Al-Durr", 65-70.

³⁴⁵ Makdisi Aybek'i ilk sultan sayanlardandır. Detaylı bilgi için bkz. Makdisi, *Mısır'daki İslam Devletleri*, 31; Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a Eyyûbîler Memlûkleri (1193-1260)*, (İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2007), 243.

alınmıştır. Sultan Melik es-Sâlih Necmeddin'in yanında bulunmuş ve ona hizmet etmiştir. Öyle ki Salihîyyeli emirlerden biri olmuştur. Çaşnigirlik görevi yapmıştır. Sultan Melik es-Sâlih Necmeddin Eyyûb ölünceye kadar böyle devam etmiştir.³⁴⁶ Yani Aybek'te bir köle konumunda olmuş ve zamanla yaptığı görevlerinden dolayı rütbesini artırmıştır.³⁴⁷

Ayrıca Aybek sadece Şecerüddür'e yapılan eleştirilerden dolayı tahta geçmemiştir. Bahrîyye Memlûkleri tarafından da seçilerek tahta oturmuştur.³⁴⁸ Yani bazı kaynakların belirttiği Şecerüddür'ün Aybek'e "sayemde sultan oldun" söylemleri ile sultan olduğu ve onun baskısı altında ezildiği gibi bir durumun olması pek mümkün değildir. Bunun tesiri muhakkak vardır. Ancak sebeplerden biri olmuştur.³⁴⁹ Bundan sonra Memlûklerin yönetiminde artık köle bir erkek vardı ancak Şecerüddür'ün otoritesi ve yetkisi bitmemiştir. Aybek, yöneten kişi olarak görünmesine rağmen aslında yöneten kişi Şecerüddür idi. Çünkü kendisini etkin olarak görüyor ve Aybek üzerinde baskı kuruyordu.³⁵⁰ Şecerüddür, Aybek ile evlendiğinden sonra fiili sultan olma vasfının yanında büyük hanım mertebesine ulaşmış ve Hâvend/Hond El-Kübra adıyla anılmıştır.³⁵¹ Hond El-Kübra mevkisini alan kişi, sultana en yakın kişi demektir.³⁵²

Aybek, sultan olduktan sonra bazı faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetlerden biri de Venediklerle ticaret antlaşmasıdır. Aslında bu daha önce yapılmış olan imtiyazların yenilenmesidir.³⁵³ Aybek'in saltanatı Eyyûbî Emirleri'nin karşı çıkmasıyla çok sürmemiştir. Ancak Aybek'ten sonra tahta çıkan Eyyûbî Meliki'nin atabeyi olarak üst mevkide kalmıştır. Açıkçası burada Eyyûbîler'in sorunu bir cariyenin sultan olması değildir. Lakin kadın olması sorun teşkil etseydi Aybek'in

³⁴⁶ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rîfet Düveli'l-Mülûk*, Nşr. M.M. Ziyade, (Kahire, 1936), Cilt 1/2 368; El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 1: 463; İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 13: 360; Kızıltoprak, "Memlûk", 87-90; Yiğit, "Mevali", 424-426; Clifford, Winslow Williams, *State Formation And The Structure Of Politics In Mamluk Syro-Egypt 648-741 AH/1250-1340 CE*. Vol. 2., Germany: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013, 72-76.

³⁴⁷ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 24.

³⁴⁸ Bedrettin Aytaç, "İbn Vâsıl'a Göre Eyyûbîlerde Tahta Çıkış Yöntemleri (Türk Devlet Anlayışı Çerçevesinde Bir Değerlendirme)" *TAD* 38/66, (2019) : 166; Gökbel, "Kıpçaklar ve Kumanlar", 1307.

³⁴⁹ El-Azharî, *Queens, Eunuchs and Concubines*, 377-379.

³⁵⁰ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 20; Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 24.

³⁵¹ İ. Yiğit, "Memlûkler Zamanında (1250-1517) Kadın", 139.

³⁵² Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk Devletinde Hareme Dair Bazı Tespitler", *17. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara, 2014), 3: 101.

³⁵³ Maria Pia Pedani, " Bahrî Memlûklerle Venedikliler Arasındaki Ticari Antlaşmalar." *Türkler Ansiklopesi*, Ed. H. Celal Güzel vb. (Ankara:Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 805-807.

sultan olması sorunu çözerdi. Kısacası onların sorunu Memlûkler'den gelen bir yönetimden kaynaklı olduğu görülmektedir.³⁵⁴

Akabinde Aybek'in sultanlığı da çok uzun sürmedi. Şecerüddür'ün baskın yönetiminden kaçmaya çalışan Sultan Aybek, bir başkasıyla evlenmeyi düşünmüş ve Şecerüddür'ün etkisini azaltmak istemişti. Bu yüzden Aybek, Musul valisi Bedreddin Lü'lü'nün kızıyla evlenmeyi düşündü. Aybek'in Musul valisi Bedreddin Lü'lü'nün kızıyla evleneceğini duyan Şecerüddür, kendini saraydan uzaklaştıracağını zannederek Aybek'i ortadan kaldırma planlarına girişti. Kaynaklar ekseriyetle bir kadın olarak Aybek'i kıskandığı için bunu planladığını yazsa da otoriter bir kadının aslında geri planda olmasını ve devlet yönetiminde etkisinin azalmasını istememesinden kaynaklanması daha tabidir.³⁵⁵ Bu olay sırasında muhtemelen Aybek'e incinmiştir. Fakat asıl gayesi saltanatı paylaşmak istememesi görülmektedir. Çünkü bu saltanat için çok emek harcamıştır.³⁵⁶

Şecerüddür, hem gücünü güçlendirmek hem de orduya komutan olması için Aybek ile evlenerek gücünü artırmak istemişti. Fakat Aybek'in başka biri ile evleneceğini duyunca bir suikast düzenledi. Bu suikastı gizlemek niyetindeydi ancak çeşitli hizipler arasında ne yapacağını bilemedi.³⁵⁷ Daha sonrasında köleleri ile anlaşarak suikastı gerçekleştirdi. Bazıları Şecerüddür'ün Aybek'i öldürmeden önce pişman olup vazgeçtiğini belirtse de memlûkleri artık pişmalığın geç olduğunu ifade ederek öldürmüşlerdir. Memlûk Tarihçisi Makrîzî 'ye göre Aybek'in ölümü (10 Mart 1256/1257) hamamda gerçekleşmiş ve Şecerüddür'ün köleleri tarafından öldürülmüştür.³⁵⁸ Aybek, Şecerüddür'ün her daim sevilen, baskın, siyasi bir dehaya sahip olmasını, otoriter, zeki ve ön planda olan bir kadının psikolojisini göz ardı etmesinin bedelini hayatıyla ödemiştir.³⁵⁹

³⁵⁴ Polat, *Et-Tuhfetü'l-Mulukiye*, 48-52.

³⁵⁵ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 1: 459-495; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 20; Kortantamer, "Memlûk Toplumunda Kadın", 606; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13: 356-360.

³⁵⁶ Detaylı bilgi için "Şecer-üd-Dür" başlığına bkz. El-Azhari, *Queens, Eunuchs and Concubines*, 377-379.

³⁵⁷ Ross Burns, *Aleppo A History*, (New York: Routledge, 2017), 173.

³⁵⁸ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 1: 459-495; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 20; Kortantamer, "Memlûk Toplumunda Kadın", 606; Üçok, *Türk Naibeler*, 75-79; Makdisi, *Mısır'daki İslam Devletleri*, 32; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13: 355-356; Şeşen, *Eyyûbiler*, 150.

³⁵⁹ Üçok, *Türk Naibeler*, 66.

Akabinde Aybek'in ölümü duyulunca Aybek'in köleleri de Şecerüddür'ü takunyalar -hamam terlikleri vazifesi gören- ve hamam taslarıyla öldürüp hendeğe atmışlardır (10 Mart 1256/1257).³⁶⁰ Ayrıca Şecerüddür'ün kırk hizmetlisini de ikiye bölerek dehşet verici bir şekilde öldürmüşlerdir.³⁶¹ Hendeğe attıklarında ise üzerinde kıyafetlerinin olmadığını aktarmaktadırlar. Belki hamam da olduğu için bu vaziyettir. Fakat daima saygı ve itibar gören Cariye Sultan, hayatında ilk kez cariyeye olduğunu sezdiren mahremiyet duygusuna önem verilmeyerek çıplak bir şekilde bırakmışlardır.³⁶² İbn Kesir'de ise Aybek'in ölümünün sadece Şecerüddür'ün ve cariyeleri tarafından öldürüldüğünü aktarmıştır. Bunu duyan Aybek'in köleleri de Şecerüddür'ü öldürüp çöplüğe attıklarını belirtmektedir.³⁶³ Bu durum hem Aybek'in hem de Şecerüddür'ün kölelerinin sadıklığı hakkında da bilgi vermesinin yanında memlûklerinin arasında ikiliğin olduğunu da göstermiştir.

Şecerüddür'ün cenazesini iki veya üç gün sonra kendi yaptırdığı Şecerüddür Cami'nin içinde bulunan türbesine gömüldüğü bilinmektedir.³⁶⁴ Daha sonraki yıllarda bu hüsrân ölümünün aksine kutsal sayılmış ve ziyaretçi alan türbeler arasına girmiştir.³⁶⁵ Hatta Mısır efsanelerinde Memlûklerin ünlü sultanı Baybar'ın annesi olarak da tanıtıldığı ifade edilmektedir.³⁶⁶

İslâm devletlerinde bir kadının sultan olması nadir bir olaydır. Ayrıca siyasi tarihte küçük yaşta sultan çocuklarına naiplik yapan kadınlar olmuştur. Aynı zamanda etkisiz bir sultanın arkasında otoriter bir kadının olması da tarihimizde çok görülmüştür. Fakat hutbe okutmak, para bastırmak, ganimet paylaşmak sultan alametleri arasındadır ve bu durum Memlûk döneminde başka hiçbir kadına nasip olmamıştır.³⁶⁷

³⁶⁰ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 1: 459-495; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 20; Kortantamer, "Memlûk Toplumunda Kadın", 606; Üçok, *Türk Naibeler*, 75-79; Makdisi, *Mısır'daki İslâm Devletleri*, 32; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13: 355-356; Şeşen, *Eyyûbiler*, 150.

³⁶¹ Altan Çetin, "Memlûk Devletinde Cezalar Ve İşkencelere Dâir", *Belleten*, (2010), 74/270: 358.

³⁶² El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 1: 494; Abduh Kasım, *Asru Selâtini'l-Memâlik*, 44.

³⁶³ İbn Kesir, *Bidâye ve'n-Nihâye*, 13: 355-356; Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a*, 248-251.; Alsayyad, *Cairo*, 92.

³⁶⁴ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 1: 459-495; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 20; İbn Kesir, *El Bidâye ve'n-Nihâye*, 13: 360; Üçok, *Türk Naibeler*, 81.

³⁶⁵ Behrens Doris, "The Mahmal Legend And The Pilgrimage", 96.

³⁶⁶ El-Azharî, *Queens, Eunuchs and Concubines*, 378.

³⁶⁷ Gökkaya ve Yeşilbursa, *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*, 245.

2.1.3. Mansur Nureddin Ali (1257-1259)

Mansur Nureddin Ali'nin babasının yani Aybek'in öldürülmesinden sonra tahta çıkan oğlu henüz on altı yaşındaydı.³⁶⁸ Melikü'l Mansur lakabını aldı ve bazı görevlerde etkin olan Seyfeddin Kutuz'u azl etti. Bunun üzerine yönetimde etkin olmayı başardı. Fakat saltanat süresi az olmasından dolayı hakkında bilgiler kısıtlıdır.³⁶⁹

2.1.4. Muzaffer Seyfeddin Kutuz (1259-1260)

Asıl adı Sultan Melik El-Muzaffer Seyfeddin Kutuz b. Abdullah'tır ve Mansur Nureddin Ali'yi devirerek Mısır'daki Memlük Devleti'nin üçüncü Türk sultanı olmuştur.³⁷⁰ 1260 yılında Ayn-Calud savaşında Moğol ilerlemesini durdurmuş ve İran Moğolları'nı Fırat'ın doğusuna atmıştır.³⁷¹ Tam bir bozgun yiyen Moğol karşısında Türk ordusu gücünü göstermiştir.³⁷² Ancak şehrine dönüşü sırasında Baybars ile yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı Baybars ve memlükleri tarafından öldürülmüştür. Sevilen ve sayılan sultan'ın saltanat ömrü az olmuştur.³⁷³

2.1.5. Zahir Rükneddin Baybars Bundukdari (1260-1277)

Asıl adı Sultan El-Melik ez-Zahir Rükneddin Ebu'l Fütüh Baybars b. Abdullah El-Bundukdari et-Türki'dir. Memlük Devleti hükümdarlarının dördüncüsüdür.³⁷⁴ Satın alındığında gözünde bir beyaz leke olduğu için 40 dinar gibi bir meblağ ile düşük fiyata satılmıştır.³⁷⁵ Saltanatı boyunca Baybars, çok sevilen bir hükümdar olmuştur.³⁷⁶ Kaynaklar, Baybars'ı dindar, iyi yöneten ve gayri Müslimlere karşı yaptığı zaferlerinden dolayı takdir ile bahsetmişlerdir.³⁷⁷ Aynı zamanda cömert olan Sultan, mimari eserlere önem vermiş ve Mısır'da ev, saray, meydan, kale ve ahır

³⁶⁸ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 28.

³⁶⁹ İbn Kesir, *El Bidâye ve 'n-Nihâye*, 13: 360.

³⁷⁰ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 33.

³⁷¹ Gökkaya ve Yeşilbursa, *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*, 246.

³⁷² Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, 3. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 68.

³⁷³ Gökkaya ve Yeşilbursa, *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*, 246.

³⁷⁴ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 40.

³⁷⁵ Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 33.

³⁷⁶ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi Al-Melik Az-Zahir Hakkındaki Tarihin 2. Cildi*, Çev. Şerefüddin Yaltkaya, (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1941), 2 :122-129.

³⁷⁷ İbn Kesir, *El Bidâye ve 'n-Nihâye*, 13: 392-394; Özbek, "El-Melikü'z-Zahir Rükneddin Baybars Zamanı", 300-305; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri*, 74.

yapmıştır.³⁷⁸ Ayrıca emrinde 4.000 kadar kölesi olduğu ve farklı alanlarda vazifelendirdiği bilinmektedir.³⁷⁹

Baybars, sultan olmadan önce Kutuz'un önemli memlûklerindendi. Fakat Aynicâlût Savaşı'ndan önce Sultan Kutuz'dan Halep Naipliği'nin Baybars'a verileceğine dair söz alınmıştı. Baybars, Aynicâlût Savaşı'nın kazanılmasında çok çaba sarf etti. Fakat söz verildiği gibi bu yer, Baybars'a verilmemiş ve Sultan ile arası açılmıştı. Bunun üzerine Baybars, Kutuz'a bir suikast düzenleyerek³⁸⁰ hoşdaşlarından bir grup ile öldürtmeye karar verdi. Bu plan için de Moğol esirlerinden bir kadın yer alacaktı. Baybars, ava çıktığında hoşdaşlarına işaret yapacak ve bu işaret üzerine Sultan'a ok atılacaktı. Kutuz'un yanına vardığında Moğol esirlerinden bir kadın istedi ve o kadının elini öpmek için hareket edince hoşdaşları okun vakti geldiğini anladılar ve harekete geçtiler. Bu işaret üzerine Sultan'ın hoşdaşları, Kutuz'u omuzundan vurdu ve omuzu parçalandı. Daha sonra bir ok daha atıldı ve öldürüldü.³⁸¹

Böylelikle hoşdaşlarının da desteğiyle Baybars sultan oldu.³⁸² Ancak bu girişim Baybars'ın mücadele sahasını genişletmişti. Çünkü Kutuz'un memlûkleri buna karşı çıkmıştı.³⁸³ Nitekim Baybars, bu iç mücadeleler yerine dış mücadelelerine yöneldi. Moğol ve Haçlı tehlikesi hep varlığını koruyordu. Bu yüzden Kutuz'u öldürüp kendi hükümdarlığını ilan ettikten sonra, Moğollar'ın Abbasi Halife'sini öldürmeleri üzerine halifeliği korumak için Mısır'a gitti. 1261'de Baybars, Mutasım'ın amcası Ahmed B. Ez-Zahir b. En-Nasır'ı halife tayin etti. Böylelikle halifelik kurumunu tekrar devam ettirdi.³⁸⁴ Akabinde tehlikede olan Suriye'yi Haçlılardan kurtardı, Antakya'ya saldırarak buradaki Haçlı prensliğine son

³⁷⁸ Şeşen, *Sultan Baybars*, 139-140.

³⁷⁹ İbn Şeddad, *Baybars Tarih*, 2: 121.

³⁸⁰ İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 13: 392-394; Şeşen, *Eyyûbîler*, 154-156; Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a*, 265-271.

³⁸¹ Makdisi, *Mısır'daki İslam Devletleri*, 34-35; İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 13: 390-392; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 30-40; Kopraman, "Memlûkler", 452-455; Lapidus, *İslam Toplumlari Tarihi*, 1: 482; Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, 2: 318-319.

³⁸² Makdisi, *Mısır'daki İslam Devletleri*, 34-35; İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 13: 390-392; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 30-40; Kopraman, "Memlûkler", 452-455; Lapidus, *İslam Toplumlari Tarihi*, 1: 482; Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, 2: 318-319.

³⁸³ İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 13: 392-394; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 30-40; Kopraman, "Memlûkler", 452-455; Şeşen, *Sultan Baybars*, 43-129.

³⁸⁴ Makdisi, *Mısır'daki İslam Devletleri*, 22.

verdi.³⁸⁵ Moğollar'a ve Haçlılar'a karşı istikrarlı oldu ve aldığı başarılar sayesinde ateşkes imzaladı.³⁸⁶ Yönetimde bazı tedbirler alarak otoriteyi korumaya çalıştı.³⁸⁷

Baybars Dönemi ticaret ilişkilerine gelince Mısır'ın ticarete önemli ilişkileri olan ülkelerden biri Nube olmuştur.³⁸⁸ Nube veya Nubia, Nil Nehri'nin doğusunda yer alır.³⁸⁹ Nube kelimesi halk arasında köle anlamına gelmektedir. Müslümanların Nube'li halk ile tanışması Hz. Ömer döneminde Amr b. As ve Abdullah b. Sa'd b. Ebu Serh ile olmuştur.³⁹⁰ Hz. Ömer, Amr b. As'ın Nube halkı üzerinde tam bir hâkimiyet kuramadığını öğrenince Ebu Serh'i göndermiştir. Ebu Serh, farklı bir taktik ile Nube'lilere galip gelmiş ve aralarında anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya "Bakt" denilmiştir.³⁹¹ Nubeliler, bu anlaşmayı çok iyi ve titiz bir şekilde kayıt altına almasalar da dönem hakkında önemli bilgiler mevcuttur.³⁹² Nube'liler her yıl 300, 360 veya 400 köle verecek ve bundan hariç cariyeye satmak isteseler de beis olmayacaktı, kaçanları da iade edeceklerdi. Ticaret serbest olacak ve Müslümanlarla savaşmayacaklardı. Buna karşılık Müslümanlar onlara hububat ve yiyecek yardımında bulunacaklardı.³⁹³ Bu zamanla gelenek haline gelmişti. Buradan köle getirir ve köle pazarlarında satarlardı.³⁹⁴ Çünkü Nubeli cariyeler genellikle sütanne olup çocuk bakıcılığında mahirdirler. Yani hidane idiler. Onlar yapıları bakımından yumuşak ve şefkatli oldukları için genellikle çocuklarına bakmak için alınırlardı.³⁹⁵ Emevi, Abbasi, Eyyûbî ve Fatimiler'de de devam eden Nube'li cariyeye alımı³⁹⁶ Memlûk Sultanı Baybars zamanına kadar devam etmiştir.³⁹⁷ Çünkü bu dönem içinde

³⁸⁵ Gökçaya ve Yeşilbursa, *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*, 246.

³⁸⁶ Doris, *Practising Diplomacy In The Mamluk Sultanate*, 3-5.

³⁸⁷ Şehabettin Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Tarih Dergisi*, S.25, (1971): 10.

³⁸⁸ Aydın Çelik, "Fatimiler Döneminde Mısır'ın Ticari Münasebetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, (2001), 135: 6.

³⁸⁹ Nube'yi coğrafik olarak bakmak isterseniz, bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Süleyman Uludağ, 11. Baskı (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015), 232-233; Ebü'l- Fida, *Ebü'l- Fida Coğrafyası*, 146.

³⁹⁰ Hulusi Yavuz, "Bakt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1991), 4: 547-548.

³⁹¹ Osmanlılar, Nube'lilere daha sonra "Berberi" demişlerdir. Nebi Bozkurt, "Nube", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2007), 33: 222-223; Lewis, *Ortadoğu'da Irk Kavramı*, 12.

³⁹² Perry, "Historicizing Slavery in the Medieval IslamicWorld", 133-138.

³⁹³ Ahmet B. Yahya El- Belazûri, *Fütuhu'l Büldan*, Çev. Mustafa Fayda, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 271-273.

³⁹⁴ Çelik, "Fatimiler Döneminde Mısır'ın", 6.

³⁹⁵ Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, 430; Kortantamer, "Memlûk Toplumunda Kadın", 619.

³⁹⁶ Perry, "Historicizing Slavery in the Medieval IslamicWorld", 133-138.

³⁹⁷ Yavuz, "Bakt", 548.

yani 1275'e gelindiğinde Nube Devleti bazı sınır ihlalleri yaptığından dolayı Baybars, Nubeliler'in üzerine saldırmıştır. Böylelikle İslam Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir.³⁹⁸ Bu faaliyetleri yani İslam düşmanlarına karşı savaşması Müslüman olan beldelerin sevgisini bir kez daha kazanmasına sebep olmuştur.³⁹⁹

Sosyal ve kültürel hayatına bakıldığında ise şarap içilmesini yasaklamış ve bunu yerine getirmeyenleri bizzat cezalandırmıştır. Fuhuşu engellemiş ve hayat kadınlarını evlendirerek azaltmaya çalışmıştır. Akabinde evliliklerin teşviki için çeyizlerin az olmasını istemiştir.⁴⁰⁰ Hapishanelerin sayısını artırmış ve eğlence hayatında sınırlandırmalar yapmıştır. Buna mukabil Mısır'da ve Kahire'de şarkıcıların görevini sınırlandırmıştır.⁴⁰¹ Ayrıca diğer devletlerden etkilenen Baybars, Fatimî Halifesi Hâkim-Biemrillâh gibi 1001 yılındaki kuraklık ve salgın hastalıklarının çok olmasını kadınların serbestçe evlerinden dışarı çıkmalarına bağlayarak bunu yasaklamıştır. Kısacası deprem, kıtlık⁴⁰² ve salgın olaylarının nedenini Memlûk Sultanı Baybars, kadınların dışarı çıkmalarına bağlayarak sokağa çıkma yasağı uygulamıştır. Ortaçağda kadınlara karşı bu algı, dönemlere göre az veya çok varlığını korumuştur.⁴⁰³

Zevk ve sefa düşkünü olmayan Sultan, Selçukluları Moğol saldırılarına karşı korumuş ve Kayseri'ye gittiğinde Sultan'ı bekleyenler, Sultan'a eğlence düzenlemişlerdir. Eğlencede cariyeler ve çalgıcılar ile karşılaşınca onları azarlamış ve “ben buraya zevk için gelmedim.” diyerek kalabalığı dağıtmıştır.⁴⁰⁴ Ancak Sultan'ın eğlence geceleri düzenlediği ve El-Kerekiye adlı şarkıcıdan şarkı dinlediği de söylenmektedir. Buna mukabil kımız içtiği, bu meclislerde cömert olduğu, çokça para dağıttığı ve hatta Sultan'ın kımızdan dolayı öldüğü aktarılmaktadır.⁴⁰⁵ 17 yıllık

³⁹⁸ Keleş, *Bahrî Memlûklerde*, 19.

³⁹⁹ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 2 :122-129.

⁴⁰⁰ Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlûkî*, 41; Özbek, “El-Melikü'z-Zahir Rükneddin Baybars Zamanı”, 300-305.

⁴⁰¹ Merve Osman Hassan, “Taifetü'l-Meğani fi mısır fi'l-asri'l-memlûkî”, *institut français d'archeologie orientale Le Caire*, 2010, 406-407.

⁴⁰² Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri*, 253.

⁴⁰³ Aydın, “İslâm'da Kadın”, 86-94.

⁴⁰⁴ Özbek, “El-Melikü'z-Zahir Rükneddin Baybars Zamanı”, 306.

⁴⁰⁵ Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri 1260-1277*, (İstanbul: Yıldız Yayıncılık, 2009), 71-75; Şeşen, *Sultan Baybars*, 139.

saltanatı boyunca çok sevilmiştir.⁴⁰⁶ İslam dünyası'nın kahramanı olan Baybars'ın ölümü halkını ve çevresini yasa boğmuş, adına mersiyeler yazılmıştır.⁴⁰⁷

2.1.6. Said Nasıreddin Bereke (1277-1279)

Asıl adı Melik Zahir Baybars Bundukdari'nin oğlu Melik Said Nasıruddin Ebu'l Meali Muhammed'dir ve Memlük Devleti hükümdarlarının beşincisidir. Anne tarafından dedesi Bereke Han b. Devlet Han El-Havarezmi'den dolayı Bereke Han adı verilmiştir.⁴⁰⁸

Sultan'ın hayatı hakkında sınırlı bilgiler mevcuttur. Çünkü tarih genellikle önemli ve uzun saltanat süren kişileri aktarmayı sevmiştir. Kaynaklarda Melik Said'in öldürülmesinden söz edilmektedir. Ancak burada cariyelerin farklı alanlarda olduğunu gösteren birkaç mesleğin daha olduğunu görmekteyiz. Bunlar; ölümü duyurmak, cenaze töreninde def çalmak ve ağıt yakmaktır. Bunlara naihe denmektedir. Sultan'ın ölümünden sonra insanlar ve cariyeler def çalarak sokakta yas tutmuşlardır. Bu durum ayrıca cenaze törenlerinde kalabalığı artırmak gibi bir başka statülerinin daha olduğunu da göstermektedir.⁴⁰⁹

Said Nasıreddin Bereke'den sonra Adil Bedreddin Sülemiş (1279-1279) geçmiştir. Sultan Melik Adil Bedreddin Sülemiş, Baybars'ın oğlu ve Mısır'daki Memlük Devleti'nin altıncı sultanıdır. Henüz 7 yaşında tahta çıktığı için Emir Kalavun'u da atabek tayin etmişlerdir. Ancak yaşının küçük olmasından dolayı iktidarını koruyamamış ve kısa bir dönem yönetmiştir.⁴¹⁰

2.1.7. Mansur Seyfeddin Kalavun (1279-1290)

Asıl adı Sultan El-Melik El-Mansur Seyfeddin Ebu Meali ve Ebu'l Feth Kalavun b. Abdullah El-Elfi et-Türki es-Salihi en-Necmi'dir. Mısır'daki Memlük Devleti'nin yedincisi ve aynı zamanda köleliği tatmışların dördüncüsüdür.⁴¹¹ Köle olarak 1000 dinara alındığı için lakap olarak elf kelimesini almıştır. Satın alındıktan

⁴⁰⁶ Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri*, 71-73.

⁴⁰⁷ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, 2: 123-128; Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 9.

⁴⁰⁸ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 57.

⁴⁰⁹ Kortantamer, "Memlük Toplumunda Kadın", 619; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 60.

⁴¹⁰ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 61.

⁴¹¹ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 63.

sonra eğitim almış ve sultan olmuştur.⁴¹² Saltanatının ilk yıllarında ise Türk, Moğol ve diğer Memlûkler'den oluşan 12.000 köle almıştır.⁴¹³

Kalavun, dönemi boyunca siyasi, iktisadi ve mimari alanında da gelişmeler katetmiştir. Özellikle köle ticareti alanında gelişmeler yaşanmıştır. Bunun örnekleri çok olmakla birlikte Cenevizlerle de bir anlaşma gerçekleştirmiştir. Bu anlaşma sayesinde Cenevizliler, Memlûklerin gemilerle yaptığı köle ticaretine müsaade etmiş ve düşman gemilerinde yakalanan köleleri korumuştur. Yine bu dönemde 1281 yılında Michael Paleologus ve Sultan Kalavun arasında Bizans-Memlûk anlaşmasının yapıldığını ve bu anlaşmanın köle ticareti ile doğrudan ilgili olduğunu görmekteyiz.⁴¹⁴ Böylelikle Bizans topraklarından köle tüccarları güvenle geçmişlerdir.⁴¹⁵

1285 yılına gelindiğinde ise Sultan'ın Ermeniler ile bir anlaşma gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Bu anlaşmaya göre bazı emtiaların yanında Ermeniler, köle kızları da göndermişlerdir. Akabinde ihraç da etmişlerdir.⁴¹⁶ Gelişme dönemine ve yükselişe adım atan Memlûkler, çevre komşulardan köle alarak etnik kökeni zenginleştirmişlerdir. Dahası Nube'de çıkan anlaşmazlıklardan dolayı Emir İzzettin ile beraber Damlakale'de olan askerleriyle birlikte orayı almıştır. Buradan aldığı ganimeti, esirleri ve cariyeleri emirler arasında dağıtmıştır. 1291 yılına kadar Şam'da Haçlılar ile yapılan mücadelelerde galip gelen Memlûkler, zaferleri sayesinde köle ücretlerini düşürmüşlerdir. Bu cariyelerin ırklarına bakıldığında ise Hristiyan, Ermeni, Venedik, Ceneviz, Nobalı, Frank, Ermeni ve Rum gibi farklı kökenlere sahip oldukları bilinmektedir.⁴¹⁷ Bu çeşitliliğin bir nedeni de Venedik, Ceneviz ve Aragon ile yaptıkları ticari anlaşmalardır.⁴¹⁸ Bunun sonucu olarak tüccarların bu işi resmi bir şekilde yürüttüğünü görmekteyiz. Hatta tüccar herhangi

⁴¹² Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 33.

⁴¹³ Reuven Amitai, "Mamluks Of Mongol Origin And Their Role İn Early Mamluk Political Life", *Mamluk Studies Review*, 12/1, (2008): 121.

⁴¹⁴ Barker, *Egyptian and Italian Merchants*, 168-169, 270-280.

⁴¹⁵ Yehoshua Frenkel, "Some Notes Concerning the Trade and Education of Slave-Soldiers during the Mamluk Era", *Slavery and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean (c. 1000–1500 ce)*, Ed. Reuven Amitai, (Brepols, 2017), 196-197.

⁴¹⁶ Hannah Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade 1260-1500*, (PhD Thesis, Columbia University, 2014), 277-278.

⁴¹⁷ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 24; Peter M, Holt, "Mamluk-Frankish Diplomatic Relations İn The Reign Of Qalāwūn (678–89/1279–90)", *Journal Of The Royal Asiatic Society*, 121/2, (1989): 278-289.

⁴¹⁸ Doris, *Practising Diplomacy İn The Mamluk Sultanate*, 3-11.

bir zarara uğrarsa bunu Sultan'a bildirerek bir nevi sigortalarını almışlardır. Böylelikle zarara uğrayan tüccar, zarara uğrayan tüm mal varlığını Sultan'a beyan etmede çekinmez ve şikâyetini beyan ederek zararını karşılamaya çalışırdı. Tüccarların dini, dili, ırkı ve milliyetleri ne olursa olsun, taşınır malları, köleleri, köle kızları yani cariyeleri, atları ve katırlarıyla hesaplanır ve zararı ödenirdi.⁴¹⁹ Ayrıca sultanlar daima tüccarlara tolerans tanımazdı. Yani tüccarlar için sultanlar her zaman uzlaşmacı değillerdi. Sultanın talepleri karşılanmazsa ve Batı iktidarından bir tehditle karşı karşıya kalırsa veya Venedikli'lerin kötü niyetinden şüphelenir ise Venedik tüccarlarını hapsedmek veya kovmakla tehdit ederdi. Kısacası, Memlük saltanatında çalışan bir tüccar veya Venedikli yetkili olmak kolay değildi.⁴²⁰

Sultan'ın mimari olarak ise köleler için önem arz eden hastanesi mevcuttur. Mısır'da inşa edilen Kalavun Hastanesi'ni sınıf farkı gözetmeden tüm halkın yararlanması için vakıf malı olarak yaptırmıştır. Akabinde kadınların ve kölelerin yaralanacağı bir yapı olmuştur.⁴²¹

Kalavun'un son seferi ise Franklar üzerine idi. Bu yüzden Akka'yı almak için ordusunu hazırlamıştı. Fakat Kahire'den ayrıldıktan sonra hastalandı ve yaklaşık on yıl tahta kalan Sultan, 10 Kasım 1290 yılında hayatını kaybetti.⁴²²

2.1.8. Eşref Selâhaddin Halil (1290-1293)

Asıl adı Sultan Melik Eşref Salahaddin Halil b. Es-Sultan El-Melik El-Mansur Seyfeddin Kalavun El-Elfi es-Salihi en-Necmi'dir. Türk hükümdarları ve oğullarından Memlük Devleti'nin sekizinci sultanıdır.⁴²³ Bu sultandan dolayı Mısır'a Eşrefi de denilmiştir.⁴²⁴

Babasının çıktığı yolu tamamlamak için yola çıkan Sultan, Akka Fatihi olarak bilinmektedir. Ordu yola çıkmıştı. Fakat Kalavun'a bu zafer nasip olmamıştı. Bu

⁴¹⁹ Peter Malcolm Holt, "Early Mamluk Diplomacy Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers (1260-1290)", *Islamic History and Civilization Studies and Texts*, Ed. Ulrich Haarmann , (New York: E. J. Brill, 1995), 12: 100-105.

⁴²⁰ Adam Aaron, "Strangers In A Foreign Land: How Did The Circumstances Of Venetian Merchants In Mamluk Territory Influence Their Role And Identity?", <https://www.academia.edu/search?utf8=%E2%9C%93&q=%5BPDF%5D+Strangers+in+a+Foreign+Land%3A+How+did+the+circumstances+of+Venetian+merchants+in+Mamluk+territory+influence+their+role+and+identity%3F>, 01.06.2020.

⁴²¹ Şeşen, *Sultan Kalavun*, 111-112.

⁴²² İ. Yiğit, " *Memlükler*", 58-63.

⁴²³ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 71.

⁴²⁴ Mazaheri, *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları*, 372.

yüzden babasının işini miras almış ve onun ölümü üzerine Akka'ya kendisi gitmiştir.⁴²⁵ Zaferle dönen Sultan, birçok ganimet de elde etmiştir. Kaynaklar, Akka Fethi sırasında aldığı ganimet, esir ve cariyelerin çokluğundan bahsetmektedirler. Hatta o kadar çok idi ki cariyelerin fiyatı bir dirheme düşmüştür. Kölelerin çokluğu fiyatların düşmesine neden olduğu için sosyal hayatta halk tabakasından insanların dahi cariyeye ve köle sahibi olabileceğini göstermektedir.⁴²⁶

Sultan'ın Haçlılar'a karşı mücadelesi Antakya'ya da vardı. Ramazan ayının ilk günü idi. Sultan Antakya'ya geçti ve askerler her tarafı çevrelediler, çadırlarını tamamladılar. Daha sonra Sultan elçi göndererek onları İslam'a davet etti ve aksi takdirde saldırı için hazır olduğunu belirtti. Onlarla üç gün boyunca pazarlık yapmaya çalıştı fakat onlar cevap vermediler. Bunun üzerine savaşı başlattı. Şehre inen askerleri gören Antakyalılar kaleye kaçmaya başladılar. Bir yandan da şehir yağmalanıyordu. Esir almak ve hırsızlık gibi durumlar baş göstermişti. Kaleyi muhasaraya aldılar. Kalede kadınlar ve çocuklardan oluşan yaklaşık sekiz bin kişi toplanmıştı. Sultan'dan eman istedikten sonra güvende oldular. Birçok ganimet ve esir aldılar. Ganimet o kadar çok idi ki iki gün devam etti. Esirlerin bölüşülmesinden sonra küçük olan cariyeye 12 dirheme büyük cariyeye 5 dirheme satıldı. Cariye fiyatları fetihlerden dolayı düştü. Cariye fiyatları dönemin içinde yaşanan olaylara bağlı olarak değişmektedir. Yani belli bir fiyat belirlemek zordur.⁴²⁷ Ayrıca bu zafer İslam dünyasında sevinçle karşılanmıştır.⁴²⁸

Sultan'ın ölümüne gelince tüm yerlerde üzüntü ile karşılandı. Çünkü Haçlılar'a karşı yaptığı önemli başarılarından dolayı İslam dünyası tarafından sevililiyordu. Bu üzüntülerini Mısır halkına duyurmaya çalıştılar. Eşref Halil'in ölümünden dolayı ellerindeki mumlar ve fenerler ile yüz köle kadın, otuz hadım, akşam namazından başlayarak sabaha kadar sokaklarda dolaştılar, yas tuttular ve sokakları doldurdular.⁴²⁹

⁴²⁵ İ. Yiğit, “*Memlükler*”, 64-65.

⁴²⁶ Mustafa Kılıç, “Memluk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1, (2010): 149.

⁴²⁷ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 2: 50.

⁴²⁸ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 24.

⁴²⁹ Alexis Anne Lefort, *Instigators In Doing Good: Power, Piety, Patriarchy, And Royal Women's Charitable Endowments In Bahri Mamluk Cairo (From The Reign Of Shagar Al-Durr To The Reign Of Al-Ashraf Sha'ban, 648 Ah- 778 Ah/ 1250 Ce- 1377 Ce)*, (Master Of Arts In Anthropology, The

2.1.9. Sultan en-Nâsır Muhammed (I. Dönem: 1293-1294, II. Dönem: 1299-1309, III. Dönem: 1310-1341) ve Sosyal Hiyerarşi: Cariyelikten Hond’luğa Yükselen “Hong Togay” Etkisi

Asıl adı Sultan Melik Nasır Ebu'l Fütüh Nasıruddin Muhammed b. Sultan El-Melikü'n-Nasır Seyfeddin Kalavun’dır. Memlûklüler’in dokuzuncu hükümdarıdır.⁴³⁰ Tahta geçtiğinde henüz 9 yaşında olan⁴³¹ Sultan’ın ilk saltanatı çocukluk dönemine denk geldiği için etkili olmamış ve bu yüzden memlûklerinin emri altında bir dönem yaşamıştır.⁴³² Ayrıca bu dönemde de bir başka müdahale eden kişi de annesi olmuştur. Daha sonra saltanatında etkili olmaya çalışmıştır. Ancak bu kez de cariyelerin etkisi görülmüştür.⁴³³

Sultan en-Nâsır Muhammed’in hane hayatına bakınca Togay adında bir cariyeye ile evlendiği bilinmektedir. Togay, Şam nâibi Tengiz tarafından Dımaşk’ta doksan bin dirheme satın alınarak Sultan’a gönderilen bir cariyedir. Bu cariyeye kimilerine göre Türk asıllı kimilerine göre Moğol asıllıdır. Güzelliğiyle dillere destan olduğu bilinmektedir.⁴³⁴ Togay ile Nasır ’ın bir erkek oğlu olunca ona Anuk ismini verdikleri aktarılmaktadır.⁴³⁵ Böylelikle ümmü’l-veled statüsüne gelen Togay’ın mevkii ve önemi arttı.⁴³⁶ Aynı zamanda Hond ünvanı alarak Sultan’ın yakın kişilerinden oldu ve güvenini kazandı. Nasır tarafından çok sevildi ve sayıldı.⁴³⁷

Togay, Anuk’un doğumundan sonra bir hac ziyareti gerçekleştirdi. Memlûk eşleri için Hac ziyaretleri yapmak bir otorite sahibi olmaktı. Bu yüzden de hac merasimlerinin gidiş ve dönüşleri önemli sayılır ve büyük organizasyonlar düzenlenirdi. Togay için de hac dönüşünde bir tören düzenlendi. Büyük ihtimal organizasyonu harem ile ilgilenen Sitt Hadak yaptı. Bu törenin ihtişamı dillere destan

University Of Texas At San Antonio College Of Liberal And Fine Arts Department Of Anthropology, 2013),147.

⁴³⁰ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu ’z-Zahire*, 78.

⁴³¹ İbn Kesir, *El-Bidaye ve ’n-Nihaye*, 14: 15-16; Northrup, "The Bahrî Mamluk Sultanate 1250-1390", 242-290.

⁴³² En-Nüveyri, *Nihayetü ’l Ereb Fi Finüni ’l Edeb*, 32: 16-18.

⁴³³ Abdurrezzak, *El-Mer’a Fi ’l-asri ’l- Memlûkî*, 54; El-Azhari, *Queens, Eunuchs and Concubines* , 377-378.

⁴³⁴ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*,25; El-Makrîzî, *Kitâbu ’s-Sülûk* , ; Fatma Akkuş Yiğit, “İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.49, (2016): 116.

⁴³⁵ El-Makrîzî, *Kitâbu ’s-Sülûk*, 3: 61.

⁴³⁶ İbn İyas, *Beda ’i ’u ’z-zühûr*, I/I, 452; Kortantamer, “Memlûk Toplumunda Kadın”, 607; Akkuş Yiğit, “Memlûk Sarayında Tek Eşlilik”, 558.

⁴³⁷ Abdurrezzak, *El-Mer’a Fi ’l-asri ’l- Memlûkî*, 20; Akkuş Yiğit, “Hareme Dair Bazı Tespitler”, 107.

olmuş ve birçok görevli ikramlarda bulunmuştur.⁴³⁸ Ayrıca kaynaklarda Sultan, Togay'ın isteğiyle buğdaydan alınan mekhet'ül-meks vergisi kaldırılmıştır. Vergi kaldırılması veya azaltılması gibi uygulamalarının genel olarak cariyelerin isteğiyle sultanların kaldırdıkları görülmektedir. Dolayısıyla, cariyelerin halk ile devlet arasında aracı olduklarını gösteren bir karine de olmuştur.⁴³⁹

Sultan ile Togay arasında yaşanan olumsuz bir durum yoktu. Fakat dönemin kötü olayı olarak atfedilen bir vaka yaşandı. Bu vaka oğulları Anuk'un şarkıcı Zühre adında bir cariyeye âşık olmasıydı.⁴⁴⁰ Fakat insanların ve sultanların maganilerle evlenmeleri hiç şaşırtıcı değil iken nasıl olur da Sultan, oğlu Anuk'a baskı yapabilirdi? Anuk'un Zühre adında bir şarkıcı cariyeye âşık olması ve babasının bu görüşmeyi yasaklaması oldukça ilginçtir. Memlükler, suçluları veya gözetimi altında tutması gerektiği kişileri kaleye hapsederlerdi. Bir nevi hapishane hükmünde olan kalede tutuklu olma durumunu oğlu Anuk'a da uyguladı.⁴⁴¹ Hatta Sultan en-Nâsır Muhammed bununla da kalmadı. Şarkıcı cariyeleri içkili meclislerinden ayırdı ve hapse attı. Şarkı söylemekten uzaklaştırdı veya zorla evlendirdi.⁴⁴² Anuk ile Zühre'nin görüşmesi yasaklanınca Anuk, üzüntüsünden hastalandı. Bunun üzerine annesi oğluna dayanamadı ve oğluna gizlice izin verdi. Anuk ise bu görüşmelerinin babası tarafından öğrenilmesinden çok korkuyordu.⁴⁴³ Anuk, tüm bunlara rağmen görüşmeye devam edince babası durumu öğrendi ve Anuk'u dövdürttü.⁴⁴⁴ Bu korkuyla nöbet geçiren Anuk'un hastalığı artmış ve on dokuz yaşında ölmüştür.⁴⁴⁵ Nasır'ın evlatları arasında en büyüğü olan Anuk'un ölümü⁴⁴⁶ annesini çok üzmüş ve onun için hayırlar ve mimari yapılar yapmıştır. Bunlardan biri ise Hangâh Umm

⁴³⁸ Caroline Williams, "The Mosque of Sitt Hadaq", *In Muqarnas XI: An Annual on Islamic Art and Architecture*, Ed. Gülru Necipoglu, Leiden: E.J. Brill, (1994), 11/1: 60; Williams, "The Mosque of Sitt Hadaq", 56.

⁴³⁹ Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlükî*, 20; Akkuş Yiğit, "Hareme Dair Bazı Tespitler", 107.

⁴⁴⁰ Nebil Muhammed Abdülaziz Ahmed, *Et-Tarabu m alatuhu fi asri'l-Eyyubiyin me'l-memalik*, (1980, Mısır), 46; Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler II*, (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2008), 142.

⁴⁴¹ İbn İyas, *Beda'i'u'z-zühûr*, II, 46; Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 67; Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlükî*, 113.

⁴⁴² Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 46; Hassan, "Taifetü'l-Meğanî fi mısır", 401-402.

⁴⁴³ İbn İyas, *Beda'i'u'z-zühûr*, II, 46; Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 67; Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlükî*, 113.

⁴⁴⁴ İbn İyas, *Beda'i'u'z-zühûr*, II, 46; Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 67; Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlükî*, 113.

⁴⁴⁵ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 46; Hassan, "Taifetü'l-Meğanî fi mısır", 401-402.

⁴⁴⁶ Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlükî*, 113; Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 46.

Ânuk'tur.⁴⁴⁷ Hond Togay ölümüne gelince Makrîzî'ye göre çok fazla miras bırakmıştır. Bunlar; bin cariyе, seksen tavaşı ve çok sayıda dirhem idi. Bırakılan mirastan anlaşıldığına göre Sultan eşi mevkisine gelen cariyelerin de hizmet için özel cariyeleri vardır. Ayrıca maddi olarak da zengin olmuş ve bu refah sayesinde mimari eserlere yönelmiştir.⁴⁴⁸

Cariyelerin devlet yönetiminde, diplomasisinde veya emirlerin üzerinde de etkisi olmuştur. Hatta bazı emirlerin ölümüne dahi neden olabilmektedir. Sultan Nasır, önemli bir memlûklerinden olan Bektemür'a bir cariyе hediye etti. Fakat Bektemür, bu cariyenin Sultan'dan bir çocuğu olduğunu öğrenince ona dokunmamıştır. Çocuk doğduktan sonra bu çocuğa Ahmet adı vermiş ve Nasır 'ın oğlu olarak bilinmiştir. Bektemür bu çocuğunun soyundan faydalanarak onu saltanata oturtmak istemiştir. Bunu farkedен Nasır ise ondan önce davranarak onu ve oğlunu zehirletmiştir. Burada ilginç olan Nasır 'ın çocuk sahibi olan cariyelerini himayesine aldığı ve hatta cariyе alırken doğurgan olanları tercih ettiği bilinmektedir. (Aynı zamanda ümmü'l-veled bir cariyenin satılması da nahoş bir olaydır.) Nasıl olur da bu cariyе Nasır'dan çocuğu olduğu halde satılmıştır.⁴⁴⁹

Sultan'ın bir diğer cariyesi Kuma lakabıyla bilinen Beyaz'dır. Re'sü'n-Nevbe Bahadır As adında birinin azatlısıydı. Düzenlenen eğlence gecelerine şarkı söylemek için giderdi. Sesiyle ünlü cariyelerdendir. Sultan Melik Nasır, bu cariyeyi duyunca onu yanına çağırttı. Onu cariyesi olarak yanında tuttu ve akabinde ümmü'l-veled statüsüne gelerek Ahmed adında bir çocukları oldu. Bu cariyeden hariç Sultan'ın Tatar asıllı Urdu/Ordu cariyе ile de evlendiğini bilmekteyiz. Bu cariyе de ümmü'l-veled statüsünde geldi ve daha sonra Sultan olacak olan Küçük'ün annesi oldu.⁴⁵⁰

Birçok evlilik yapan ve birçok cariyeye sahip olan Sultan Melik Nasır'ın çok sayıda cariyesi olmasının en önemli sebebi çocuk ölüm oranlarının üstesinden

⁴⁴⁷ Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcı ve Müzisyenler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30/1, (2016): 56-57; Kortantamer, "Memlûk Toplumunda Kadın", 610.

⁴⁴⁸ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 794.

⁴⁴⁹ İbn Battuta, *Seyahatnamesi*, 1: 396-397; Rowson K., Everett, "Homoerotic Liasions Among The Mamluk Elite in Late Mediaval Egypt and Syria", *Islamicate Sexualities: Translations Across Temporal Geographies of Desire*, Ed. Kathryn Babayan and Afsaneh Najmabadi vd., Cambridge: Harvard Universty Press, 2008, 219.

⁴⁵⁰ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 164; El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 3: 335; Akkuş Yiğit, "Şarkıcı ve Müzisyenler", 47; Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik", 558; Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 77.

gelmek ve nesillerini devam ettirmektir.⁴⁵¹ Çünkü insanoğlunda ebediyet duygusu mevcuttur. Bunun için de neslinin devamını ister ve çocuk sevgisi hâsıl olur. Sultanların yaşadıkları ruh halinden ötürü bu durum daha da ön planda olmuştur. Bir gün Sultan, Mısır'ın valilerine mektup yazarak doğurgan olan cariyelerin alınmasını ve kendisine gönderilmesini emretmiştir. Sultan ve emirler dâhil koyu tenli ve doğurgan olanları tercih etmişlerdir. Bu yüzden Muhammed Nasır da siyahi cariyeleri tercih etmiş ve onları almıştır.⁴⁵² Bu eşlerden toplam olarak on beş oğlunun hayatta kaldığı bilinmektedir.⁴⁵³ Bu çocukları ve evlilik politikası sayesinde soyu çok uzun sürmüştür. Hatta daha sonra çocuklarından ve torunlarından oluşan bir dönem yaşatmıştır.⁴⁵⁴

Nasır 'ın sarayına gelince haremi için özel ve güzel alanlar yaptırmıştır. Burada Sultan Melik Nasır'ın gözdeleleri ve odalıkları olmuştur. Akabinde Sultan'ın haremi içinde cariyeye sayısının 200.000 olduğu aktarılmaktadır. Bunlar arasında şarkıcı (mugannî), bakıcı (hıdane) ve genel olarak hizmetçiler de dâhildir.⁴⁵⁵ Haremi için ise sarayda 1.200 cariyeye bulundurduğu aktarılmaktadır. Cariyelerin saray hizmetlerinde görevli cariyelerin olduğunu da ekleyerek bir kadın düşkününü olduğu da kaynaklar, belirtmişlerdir.⁴⁵⁶

Memlûklerde cariyelerin statülerinin farklı olduğunu gösteren bir diğer sebep ise evlilik sırasında mehir akitlerinin hür kadınlar gibi aldıkları görülmektedir. Ancak Memlûklerin cariyelerle yaptıkları evliliklerin çok olması ve cariyelerin yeri farklı olmasından dolayı mehir verdikleri örnekler mevcuttur. Makrîzî'ye göre Sultan en-Nâsır Muhammed cariyeleri ve serarîleri için kişi başı sekiz yüz dinarlık çeyiz hazırlatmıştır.⁴⁵⁷ Ayrıca bir cariyesi için de yüz bin dinar değerinde bir mücevher,

⁴⁵¹ Yossef Rapoport, "Women and Gender in Mamluk Society: An Overview", *Mamlûk Studies Review*, 11/2, (2007), 11. 9.

⁴⁵² Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 30, 76-78.

⁴⁵³ Rapoport, "Women and Gender", 9.

⁴⁵⁴ Willem Flinterman And Jo Van Steenberg, "Al-Nasir Muhammad And The Formation Of The Qalawunid State", *Pearls On A String : Art In The Age Of Great Islamic Empires*, Ed. Amy Landau, (Baltimore and Seattle: The Walters Art Museum and Universty of Washington Press 2015), 96.

⁴⁵⁵ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 76-77, 83-84.

⁴⁵⁶ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 3: 318-319; Akkuş Yiğit, "Şarkıcı ve Müzisyenler", 47; Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik", 558; Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 178; Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 30.

⁴⁵⁷ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 3: 312.

inciler ve broşlar verdiği bilinmektedir. Hatta bu masraflar zamanla o kadar arttı ki Sultan'ın bütçesinde açık oluştuğu söylenmektedir.⁴⁵⁸

Haremden hariç bazı cariyeler de farklı bir statüde bulunmuş ve sarayda yer edinmişlerdir. Sultan'ın hareminden sorumlu ve bakıcı/hıdane olarak bilinen bir diğer cariyeye Sitt Hadak Dade veya Sitt Miske El-Nasiriyye olarak bilinen cariyedir. Sudanlı olduğu tahmin edilmektedir. Sarayın haremi ile ilgilenmiş, görüşüne ve fikrine danışılan önemli bir cariyeye olmuştur.⁴⁵⁹ Nasır'ın sarayının haremde kıdemli başkanlık ve bakıcılık yaptığı bilinmektedir.⁴⁶⁰ Sultan, sarayda bir eğlence düzelenmek istediğinde veya bayram merasimlerinde Sitt Hadak Dade'ye sorar ve ona göre yapardı.⁴⁶¹ Sitt Hadak Dade'nin aynı zamanda tüccar ile devlet işlerinde de aracı olduğu görülmektedir. Nâzırı'l-Hâs Neşve adında biri, tüccarların mallarına el koymuştur ve bu malların onun elinden alınmasını isteyen bazı tüccarlar, Sitt Hadak Dade'yi aracı yaparak işlerini çözüme kavuşturmuşlardır.⁴⁶² Aynı zamanda Sitt Hadak'ın bir camisi de mevcuttur.⁴⁶³

Bir diğer önemli husus cariyelerin ölen sultan eşlerinin mirasları ile ilgilenmeleridir. Eğer bir sultanın eşi ölür ise mal varlığı yüksek olurdu. Bu mal varlığından sahiplenmek isteyen aileleri de kendilerini mirasçı olarak görürler ve saraya gelerek hizmetçi konumunda olan cariyelerden ölen yakınının mal varlığını öğrenir ve bazen de isterlerdi. Öğrendikleri kişiler haremde görev yapan cariyelerdi. Nüveyri, bu olaya örnek teşkil eden Sultan eşinden yani Nokay'ın kızından bahsetmektedir. Ölen kişinin mirasını saraydaki cariyelerinden öğrenmişlerdir. Taksim edilen mal varlığının bir kısmı varis olan kişilere gönderilmiştir. Böylelikle cariyeler, saray ve varisciler arasında aracı olmuşlardır.⁴⁶⁴

Bu olaya benzer ve aynı zamanda sosyolojik ve toplumsal olayları da kapsayan Makrîzî'den bir bilgi daha verilebilir. Kayseriye tüccarlarından olan Ceharkes adında biri vardı. Bu tüccar, halka çok pahalı kumaş ve eşyalar satardı. Bu

⁴⁵⁸ Yossef Rapoport, *Marriage, Money and Divorce in Medieval Islamic Society*, (New York: Cambridge University Press, 2005), 13.

⁴⁵⁹ Williams, "The Mosque of Sitt Hadaq", 56.

⁴⁶⁰ Rapoport, *Marriage, Money and Divorce*, 24-25.

⁴⁶¹ Williams, "The Mosque of Sitt Hadaq", 56.

⁴⁶² Fatma Akkuş Yiğit, "Hareme Dair Bazı Tespitler", 108.

⁴⁶³ Yossef Rapoport, *Marriage, Money and Divorce in Medieval Islamic Society*, (New York: Cambridge University Press, 2005), 13.

⁴⁶⁴ En-Nüveyri, *Nihayetü'l Ereb Fi Finüni'l Edeb*, 33: 51-52.

yüzden de alıcılar arasında sorun yaşırdı. Naşu/Neşu adında birine her zamanki gibi iki kat değerinde bir elbise sattı ve bunu daha sonra pahalı bulan Naşu, kumaşı üzerine attı. Bu olayın büyümesi üzerine Baga'nın aracılığıyla Sultan'a taşındı. Sultan Naşu'yu tüccarın huzuruna çağırdı ve ona söyle dedi; “insanlar senden neden bu kadar şikâyetçi”dir. Kumaşa en pahalı fiyat vererek satmak uygun değildir. Nitekim bu olay sırasında sultan yani El-Melik Eşref Halil, tüccarın kendi cariyelerinden biri ile evlendiğini öğrendi. Bu cariye El-Melik Eşref Halil'in yanında ölünce yaklaşık yüz bin dinar mal ve mücevherler bıraktı. Bu mirastan Sultan'a bir şey verilmemişti. Sultan, bu kumaş tüccarından şikâyetçi oldu. Ayrıca tüccarın Sultan'a otuz bin dirhem borcu vardı ve bundan dolayı kaçtı. Sultan, onun yaptıklarını Kahire'de ilan ettikten sonra Kayseriye'de cezasını verdi. Bu bilgiye dayarak Sultan'ın cariyeleri başka biriyle evlense bile mirasları değişmezdi ve bu mirasların bir kısmı Sultan'a aitti.⁴⁶⁵

Devletlerarası diplomatik ilişkileri iyileştirmede etkili olan cariyeler, bazen savaş sebebi bazen de iki devlet arasında soğuk rüzgârların esmesine neden olmuştur. Bu soğuk rüzgârlara neden olan bir örnek Memlûklüler ve Artuklular arasında yaşanmıştır.⁴⁶⁶ Mardin Emiri, büyük güçlüklerle Hond Togay'ı cariye olarak almıştır. Ancak Memlûk Sultanı Muhammed Nasır, Mardin Emiri'den bu cariyeyi istediğini belirtmiştir. Hatta Memlûk Sultanı Muhammed Nasır, eğer vermez ise Mardin'i alt üst eder ve yine alırım deyince onu göndermekten başka bir yol bulamamıştır. Bu durum iki devlet arasında sorunlara neden olmuştur. Daha sonrasında Memlûk Sultanı Muhammed Nasır, saraya gelen cariyeye ise hediye vermiş ve ona ikramlarda bulunmuştur. Bu hediyelerin arasında ziynet eşyaları, o bölgenin meşhur ürünleri ile birlikte cariyelerin de olduğu söylenmektedir.⁴⁶⁷

Cariyelerin musiki alanında kendini geliştirmiş olanı daha çok değerliydi. 1331'de İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in elçisi, Sultan en-Nâsır Muhammed'e elçi olarak geldiğinde, yanında on şarkıcı ve müzisyen cariyeyi hediye etmişti.⁴⁶⁸ Yine Altın Orda hükümdarı Toktây Han'ın elçileri Sultanı ziyaret ettiğinde Sultana 400

⁴⁶⁵ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 3: 196.

⁴⁶⁶ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998), 193.

⁴⁶⁷ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 3: 59.

⁴⁶⁸ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 2: 153; Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 78; Akkuş Yiğit, “Şarkıcı ve Müzisyenler”, 46.

memlûk ve 200 cariyeden oluşan hediyeler verdi.⁴⁶⁹ Bu elçilerin birkaç defa gidip geldiklerini ve bu seferlerde daima cariyelerin de hediye olarak geldiklerini görmekteyiz.⁴⁷⁰ Ancak yol şartlarının zor olmasından dolayı yolculuk sırasında bazısının öldüğünü de bilmekteyiz.⁴⁷¹ Çünkü yol şartlarının iyi olmaması insanların özellikle kölelerin kâbusuydu. Burada tüm hizmetleri yerine getirirler ve üstüne yol yorgunluğu da onların bitap düşmesine neden olurdu.⁴⁷²

Cariyelerin diğer alanları ise düğün merasimleridir. Tulunbiye Hatun ile Sultan en-Nâsır Muhammed, 13 Mayıs 1320 tarihinde evlenmiş ve bu kalabalık alayla birlikte altmış cariyeye de Kahire'ye gelmiştir. Gelen bu cariyeler gelinin çeyizinden sayılmıştır.⁴⁷³ Bu evlilikle siyasi amaç gütmüş ve iki devlet arasında anlaşma yapmışlardır. Bu anlaşmaya gelince Özbek Han, köle tedariki yapacaktır. Fakat Altın Ordu hükümdarı Özbek Han'ın soyundan gelen Tulunbiye/Tulunbay (Tolga Bilge)'den boşandığını ve sonradan başka biriyle evlendirdiğini ve bir süre sonra öldüğünü duyunca Mısır'a yapılan köle ticaretini durdurmuştur. Nitekim Sultan Muhammed Nasır, bu durumu önemsememiş ve yönünü Kafkasya ve Azerbaycan'a döndürerek bu yerlerden ile köle ticaretine devam etmiştir.⁴⁷⁴

Düğün merasimleri Memlûkler'de önemsenmiştir. Çeyiz olarak giden, hizmetçi vasfında olan cariyeler, aynı zamanda şarkıcı konumunda olup düğünde aranan isim de olmuşlardır. Sultan Nasır 'ın kızının düğünü için mugannîler tutulmuş ve üç gün boyunca düğünü şenlendirdikleri aktarılmıştır. Yine bir başka düğünde de mugannîlerin şarkı söylediği ve dans ederek düğünleri şenlendirdiklerini bilmekteyiz.⁴⁷⁵ Ayrıca bu dönem içinde bir ara mugannîlerden alınan vergi de kaldırılmıştır.⁴⁷⁶

⁴⁶⁹ Marie Favereau, "The Godlen Horde And The Mamluks", *Золотоордынское обозрение*, (2017), 5: 101-102; Reuven. Amitai-Preiss, *Mongols And Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, (New York: Cambridge University Press, 2004).

⁴⁷⁰ Amitai, "Mamluks Of Mongol Origin And Their Role İn Early Mamluk Political Life", 121; Ahmet Sağlam, "Nâsır Muhammed Dönemi Memlûk-Altın Orda Münâsebetleri: Stratejik İttifaklar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/61, (2018): 326.

⁴⁷¹ Favereau, "The Godlen Horde And The Mamluks", 5: 101-102.

⁴⁷² Ahmet Sağlam, "Nâsır Muhammed Dönemi Memlûk-Altın Orda Münâsebetleri: Stratejik İttifaklar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/61, (2018): 326.

⁴⁷³ Akkuş Yiğit, "İktidar ve İzdivaç", 112-113.

⁴⁷⁴ Keleş, *Bahrî Memlûklerde*, 125-126.

⁴⁷⁵ Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlûkî*, 80-83.

⁴⁷⁶ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 83-84.

Cariyeler, aynı zamanda günlük işler için de görevli kimseler olarak görülmektedir. Temizlik, bulaşık, yemek, yatakları düzenleme, elbiseleri yıkama ve hamamda görevli olma gibi birçok hizmetlerinin olduğu söylenmektedir. Bu yaptıkları hizmet alanlarından bir diğer yer ise sultanların hac yolculuklarına eşlik ederek ihtiyaçlarını gidermektir. Bu hac yolculuklarında sultanın kendisi veya eşi bir seyahat gerçekleştirecek ise cariyeler ile birlikte gittikleri bilinmektedir. Sefer esnasında sultan ve eşlerine yardım etmek için görevlendirilen cariyeler; çadır kurar, yemek pişirir, su ısıtır ve günlük işlerini yaparlardı. Örneğin Sultan en-Nâsır Muhammed, Kâbe'ye gümüşten bir kapı yaptırmış ve bu kapıyı yerleştirmek için bir merasim düzenlemiştir. Bu yüzden de sultana eşlik edecek eşlerine, cariyelerine ve emirlerine emirname çıkartarak hazırlıkların yapılmasını istemiştir.⁴⁷⁷

En-Nâsır Muhammed Dönemi'nin ekonomik ve sosyal hayatına bakıldığında ise Memlûkler, yaşadığı dönem boyunca vebalardan, kıtlıklardan ve depremlerden muzdarip olmuşlardır. Bunun nedenini yaşanan zevk ve israfa bağlamışlardır. Çünkü insanlar, haram olan yerlerde toplanır, şarap içer ve ahlaktan yoksun şeyler ile uğraşmışlardır. Aile hayatı bozulmuş ve karı-koca ilişkilerinde hak hukuk kalmamıştır.⁴⁷⁸ Yaşanan kıtlıklar ise halkı etkilemekle birlikte yiyeceklerde de yüksek fiyatlara neden olmuştur. Örneğin buğday kırk dirhem, arpa yirmi sekiz dirhem, bakla otuz iki dirhem, yeşil yonca her biri yaklaşık yüz yetmiş dirhem ve haşlanmış nohut üç dirheme satılmıştır.⁴⁷⁹ Nasır 'ın üçüncü saltanatı sırasında yani 1310 ile 1341 yıllarında yaşanan bu kriz için Sultan, bir çözüm olarak amirlerine tahillerini kamu satışlarında satmaya ve kıtlık dönemlerinde ortak bir miktar belirlemelerini söylemiştir. Değirmenciler ve fırıncılar halktan fazla istediklerinde ise kırbaçlanmışlardır. Ayrıca yiyeceklerin azaldığı durumlarda Suriye'den ithal edilerek ve sabit bir fiyatla halka satılmıştır.⁴⁸⁰

Evlerde cariyeler bulunmasının normal olduğunu gösteren bir diğer olay Hatip Kazvini'nin meselesidir. Hatip Kazvini, Memlûk Sultanlığı Döneminde kadılık yapmaktadır. Ancak çocukları yüzünden sultanlar ile arası açılmıştır. Çünkü çocukları yüzünden 230.000 dirhem miktarında sultana borcu olduğu bilinmektedir. Bu yüzden Mısır başkadılığından alınarak Şam'a gönderilmiştir. Bunun üzerine

⁴⁷⁷ Burak Gani Erol, "Memlûk Sultanlarının Hacları", *Tarih Okulu Dergisi*, S.40, (2019): 330; Behrens Doris, "The Mahmal Legend And The Pilgrimage", 94.

⁴⁷⁸ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 3: 395-396; Abduh Kasım, *Asru Selâtini'l-Memâlik*, 339.

⁴⁷⁹ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 3: 223

⁴⁸⁰ al-Sayyid Marsot, *A History Of Egypt*, 36-37.

Kazvini, borcunu ödemek için El-Eşrefiye Vakfı'nın yanındaki Nefise Hanım mimarisinden bir miktar dirhemini, mücevherlerini, Kahire'deki evini, kıymetli eşyalarını, -kırk bin dirhem miktarında idi- ve ayrıca 11 cariyeyi, -sekiz bin dirhem ile dört bin dirhem arasında farklarla- satmıştır. Borçlarını ödedikten sonra Şam'a gitmişlerdir. Yani sadece cariyeye almak Sultan'a ait değildi toplumun genel yapısında böyle bir durum yaşanabilirdi. Bu hizmet için bir gereklilikti ve her kesimden insan maddi durumuna göre cariyeye sahibi olabilirdi.⁴⁸¹

Yaklaşık 45 yıl sultanlık yapan Muhammed Nasır, sevilen ve sayılan bir sultandı. Öldüğünde 49 veya 50 yaşlarında olduğu bilinmektedir.⁴⁸² Sultan Nasır 'ın üç kez tahta çıkış dönemlerini arka arkaya aktarmak için arada tahta çıkan sultanlar, sonraya bırakıldı.

2.1.10. Adil Zeyneddin Ketbuga (1294-1296)

Adil Zeyneddin Ketbuga 1294-1296 yıllarında tahta çıkmıştır. Yani Sultan Nasır 'ın ilk saltanat yıllarıydı. Sultan Nasır, küçük olduğundan dolayı Adil Zeyneddin Ketbuga, yönetimi devr almıştır. Sultan Melik Adil Zeynüddin Ketbugal b. Abdullah El-Mansuri et-Türki El-Muğli Mısır'daki devletin onuncu hükümdarıdır. Bir kölemen hükümdardır. Kırk veya elli yaşlarında “Melik Adil” lakabı almıştır. Akabinde kısa bir süre tahta kalan Sultan, muhalifleri yüzünden kaçarak tahtını bırakmak zorunda kalmıştır.⁴⁸³

Daha sonra Mansur Hüsameddin Laçin 1296-1299 yıllarında tahta çıkmıştır. Asıl adı Sultan Melik Mansur Hüsameddin Laçin b. Abdullah El-Mansuri'dir. Melik Mansur'un memlukü idi.⁴⁸⁴ Ancak Melik Nasır 'ın emirleri hal ederek onu tahta n indirmiş ve öldürmüşlerdir. Bu Sultan'dan sonra Sultan Melik Nasır, ikinci saltanatı için tahta geçmiştir.⁴⁸⁵

2.1.11. Muzaffer Rükneddin Baybars Çeşnikar (1309-1310)

Asıl adı Melik Muzaffer Rükneddin Baybars b. Abdullah El-Mansuri El-Çaşnigir'dir ve Melik Mansur Kalavun'un Burci memlûklerindendir.⁴⁸⁶ Muhammed

⁴⁸¹ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 3: 238.

⁴⁸² Makdisi, *Mısır'daki İslam Devletleri*, 49; İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye* , 14: 303-304.

⁴⁸³ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 83; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 66-68.

⁴⁸⁴ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 89.

⁴⁸⁵ İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 14: 42-44; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 66-68.

⁴⁸⁶ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 118.

Nasır 'ın ikinci saltanatının bitimiyle birlikte Kerek'e çekilen Sultan'dan sonra Muzaffer Rükneddin Baybars Çeşnikar üzerinde reyler artmıştır.⁴⁸⁷ Akabinde emirlerin desteğiyle tahta geçmiştir. Fakat kısa bir süre sonra tekrar Melik Nasır, üçüncü saltanatı için tahtı onun elinden alarak saltanatına devam etmiştir.⁴⁸⁸

2.1.12. Seyfüddin Ebu Bekir (1341) ve Habeşli Siyahi Bir Cariye Olan Udi İttifak'ın Saraydaki I. Saltanatı

Sultan Nasır, rahatsızlanınca gönüllü olmasa da oğullarından Seyfüddin'i veliaht tayin etti. Bu dönem ve sonrası yani Nasır üddin Hasan'ın ikinci saltanatına (1361) kadar genellikle Nasır 'ın Oğulları Dönemi olarak anılmaktadır.⁴⁸⁹

İbn Tagrıberdi'ye göre Sultan, iki cariye ile nikâhlanmıştır.⁴⁹⁰ Sultan, haremde bulunan bu cariye için mehir belirlemiştir. Bunu da Kâtibü's-sır Kâdı Alaüddin b. Fadlullah adında görevliye söylemiştir. Fadlullah da bu verdiği mehirleri kayda geçirmiştir. Ayrıca Nâzıru'l-Hâs Cemal El-Kufât'a da yüz bin dinar değerinde çeyizlerinin hazırlamasını emretmiş ve ardından düğün hazırlıkları yaptırtmıştır. Böylelikle Memlük sultanlarından birinin daha cariyeye mehir verdiği ve konumunun farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum cariyenin statüsünün belirlenmesi adına önemli bir gelişmedir.⁴⁹¹

Memlükler, müziğe ve şarkıya çok önem vermiş ve onlar için özel alanlar tahsis etmişlerdir. Bunun etkisi olmuş olacak ki dönemin yazarları da edip ve şarkıcılardan bahsetmişlerdir. Kaynaklarda şaşkınlık ve hayranlıkla bahsedilen İttifak adlı bir cariye, dönemin önemli mugannîyelerinden olmuştur.⁴⁹² Ayrıca bu dönemde ve sonraki üç sultan döneminde önemli rol oynayan Cariye İttifak El-Avvade'nin saraydaki ilk saltanatıdır. İttifak şarkı söylemekte ve ud çalmakta ünlü bir sanatçıydı. Zaten "Avvade" ud çalan anlamında olup müennes yani kadınlara ait bir isimdir. Bu cariyenin kaynaklarda geçen tam adı ise İttifak El-Avvade'dir.⁴⁹³ İttifak, Bilbis dâminetü'l-meğânîsi tarafından yaklaşık dört yüz dirheme satılmıştır. Oradan da

⁴⁸⁷ En-Nüveyri, *Nihayetü'l Ereb Fi Finîni'l Edeb*, 32: 103-104.

⁴⁸⁸ İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 14: 110-116; İ. Yiğit, *Memlükler*, 76-77.

⁴⁸⁹ İ. Yiğit, *Memlükler*, 82-89; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 149; Akkuş Yiğit, "Memlük Sarayında Tek Eşlilik", 558.

⁴⁹⁰ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 149; Akkuş Yiğit, "Memlük Sarayında Tek Eşlilik", 558.

⁴⁹¹ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 3, 335.

⁴⁹² Hassan, "Taifetü'l-Meğânî fî mısır", 378.

⁴⁹³ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 187.

Kahire’de bulunan dâminetü’l-meğânîsine satılmış bir cariyе olarak bilinmektedir.⁴⁹⁴ Kaynaklar genellikle koyu tenli ve güzel olmadığını vurgulayarak bu konuma gelmesini şaşkınlıkla aktarmışlardır. On dördüncü yy ortalarında yaşayan İttifak’ın kariyeri, zekâsı ve başarısı olağanüstü bir durum olarak görülmektedir. Çünkü cariyeler, güzel olduğu için, doğurgan olduğu için veya güzel bir sese sahip olduğu için sultanlar tarafından alınmışlardır. Fakat kaynakların belirttiğine göre İttifak ne güzel, ne doğurgan ne de çok güzel sesli idi. Hatta onun çarpıcı bir şekilde siyahi olması onun bu şanslı talihinin değişmesine mani olmamıştır.⁴⁹⁵

Sultan’ın ölümü ise çok genç yaşta olmuştur. Her dönemde ve her alanda varlığını koruyan cariyeler, cenaze törenlerinde de önemli yer edinmişlerdir. Cenaze işleriyle uğraşan bazı cariyeler, -naihe olarak adlandırılırlar- sultan öldükten sonra sırasıyla def çalar, ölümünü duyurur, ağıt yakar, cenaze ortamını korur ve yas tutardı. Naiheler hakkında birebir bilgiler verilmemektedir. Fakat aktarılan kısa kısa anekdotlarla bu şekilde olduğu tahmin edilmektedir. Bu Sultan’ın da cariyeleri def çalarak ölümü duyurmuş, yas tutmuş ve sokaklarda halkı ağlatmışlardır. Cariyelerin cenaze törenlerinde yapmış oldukları faaliyetler ile kalabalık artarak halka duyurma oranı da artmıştır.⁴⁹⁶

2.1.13. Alâaddin Küçük (1341-1342)

Asıl adı Melik Eşref Alaaddin Küçük b. Sultan Melik Nasır, Nasıruddin Ebu'l Meal’i Muhammed b. Sultan El-Melik El-Mansur Seyfeddin Kalavun El-Elfi es-Salihi en-Necmi’dir. Tahta geçtiğinde beş veya yedi yaşlarındaydı. Melikü’l Eşref lakabıyla tahta geçmiştir. Annesi Türk asıllı olup adı Urdu Hatun veya Ordu Türkiyye olarak bilinen Melik Nasır Nasıruddin Muhammed’in cariyesi idi. Daha sonra ümmü’l-veled olmuş ve Küçük adında çocukları dünyaya gelmiştir. Nasır döneminde aktarılmıştır. Saltanat hayatı çok sürmeyen Sultan, dört hizmetçisi tarafından 12 yaşında öldürüldüğü bilinmektedir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 79; Akkuş Yiğit, “Şarkıcı ve Müzisyenler”, 48; El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sülûk*, 4: 280; Akkuş Yiğit, “Şarkıcı ve Müzisyenler”, 54.

⁴⁹⁵ Rapoport, “Women and Gender in Mamluk Society”, 10.

⁴⁹⁶ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu’z-Zahire*, 152; Kortantamer, “Memlûk Toplumunda Kadın”, 619.

⁴⁹⁷ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sülûk*, 3: 335; Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 77; Murat Zengin, Melikü’l-Eşref Âlâeddin Küçük Ali Dönemi Memlûk Türk Devleti Tarihi (6 Ağustos 1341-10 Ocak 1342), *Turkish Studies*, (2018), 13/8, 221; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu’z-Zahire*, 153; Akkuş Yiğit, “Memlûk Sarayında Tek Eşlilik”, 558.

2.1.14. Şihabüddin Ahmed (1342)

Tam olarak adı Melik Nasır Şihabeddin Ahmed b. Sultan Melik Nasır Nasıruddin Muhammed b. Sultan Melik Mansur Seyfeddin Kalavun'dur.⁴⁹⁸ Annesi Sultan Nasır 'ın cariyelerinden Kuma lakabıyla bilinen Beyaz idi. Daha sonra Beyaz, ümmü'l-veled statüsüne gelerek Şihabeddin Ahmed'in annesi oldu. Yani bu Memlük Sultanı da bir cariyeden doğmadır. Devletin devamı ve bekasını sağlayan Nasır 'ın cariyelerinden olan çocuklarıdır.⁴⁹⁹ Kısa bir saltanat süren Sultan, Kerek'te eğlencelere dalınca emirler tarafından hal' edilmesine karar verilmiş ve öldürmüşlerdir. Ancak daha sonra İsmail'i tahta çıkarttılar fakat onun da dönemi parlak olmamıştır.⁵⁰⁰

2.1.15. Salih İmadeddin Ebu İsmail (1342-1345) ve Habeşli Siyahi Bir Cariye Olan Udi İttifak'ın Saraydaki II. Saltanatı

Şihabüddin Ahmed'den sonra tahta geçen Sultan'ın asıl adı Sultan Melik Salih İmamedüddin Ebu'l-Fida İsmail b. Sultan Melik Nasır eddin Muhammed b. Sultan Melik Mansur Kalavun'dur.⁵⁰¹ Yönetimde Sultan'ın yanında cariyelerin, tavaşilerin ve meganilerin etkisi olduğu bilinmektedir. Hatta bazı cariyeler, siyasete yön vermişler ve Sultan'ı etkilemişlerdir.⁵⁰²

Genellikle tahta gelen sultanlar bir önceki sultanın cariyelerini emirler arasında paylaştırır ve onları haremlerine almazlardı. Fakat İttifak El-Avvade bu genelin istisnası olmuştur. Meşhur İttifak El-Avvade, yine bir ayrıcalık getirmiş ve sarayda kalmayı başarmıştır.⁵⁰³ Sultan'ın yanında has cariyelerden olup onu çok sevmiş ve saygı duymuştur. İttifak, aktarıldığına göre ne doğurgan ne de güzeldir ama ilginçtir ki ikinci Sultan da haremine almıştır. Böylece yönetimde etkili olmuş ve ikinci saltanatını yaşamıştır.⁵⁰⁴

Sultan'ın harem hayatına bakıldığında yanında koyu tenli cariye bulundurduğu bilinmektedir. Bunlardan bir diğeri de yukarıda belirtildiği gibi Nasır

⁴⁹⁸ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 164.

⁴⁹⁹ Makrîzî, *Kitâbu 's-Sülûk*, 3: 335; Akkuş Yiğit, “ Şarkıcı ve Müzisyenler” , 47; Akkuş Yiğit, “Memlûk Sarayında Tek Eşlilik”, 558; Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 77; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 164.

⁵⁰⁰ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 32.

⁵⁰¹ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 171.

⁵⁰² Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 62.

⁵⁰³ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 187; Akkuş Yiğit, “Memlûk Sarayında Tek Eşlilik”, 559.

⁵⁰⁴ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 79.

b. Muhammed Kalavun'dur. Ayrıca Melik Salih İsmail'in de siyahi cariyeleri sevdiği bilinmektedir. İsmail'in İttifak'tan başka "Halik Sevvab" adında bir cariyesi daha vardır.⁵⁰⁵

Sultan'ın ölümüne gelince rivayete göre selefi Şihabettin Ahmet'in kesik başından çok korktuğu için hastalanmış ve ölmüştür (1345). Sultan'ın ölümünden sonra gelenek haline gelen cenaze törenlerinde cariyeler naihe göreviyle yine varlığını korumuştur. Ayrıca cenaze töreninde cariyelerin yas tuttukları da bilinmektedir.⁵⁰⁶

2.1.16. Kamil Seyfeddin I. Şaban (1345-1346) ve Habeşli Siyahi Bir Cariyenin Udi İttifak'ın Saraydaki III. Saltanatı

Asıl adı Tagrıberdi'ye göre Sultan Melik Kamil Seyfeddin Şaban b. Sultan Melik Nasır Nasıruddin Muhammed b. Sultan Melik Mansur Seyfeddin Kalavun El-Elfi es-Salihi en-Necmi'dir.⁵⁰⁷

İttifak adlı cariyeye ile evlenen bir diğer sultan da Melik Kamil Şaban'dır. Meşhur İttifak El-Avvade'yi çok sevmiştir. Akabinde haremde onun için bir oda ayarlamış ve bu odanın büyüklüğü kaynaklara geçecek kadar dikkat çekmiştir. Bu odanın uzunluğu 42, eni de 6 zirâ idi. Altın ve mücevherlerle süslenen bu oda için doksan beş bin dinar harcanmıştır.⁵⁰⁸ Bu Sultan'dan önce iki Sultan'ın daha cariyesi olan İttifak El-Avvade, artık bir saray cariyesi olmuştur. Bu sultan ile birlikte üçüncü kez saray hayatına devam etmiştir.⁵⁰⁹

İbn Tagrıberdi'ye göre bu Sultan'ın Döneminde halkı sapkınlık içindeydi. Kendisinin de eğlenceye yatkınlığı sirayet etmiş olmalı ki halkı da Sultan'dan etkilenmiştir.⁵¹⁰ Hatta Sultan o kadar ileri gitti ki kendi cariyelerinden birini tavaşilerinden⁵¹¹ biriyle evlendirerek çirkinliği duyurmuştur. Yaşadığı dönem boyunca toplam beş yüz cariyesi olduğu bilinmektedir.⁵¹²

⁵⁰⁵ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 79.

⁵⁰⁶ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 10; İ. Yiğit, *Memlükler*, 84-85.

⁵⁰⁷ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 177.

⁵⁰⁸ El-Makrîzî, *Kitâbu 's-Sülûk*, 4: 280; Akkuş Yiğit, "Şarkıcı ve Müzisyenler", 54.

⁵⁰⁹ Akkuş Yiğit, "Şarkıcı ve Müzisyenler", 54; Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik", 559.

⁵¹⁰ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 32.

⁵¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Taneri, "Hadım", 1-3; Rahmi Yaran, "Hadım", 15/3.

⁵¹² İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 177-178-187.

2.1.17. Muzaffer Seyfeddin I. Haccî (1346-1347) ve Habeşli Siyahi Bir Cariye Olan Udi İttifak'ın Saraydaki IV. Saltanatı

Sultan'ın asıl adı Melik Muzaffer Zeynüddin Haccî veya diğer adıyla Emir Haccî b. Sultan Melik Nasır Muhammed b. Kalavun'dur.⁵¹³ Muzaffer Haccî, Sultan Melik Nasır Muhammed'in oğlu olup tespit edilemeyen bir cariyesinden doğmuştur. Babasının hac yolculuğundan hemen sonra doğduğu için Hacci denilmiştir.⁵¹⁴ Kardeşi Şaban'dan sonra tahta geçmiştir.⁵¹⁵

Tahta geçtikten sonra kardeşi Kamil Seyfeddin I. Şaban'ın toplam beş yüz olan cariyelerini emirler arasında bölüştürmüştür.⁵¹⁶ Ancak bazı cariyeleri geri almıştır. İbn Tagrıberdi'nin de belirttiği gibi ne hikmetse bu geri gönderilen cariyeler arasında meşhur İttifak El-Avvade de saraya çağırılmıştır. Bunu aktarırken de bu duruma şaşkınlığını gizleyemez. Evet, cariyenin nasıl bir tesiri olabilirdi? Bu cariyede ne vardı da Memlûk sultanlarının dördü de yanında tuttu? Sultan, bununla da kalmadı cariyenin gelişi sırasında altına altmış kat atlas sererek ona olan düşkünlüğünü belirtmiştir. Ayrıca cariyeye dört yüzük ve altı inci hediye etmiştir. Bu yapılan harcamaların toplam fiyatı 4000 dinar olduğu aktarılmaktadır. İttifak El-Avvade de bu hediyelere karşı hocası Üstat Abd Ali'yi çağırarak birlikte Sultan'a şarkı söylemişlerdir. Daha sonrasında Sultan, cariyenin hocasını da cariyenin isteğiyle veya onun gönlünü hoş tutmak gayesiyle olacak ki yüksek maaşla saray muallimliğine getirmiştir. Hatta Sultan'ın bu cariyeye âşık olduğu ve onunla evlendiğini aktarmaktadırlar. Niyahetinde bu cariyenin etkisi dört sultanı da etkileyerek sarayda azımsanmayacak kadar büyük rol oynamıştır.⁵¹⁷

Yaşanan bu durumdan emirler rahatsız olmuş ve Sultan da bir karar vermek zorunda kalmıştır. Çünkü cariyelerine çok masraf yapmış ve eğlenceye daldığını fark etmiştir. Akabinde devletin bekasını düşünmemiş ve devleti zor durumda bırakmıştır. Bu yüzden diğer cariyeleriyle birlikte Selma, İttifak ve Karakiyye'nin (Karaklı) tüm eşyalarını ve İttifak'ın meşhur tacını onlardan alarak saraydan çıkmalarını

⁵¹³ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 186.

⁵¹⁴ Murat Zengin, "Melikü'l-Muzaffer Zeyneddin Haccî Döneminde ", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.20, (2018): 369-370.

⁵¹⁵ İ. Yiğit, *Memlûkler*, 86.

⁵¹⁶ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 187.

⁵¹⁷ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhi*, 69; Zengin, "Melikü'l-Muzaffer Zeyneddin Haccî", 373.

istemiştir.⁵¹⁸ İttifak için bu tacın önemli bir yeri vardı. Çünkü İttifak'a diğer sultanlardan bir hatıra olarak kalmış ve her biri bu taca bir ziynet eşyası ekleyerek maddi değerini artırmışlardı. Cariyenin bir sembolü olmuştu. Bu tacı kendisinden alınana kadar kullanmaya devam ettiği bilinmektedir. Daha sonrasında Muzaffer'in yerine geçen kardeşi Nasırüddin Hasan en-Nasır, bu tacı ona tekrar iade ettiği aktarılmaktadır.⁵¹⁹

Şimdiye kadar var olan bilgilere dayanarak bu cariyenin dört sultan ile izdivacı bilinmektedir. Bunlar; Seyfüddin Ebu Bekir, Kamil Seyfeddin I. Şaban, Salih İmadeddin Ebu İsmail ve son olarak Muzaffer Seyfeddin I. Haccî 'dır. Bunun nedeni ise aslında ne çok iyi ud çalması ne de çok güzel olmasıydı. Çünkü o dönemde var olan bilgilere göre ondan daha iyi ud çalan ve ondan daha güzel cariyeler vardı. Bu ancak bir cariyenin belagat yeteneği ile nitelendirilmektedir. Keza sultanların eğlenceye düşkün olması da onun bu mevki de kalmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca İttifak, istikrarlı ve baskın kimliğiyle de sarayda etkili olarak sultanları sözlerinin tesirinde bırakmıştır.⁵²⁰ Böylelikle dört sultanın saltanatı boyunca saray hayatı yaşayan meşhur cariyenin de saray hayatı sonlanmaktadır.⁵²¹

Sultan'a gelince zevk ve sefadan ayrılmak zor gelmiş ve çok uzun sürmemiştir. Çünkü İbn Tagrıberdi, Kida adında bir cariyeden bahseder ve buna seksen bin dinardan fazla mücevher, eşya, inci ve takıları verdiğini belirtmektedir. Ayrıca başka cariyelerinin de olduğunu ve bunların bazılarının saray hizmetinde bulundukları bilinmektedir. 1347'de Memlükler'i tarafından öldürülünce tahta kardeşi geçmiştir.⁵²²

2.1.18. Nasırüddin Hasan en-Nasır (I. Dönem: 1347-1351, II. Dönem: 1354-1361)

Kardeşi Muzaffer'in yerine Nasırüddin Hasan en-Nasır tahta geçmiştir.⁵²³ Asıl adı Sultan Melik Nasır Bedreddin veya Nasıruddin Ebu'l Meali Hasan'dır. Annesinin ümmü'l-veled bir cariyeye olduğu ve Hasan'ın küçüklüğünde öldüğü

⁵¹⁸ Peter Malcolm Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yydan 1517'ye Yakınoğu*, Çev. Özden Arıkan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 125

⁵¹⁹ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 188; Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 71.

⁵²⁰ El-Makrîzî, *Kitâbu 's-Sülûk*, 4: 39; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 187-188.

⁵²¹ Akkuş Yiğit, "Şarkıcı ve Müzisyenler", 55.

⁵²² İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 193; İ. Yiğit, *Memlükler*, 86.

⁵²³ İ. Yiğit, *Memlükler*, 86.

bilinmektedir. Annesinin ölümünden sonra Hasan'ı Hond Urdu diye biri yetiştirdi. Büyük ihtimal bakıcı/hıdane statüsünde bir cariyeye idi.⁵²⁴

Sultan tahta oturduktan sonra emirlerini ve yağma yapan bazı kişileri cezalandırdı.⁵²⁵ Sonrasında yukarıda bahsedilen kardeşinin cariyesi olan İttifak'ı, Kida'yı ve saraydaki diğer cariyeleri çıkartarak işine koyuldu.⁵²⁶ Bunların hazinelerini ve mallarını aldı. Ancak daha sonra Kida ve İttifak'a paralarını iade etti.⁵²⁷

Birinci saltanatının sonuna doğru yaşanan veba olayları Memlükler'i ekonomik ve sosyal yönden zor durumda bırakmıştı. 1348-49 Kara Ölüm, art arda veba ve kıtlık dalgaları Mısır ve Suriye'nin nüfusunu ve ekonomisini tahrip etti. Padişahlar, vebalardan ölen kölelerin ve askerlerinin tedarikini yerine getirmek ve artan yabancı tehdidini ortadan kaldırmak için halktan ağır vergiler almak zorunda kaldılar.⁵²⁸ Halk ise yaşanan felaketleri, ekonomik krizleri ve afetleri, dini ve ahlaki yozlaşma sonucu ortaya çıktığı görüşündeydi. Kısacası ahlaki bozulmanın ve adaletsizliğin artmasının nedenini Allah'ın öfkesine bağlayarak daha çok din ve ahlaki konulara özen göstermeye çalıştılar. Keza Memlük sultanları da salgınların yayılması sonucu hayatlarından endişe ettikleri için adaletle davranmaya çalışmışlardır. Hatta yine kadınların giyimlerine sınırlandırılmalar getirmişlerdir. Bundan böyle kadınlar, “ipek giymeyecek ve bol elbiseler giymelidir”, diye zorunluluk getirmiştir.⁵²⁹ Fakat bu yaşanan olaylar ve krizler sona erdiğinde tekrar eskisi gibi eğlence ve sefaya dönmüşlerdir.⁵³⁰

Sultan Hasan döneminde cariyenin bir başka yönü olan casusluk veya muhbirlik öne çıkmıştır. Sultan Hasan'ın emirlerinden Yelboğa Haseki adında biri bilinmektedir. Bu emir ile Sultan arası iyi değildi ve bu yüzden Sultan'a bir suikast yapmayı planlıyordu. Sultan'ın hizmetinde bulunan emir, Sultan'ın yanına girmeden önce kıyafetlerinin altında kılıcını saklıyordu. Sultan'ın hizmetinde bulunan emir, bir

⁵²⁴ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 197; İbn Kesir, *El Bidâye ve 'n-Nihâye*, 14: 347-348.

⁵²⁵ İbn Kesir, *El Bidâye ve 'n-Nihâye*, 14: 347-348.

⁵²⁶ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 198; İbn Kesir, *El Bidâye ve 'n-Nihâye*, 14: 347-348.

⁵²⁷ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 71.

⁵²⁸ Th. Emil Homerin, *Saving Muslim Souls: “The Khanqah And The Sufi Duty In Mamluk Lands”* *Mamluk Studies Review*, C. 3, (1999): 73-74; İbn Kesir, *El Bidâye ve 'n-Nihâye*, 14: 354-356.

⁵²⁹ İbn Kesir, *El Bidâye ve 'n-Nihâye*, 14: 360-361.

⁵³⁰ İbn Kesir, *El Bidâye ve 'n-Nihâye*, 14: 354-56; Hassan, “Taifetü'l-Meğanî fî mısır”, 401-402.

gün Sultan'ın yanına girmeden önce kıyafetlerinin altında kılıcını sakladı. Bunu öğrenen Sultan, onu çağırdı ve üstünden kıyafetlerini çıkarmasını istedi.⁵³¹ Buna çok sinirlenen Yelboğa, Sultan'a; "sen banyoda şarkıcı cariyelerle uğraşmaktan ve oynamaktan başka bir şey yapmıyorsun" diyince⁵³² Sultan, bu duruma çok sinirlendi ve onu hapse attı. Fakat Sultan'ın yanında kıymetli olan cariyeye, Yelboğa'yı hapisten çıkarması için Sultan'a rica etti. Cariyelere düşkün olan Sultan, cariyenin ricasını kıramadı ve onu hapisten çıkarttı. Fakat Emir'in Sultan'a olan öfkesi geçmemişti ve bu yüzden adamlarıyla beraber bu kez isyan çıkarttı. Bunu duyan Sultan, Emir'i bir alana götürmeyi ve orada memlûklerine öldürtmeyi planladı. Ancak bu cariyeye, Sultan'ın tüm yapacaklarını Emir'e haber verdi. Bu durum Sultan'ın malikini ve sultanlığını kaybetmesine neden oldu. Ne yazık ki Sultan'ın saltanatı Emir'i ve cariyesinin işbirliğinden dolayı sonlandı (1351).⁵³³ Kadınlara düşkünlüğüyle bilinen Sultan'ın yaklaşık saltanatını dokuz yıl sürdü.⁵³⁴

2.1.19. Salih Selahaddin Bin Muhammed (1351-1354)

Asıl adı Sultan Melik Nasır Muhammed b. Sultan El- Melik El- Mansur Kalavun'dur. Annesi Dımaşk naibinin kızı Hond Kutlu Melek'tir.⁵³⁵ İbn Kesir ise annesinin adının Saliha olduğunu aktarmaktadır. Selahaddin bin Muhammed, Sultan Hasan'ın hal' edilmesinden sonra tahta çıkmıştır.⁵³⁶

Sultanların cariyeler ile evliliklerinin bir nedeni de nesillerinin devamının gelmemesinden korktukları için olduğunu dile getirilmişti. Çünkü her sultan için arkasında kendinden bir soy bırakmak ve devamını görmek en büyük arzuları olmuştur. Bu yüzden henüz çocuğu olmayan Sultan, bir cariyesinden erkek çocuğu olduğunu duyunca çok sevinmiş ve bu sevinci kaynaklara geçmiştir.⁵³⁷

⁵³¹ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rîfet Düveli'l-Mülûk*, Doktor Seyyid Abdülfetteh Aşur, (1970, Kahire), 3/1: 60-61; Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 65; Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l-Memlûki*, 20.

⁵³² İbn İyas, *Beda'i'u 'z-zühûr*, I/II, 205.

⁵³³ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rîfet Düveli'l-Mülûk*, Doktor Seyyid Abdülfetteh Aşur, (1970, Kahire), 3/1: 60-61; Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 65; İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 14: 347-354.

⁵³⁴ Makdisi, *Mısır'daki İslam Devletleri*, 52-55.

⁵³⁵ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 210; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 87-88.

⁵³⁶ İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 14: 368-369.

⁵³⁷ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 213; İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 14: 368-371.

Zalim ve kötü karakterli olarak bilinen Sultan, hal' edilince tekrar Sultan Hasan, tahta çıkmıştır. Yaklaşık üç yıl süren saltanatı 1354 yılında bitmiştir.⁵³⁸

2.1.20. Mansur Selahaddin Muhammed I. Haccı (1361-1363)

On dört veya on altı yaşında tahta geçen sultanın asıl adı Sultan Melik Mansur Ebu'l Meali Nasıruddin Muhammed b. Melik Muzaffer Haccî b. Melik Nasır Muhammed b. Melik Mansur Kalavun El-Mansuri'dir.⁵³⁹ Sultan'ın tahta geçişi büyük bir tören ile gerçekleşmiş ve bu merasimde hizmetçiler görev almıştır. Sultanlığı döneminde cariyeler ile eğlenceye dalmış ve iyi bir yönetimi olmamıştır.⁵⁴⁰

Memlükler, eğlenceye düşkün oldukları için hemen hemen her sultanın sarayında bir hanende ve sazende grubu olmuş ve bunu gelenek haline getirmişlerdi. Nitekim Melik Mansur'un da sazende ve hanende⁵⁴¹ grubu olmuştur. İbn Tagrıberdi'ye göre bu grupta ondan fazla sazende cariyesi vardı. Eğlence düzenledikleri gece toplanır ve gelenleri eğlendirirlerdi.⁵⁴²

2.1.21. Eşref Zeyneddin II. Şaban (1363-1376)

Melik Eşref Ebu'l Mefahir Zeynüddin Şaban b. Melik Emced Hüseyin b. Sultan Melik Nasır Muhammed b. Sultan Melik Mansur Kalavun'dur ve on yaşında tahta çıkmıştır.⁵⁴³ Yaş itibariyle erginliğe erişmeyen Sultan, yönetimi sırasında annesinden destek almış ve ona karşı çıkmamıştır. Hatta onun müdahalesinden onur duymuş ve annesinin ölümünden sonra adına bir medrese inşa ettiği aktarılmıştır. Sultan'ın yönetimi boyunca annesinin etkisi devam etmiştir. Dolayısıyla yönetimde bazen eş, bazen anne ve bazen de cariyesi etkili olmuştur. Bu Sultan'ın zaafına, yaşına ve durumuna göre değişmektedir.⁵⁴⁴

Bu Sultan'ın da cariyesi olduğu bilinmektedir. Hatta Hond Semra adında bir cariyesi olup ümmü'l-veled statüsüne gelmiştir. Sultan'ın bu cariyeden Ahmet

⁵³⁸ İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 14: 383-384; İ. Yiğit, *Memlükler*, 87-88.

⁵³⁹ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 224-226.

⁵⁴⁰ İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 14: 431-433.

⁵⁴¹ Detaylı bilgi için Bkz. Nuri Özcan, "Hanende", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1997), 16: 27.

⁵⁴² İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 224-226.

⁵⁴³ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 227.

⁵⁴⁴ Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlûkî*, 55, 114; İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 14: 451-452.

adında bir çocuğu olmuştur.⁵⁴⁵ Ayrıca Şarkıcı Akbâî'nin kızı Dünya'nın da cariyesi olduğu söylenmektedir.⁵⁴⁶

1375 yılına gelindiğinde Sultan Eşref Şaban, bir sünnet töreni düzenlemiş ve çok ihtişamlı bir kutlama yapmıştır. Bu kutlama Kahire'de yedi gün boyunca devam etmiş ve sınırsız paralar harcanmıştır. Aynı zamanda gösterişli ve büyük merasimlerin en büyük yardımcıları hizmetçi vasfı taşıyan cariyeler olmuştur.⁵⁴⁷ Hatta bu hizmetçi vasfı taşıyan cariyelere vezirler de sahip olmuşlardır. Nitekim vezir Macid b. Hasib'in yedi yüz cariyesi olduğu ve bunlardan ikisinin güzel yemek pişirmekle mükellef olduğu bilinmektedir.⁵⁴⁸

2.1.22. El-Mansur Alaeddîn Ali Ebu al-Ma'ali (1377-1381)

Yedi yaşında tahta gelen Sultan'ın adı Melik Mansur Alaaddin Ali b. Sultan Melik Eşref Zeyneddin Şaban b. Emir Melik Emced Hüseyin b. Sultan Melik Nasır Muhammed b. Sultan Melik Mansur Kalavun El-Elfi es-Salihi'dir. Tahta geldikten sonra genellikle yapılan bir önceki Sultan'ın haremını emirler arasında paylaşmaktı. Keza bu Sultan da kendinden önceki sultanın cariyelerini emirler arasında bölüştürdüğü bilinmektedir.⁵⁴⁹

Akabinde şarkıcılardan alınan vergilerin çok olmasından dolayı Dımaşklı Şarkıcı Akbâî'nin kızı Dünya –Sultan'ın cariyesi olduğu söylenmektedir- verginin azaltılmasını Sultan'dan rica etmiş ve kabul etmiştir. Bu durum genel itibarıyla cariyelere verilen değeri de göstermektedir. Aynı zamanda eğer Sultan'ın cariyesi değilse verilen statü bakımından sadece saray cariyelerine has bir konum olmadığını da kanıtlamış ve genel olarak cariyelere karşı bir zaafı olduğunu göstermiştir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁵ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 238-239.

⁵⁴⁶ Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlûki*, 20.

⁵⁴⁷ Hassan, "Taifetü'l-Meğani fi mısır", 385-386.

⁵⁴⁸ Levanoni, Amalia, "Food And Cooking During The Mamluk Era: Social And Political Implications", *Mamluk Studies Review*, 9/2 (2005): 212.

⁵⁴⁹ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 240.

⁵⁵⁰ Akkuş Yiğit, "Hareme Dair Bazı Tespitler", 108.

2.1.23. Salih Zeyneddin II. Haccî (I. Dönem: 1381-1382, II. Dönem: 1389-1390)

Asıl adı Sultan Melik Salih Salahaddin Emir Haccî b. Sultan Melik Eşref Şaban b. Emir Melik Emced Hüseyin b. Sultan Melik Nasır Muhammed b. Sultan Melik Mansur Kalavun'dur ve tahta çıktığında dokuz yaşındadır.⁵⁵¹

Bahrî Memlûklerin son sultanı ise Salih Zeyneddin II. Haccî (I. Dönem: 1381-1382, II. Dönem: 1389-1390) olmuştur. Sultan, iki kez tahta çıkmıştır. İlk yıllarında yani birinci saltanatı sırasında Haçlılar ile ikincisinde ise Burci Memlûklerin ilk Sultan'ı olan Berkuk ile mücadele etmiştir. Ancak mücadeleyi Berkuk kazanınca Salih Zeyneddin II. Haccî, Bahrî Memlûklerin son Sultan'ı olarak kaynaklara geçmiştir.⁵⁵²

2.2.BURCİ MEMLÜKLERİ DEVLETİNDE CARIYELER VE SİYASETE ETKİLERİ

2.2.1. El-Melikü'z-Zâhir Berkuk (I. Dönem: 1382-1389, II. Dönem: 1390-1399)

Berkuk'un tahta geçmesiyle Çerkes Memlûkleri Dönemi başladı.⁵⁵³ Asıl adı Sultan Melik Zahir Ebu Said Seyfeddin Berkuk b. Anas El-Osmani El-Yelbugavi El-Çerkesi'dir. İbn Tagrıberdi'nin köleler hakkında verdiği bilgiye bakılırsa bu dönemde sürekli Çerkesya'dan köleler gelmektedir.⁵⁵⁴ Ancak Çerkes Memlûkleri ile başlayan bir yönetimi ve değişmeyi işlerinden uzaklaşma olarak gören Türk köleler hazmedememiştir. Bu da zaman zaman Memlûkler arasında isyanlara neden olmuştur.⁵⁵⁵

Sultan'ın haremine gelince Berkuk'un cariyelerinden biri Sul'dur ve Berkuk ez-Zahir'in evinde büyümüştür. Bu sırada eğitim ve öğretimiyle yakından ilgilenilmiş, edeple yetiştirilmiştir. Makrîzî 'ye göre bekâretinde yani yaklaşık on beş yaşlarında onda edep ve sanat bilgisini gördüğünü belirtmektedir. Sonrasında sultan eşi olmuş ve ümmü'l-veled konumuna gelmiştir. Bu cariyenin üstatlığı, şarkı bilgisi, asaleti, yönetimi ve iyiliği ölene kadar devam etmiştir. Böylelikle cariyelerin

⁵⁵¹ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 250.

⁵⁵² İ. Yiğit, *Memlûkler*, 91-94; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 250.

⁵⁵³ Makdisi, *Mısır'daki İslam Devletleri*, 59.

⁵⁵⁴ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 251-253.

⁵⁵⁵ Osman Turan, "Şemsettin Altunaba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, 11/42, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947) : 215.

direk tüccarlardan alındıktan sonra ümmü'l-veled veya eş konumuna gelmediklerini ve sarayda eğitime tabi tutulduklarını da anlamaktayız. Bir cariyeye, küçük yaşta saraya alınmış, eğitim verilmiş ve validenin gözetiminde yetiştirildikten sonra eş veya ümmü'l-veled konuma gelebilmiştir.⁵⁵⁶

Bir diğer cariyesi ise Hond Şirin'dir ve Yunan asıllıdır. Bu cariyeden Faraj/Ferec adında bir oğlu vardır. Ferec, Berkuk'un en büyük oğludur.⁵⁵⁷ Hond Şirin öldüğünde var olan konumunun kıskanılmasından dolayı ona büyü yapıldı diye bir cariyeye suçlanmış⁵⁵⁸ ve kırbaç cezası almıştır. Bu durum harem hayatında yaşanan iç kargaşalardan biri olmuştur.⁵⁵⁹

Berkuk, dönemi Çerkez cariyelerin çok olduğu ve Mısır'a rahatlıkla girdikleri bilinmektedir. Çerkesya'dan gelen bu cariyelere ise Colban veya Culban denilmiştir. Dolayısıyla bu isimle adlandırılan cariyeler genellikle Çerkez asıllıydı.⁵⁶⁰ Ancak dönem içinde Çerkez kölelerin arttığı görülse de Rum asıllı cariyeler de görülmüştür. Hatta Sultan'ın Rum asıllı bir cariyesi vardır. Bu Rum asıllı cariyeye daha sonra Sittü'l Kübra statüsüne gelerek haremde ve siyasette etkili olmayı başarmıştır.⁵⁶¹ Ayrıca Qunnuq Bey adında bir Türk cariyesi de bilinmektedir.⁵⁶²

Berkuk'un hükümdarlığı sırasında cariyelerin konumunun belirlenmesi adına bir başka önemli bilgi mevcuttur. Aslında cariyeye statüsünde olan kişiye vasiyet bırakılmaz ve hatta bizzat kendisi eşya sayılırdı. Ancak Berkuk'un vasiyetinde zevceleri, cariyeye ve hademelerine toplam 220.000 dinar bıraktığı bilinmektedir. Memlûkler Döneminde cariyelerin konumunun aslında farklı bir yerde olduğunu bir kez daha göstermiştir. Ayrıca sultan eşi olarak mevkisini artıran bir cariyeye, hür insan muamelesi gördüğüne dair bilgiler de mevcuttur.⁵⁶³

⁵⁵⁶ Sehavi, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 12: 66-67.

⁵⁵⁷ Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik", 559.

⁵⁵⁸ Leila Ahmed, *Women And Gender In Islam: Historical Roots Of A Modern Debate*, (London: Yale University Press, 1992): 105

⁵⁵⁹ Akkuş Yiğit, "Hareme Dair Bazı Tespitler", 106.

⁵⁶⁰ Şehabettin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1961), 151.

⁵⁶¹ Frenkel, "Slave Girls and Learned Teachers", 163-170; Akkuş Yiğit, "Hareme Dair Bazı Tespitler", 106.

⁵⁶² Frenkel, "Slave Girls and Learned Teachers", 163-170.

⁵⁶³ Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, 113.

1385 yılına gelindiğinde yaşanan krizlerin ve salgın hastalıkların tekrarlanması sonucu Sultan Berkuk, bir dizi emir ve kararname çıkartmıştır. Bu kararnameler arasında Nevruz kutlamaları etkinliklerin iptal edilmesi de vardır. Nitekim bu kısıtlamalar cariyelerin iktisadi hayatlarını da sekteye uğratmaktadır. Çünkü bu alanlar cariyelerin etkin olarak katıldıkları ve daha çok para kazandıkları yerlerdir. Özellikle mugannî konumunda olan cariyeler için çalışma alanları olarak teşkil edilmektedir.⁵⁶⁴

2.2.2. El-Melikü'n-Nâsır Ferec (I. Dönem: 1399-1405, II. Dönem: 1405-1412)

Sultan'ın asıl adı Melik'ün-Nasır Zeynüddin Ebu's-Saadat Farac'tır. Sultan olduğunda henüz 13 yaşında bir çocuktur. Bu yüzden de hükümrânlık vezirlerin elindeydi. Buna ek olarak da Osmanlılar ve Timurlular gibi dış güçlerin de saldırı odağı olmuştu. Bu zor durum ile baş edemeyen Sultan, kaçarak kendini gizledi.⁵⁶⁵

Kendini gizleyen sultanın yerine 10 yaşındaki kardeşi El-Melikü'l-Mansûr Abdülazîz geçmiştir. Asıl adı Sultan Melik Mansur İzzeddin Abdulaziz b. Sultan Melik Zahir Seyfeddin Ebü Said Berkuk b. Emir Anas El-Osmani'dir. Ancak Sultan'ın saltanatı 69 gün sonra sona ermiştir. Daha sonra tekrar Ferec, tahta geçmiştir. Fakat hükümdarlık vasfını kazanamamış olmasından dolayı iç ve dış güçlerin saldırısı karşısında etkili olamamıştır. Buna ek olarak Sultan, Dımaşk'ta da yenilince İbnü'l Adim fetvasıyla öldürülmüştür.⁵⁶⁶

2.2.3. El-Melikü'l-Müeyyed Şeyh El-Mahmûdî (1412-1421)

Asıl adı Sultan El-Melik El-Müeyyed Ebu'n Nasır Seyfeddin Şeyh b. Abdullah El-Mahmudi ez-Zahiri'dir ve yaklaşık on iki yaşında sultan olmuştur.⁵⁶⁷ Ancak kendisinden önce Müstaîn-Billâh, tahta gelmiş ve saltanatı 6 ay sürmüştür. El-Müstaîn-Billâh'dan sonra gelen El-Müeyyed'in saltanatı övgüyle anlatılmaktadır. Zeki, cesur, adil ve ilmi seven biriydi. Yaklaşık 8 yıl tahta kaldı.⁵⁶⁸

Akabinde sultan olan kişiler, sırayla El-Melikü'l-Muzaffer Ahmed b. Şeyh El-Müeyyed (1421-1421), Melik Muzaffer Ebu's-Saadat Ahmed b. Sultan Melik

⁵⁶⁴ Hassan, "Taifetü'l-Meğânî fî mısır", 406-407.

⁵⁶⁵ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 314-373.

⁵⁶⁶ İ. Yiğit, *Memlükler*, 106-109; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 373-400.

⁵⁶⁷ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 401.

⁵⁶⁸ İ. Yiğit, *Memlükler*, 110-112.

Müeyyed Ebu'n Nasır Şeyh El-Mahmudi ez-Zahiri El- Çerkesi, El-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Tatar (1421-1421), Sultan Melik Zahir Seyfeddin Ebu'l Feth Tatar ve El-Melikü's-Sâlih Muhammed b. Tatar (1421-1422) -asıl adı Sultan Melik Salih Nasıruddin Muhammed b. Sultan Melik Zahir Seyfeddin Ebu'l Feth Tatar b. Abdullah ez-Zahiri- geçmişlerdir. Bu sultanların saltanatı genellikle ay olduğu için adlarını zikretmek yeterli olacaktır.⁵⁶⁹

2.2.4. El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Baybars (1422-1438) ve Cariyelikten Hond El-Kübra'lığa Yükselen “Çolban/Colban'ın” Sosyal Hiyerarşisi

Sultan'ın asıl adı Sultan Melik Eşref Seyfeddin Ebu'n-Nasır Baybars ed-Dokmaki ez-Zahiri'dir. El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Baybars'ın haremine bakıldığında bu Sultan da cariyelere sahiptir. Aynı zamanda bu cariyelerinden çocukları da olduğu bilinmektedir.⁵⁷⁰

İlk olarak Çolban veya Colban⁵⁷¹ İbni Yeşbek Tatar adında önemli ve saygıdeğer bir cariyesi vardır. Çolban veya Colban şeklinde zikredilen cariyeye Çerkez olup Eşref kabilesine mensuptur. Çolban, Sultan Baybars tarafından satın alınmıştır. Bu cariyeye ile Baybars'ın Yusuf adında bir oğulları olmuştur. –Yusuf, Baybars'dan sonra tahta geçecek olan Sultan'dır.- Yusuf, 14 Nisan 1424 tarihinde doğmuştur. Çolban, böylelikle ümmü'l-veled statüsüne gelmiştir. Akabinde Sultan, cariyeye ile nikâhlanmıştır. Hond El-Kübra olarak sarayın baş hatunu olan cariyeye, sultanın sevdiği bir hond olmayı başarmıştır. Cariyelikten en üst statüye gelerek sultanın değerli hanımlarından olmuştur. Sultanın gözünde muteber, saygın ve nüfuz sahibi bir kadın olduğu bilinmektedir.⁵⁷² Bunun delili olarak Sultan, onun için Bilâd El-Çerkes'ten yani Çerkes ülkesinden kız kardeşi ve akrabalarını getirterek onlara Mısır'da maaş ve ıkta bağlamıştır.⁵⁷³ Daha sonra ailesiyle hac yapmıştır.⁵⁷⁴ Şahin ez-Zahiri Keşfü'l-Memâlik'inde Colban'ın yani sultanın karısının aile bireylerini saymıştır. Yaklaşık yedi yüz elli kişi olduğunu aktarılmaktadır.⁵⁷⁵ Memlük sultanlarından hem Türk hem de Çerkez'lerin dönemlerinde, akrabaların getirilmesi

⁵⁶⁹ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 437-448.

⁵⁷⁰ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 456.

⁵⁷¹ Mısır'a Kafkas, Kırım ve Anadolu'dan gelen kölelere Colban/Aclab denirdi. Detaylı bilgi için Bkz. Şehabettin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, 151.

⁵⁷² Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 61.

⁵⁷³ Şahin ez-Zahiri, *Keşfü'l-Memâlik Ve Beyânü't-Turuk*, 121.

⁵⁷⁴ Sehavi, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 12: 17; Akkuş Yiğit, “Memlûk Sarayında Tek Eşlilik”, 660.

⁵⁷⁵ Şahin ez-Zahiri, *Keşfü'l-Memâlik Ve Beyânü't-Turuk*, 121.

iktidardaki sultanın ayrıcalığıydı. Sultanın getirdiği aile üyelerinin neredeyse hepsinin iktidardaki sultanların veya sultanlarla evliliğe bağlı emirlerin akrabalarıdır. Sultan eşlerinin akrabalarını getirmenin tüm örnekleri sultanın iktidara gelmesinden sonra meydana gelmiştir.⁵⁷⁶ Böylelikle köle konumunda olan bir cariyeye, saraya gelince çevresini ve kendisinin yaşamını nasıl etkilediğini de görmekteyiz. Yani bir cariyeye saray hayatına girerek sadece kendi hayatını değil aslında ailesinin hayatını da müreffeh kılmıştır.⁵⁷⁷

Belli bir mevkie gelen cariyeye, Sultan'ın güvenini kazanmış demektir. Yani siyasete yön verebilecek seviyeye gelmiştir.⁵⁷⁸ Ayrıca bununla da kalmamış sistemde bazı yenilikler de yapmıştır.⁵⁷⁹ Çünkü bunu yapabilecek seviyeye önceden gelmiştir. Sultan ona saygı duymuş, görüşlerini benimsemiş ve onun isteklerini yerine getirmiştir. Bunu bilen çevresi ve onu tanıyan halk, kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ilk olarak bu cariyeye danışarlardı. Yardımsever bir yönü olduğu için insanlar, sorunlarını beyan etmede çekinmezdi. Aynı zamanda emirlerin ve devlet adamlarının da sevgisini ve itibarını kazandı.⁵⁸⁰

Cariyenin ölümüne gelince bu durum hakkında şüpheler vardır. Çünkü ani bir ölüm olduğu görüşündedirler. Sara hastası olarak bilinen cariyenin zehirlenerek öldürüldüğü söylenmektedir.⁵⁸¹ Bu arada yaşanan bu olaylar, saray hayatında çok meydana gelmiştir. Eğer Sultan hastalanır ise onun annesi sultanın eşlerini suçlar ve büyü yaptığını iddia ederdi veya sultan eşi zehirlenir ise diğer eşleri ya da cariyeleri sorumlu tutabilirlerdi. Akabinde iddiasını doğrulamak için cariyelerini döver, bir sonuca ulaşmaya çalışarlardı. Bu durum aslında aile hayatında huzursuzluğun ve güvensizliğin olduğunu göstermektedir.⁵⁸²

⁵⁷⁶ Koby Yosef, "Mamluks and Their Relatives in the Period of the Mamluk Sultanate (1250-1517)", *Mamluk Studies Review*, 16, (2012): 56-57.

⁵⁷⁷ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*,; Sehavi, *ed-Đav'ü'l-lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi*, (Beyrut, 1992), 12: 17.

⁵⁷⁸ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 61.

⁵⁷⁹ Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlûkî*, 57.

⁵⁸⁰ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*; Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 64; Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 63

⁵⁸¹ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*,; Sehavi, *ed-Đav'ü'l-lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi*, (Beyrut, 1992), 12: 17.

⁵⁸² Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlûkî*, 116.

Öldükten sonra Sultan'ın ona özel olarak yaptırdığı türbesine gömülmüştür.⁵⁸³ Bu cariyeye, eşinin sağlığında vefat etmiştir. Yaşasaydı özgür bir cariyeye olup hürriyetine kavuşacaktı. Çünkü bir ümmü'l-veleddi ve hürdü. Ayrıca kocası Baybars'tan sonra oğlu tahta geçti ve iktidarda söz sahibi olabilirdi. Bunu yaşadığı dönem içinde yaptığı faaliyetler göstermektedir. Aynı zamanda Hond Colban'ın altmış bin dinar gibi yüksek meblağda bir miras bıraktığı da söylenmektedir.⁵⁸⁴

Sultan'ın Colban'dan hariç birkaç cariyesi daha vardı. Bunlar ümmü'l-veled olup nikah kıymadığı cariyeleri idi. Sultan Baybars'ın cariyelerinden olan Çerkes asıllı Melikbay'da bunlardandır. Sultan'dan Ahmed adında oğlu dünyaya gelmiş ve ona nikâh kıymadığı aktarılmıştır. Genellikle ümmü'l-veled olan cariyeler satılmadığı için onlara nikâh kıyılmaktadır. Bu durum da nadir görülen olaylardandır.⁵⁸⁵

El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Baybars'ın döneminde de bir veba salgını yaşanmıştır. Bu vebalar ise genellikle kadınlara kısıtlamalar getirmiştir. Yaşanan veba⁵⁸⁶ yüzünden sultan sokağa çıkma yasağı koymuştur. Fakat halk zor durumda kalınca cariyelerin peçeli bir şekilde dışarı çıkılmasına izin verilmiştir. Bu durumun bir sonucu olmalı ki vebadan dolayı çocuk ölümünden sonra en fazla ölü sayısının cariyeler olduğu kayıtlara düşmüştür. Makrîzî bu sayıyı 1369 kişi olarak vermiştir. Akabinde veba saraya da sıçramış ve Sultan'ın hanımlarından ve cariyelerinden kayıp verdiği bilinmektedir.⁵⁸⁷ Önemli tarihçi Makrîzî genel olarak Sultan'ın sarayında yaşayan cariyelerinden 160, odalıklarından da 17'sinin öldüğünü belirtir.⁵⁸⁸

Seyfeddin Baybars, yakalandığı bir hastalıktan dolayı oğlu Yusuf'u halef seçmiş ve Çakmak'ı da Yusuf'a naip tayin ettikten sonra vefat etmiştir. Yusuf'un tam

⁵⁸³ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 63.

⁵⁸⁴ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*,; Sehaî, *ed-Dev'ü'l-lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi*, (Beyrut, 1992), 12: 17.

⁵⁸⁵ Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik", 660.

⁵⁸⁶ İlyas Gökhan, "Baybars Döneminde Mısır'da Beşerî Olayların ve Doğal Felaketlerin Toplum ve İktisadî Hayat Üzerinde Etkileri (1422-1438)", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Elazığ, 1/5, (2007): 15-63.

⁵⁸⁷ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 428-499.

⁵⁸⁸ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rifet Düveli'l-Mülûk*, Nşr. M. M. Ziyade, (1972, Kahire), 4/2: 1043.

künyesi Sultan El-Melikü'l Aziz Cemaleddin Ebu'l Mehasin Yusuf b. Sultan El-Melik El-Eşref Seyfeddin Ebü Nasır Baybars ed-Dokmaki ez-Zahiri El-Çerkesi'dir. Fakat tahta geçen Yusuf, henüz 14 yaşında olduğu için fiilen Çakmak yönetmiştir. Bu süreç 3 ay devam etmiş ve Çakmak'ın Yusuf'u hal etmesiyle son bulmuştur.⁵⁸⁹ Ancak otoriter ve siyasetten anlayan annesi Hond Çolban, bu dönem içinde yaşamamıştır.⁵⁹⁰

2.2.5. El-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Çakmak (1438-1453)

Sultan'ın asıl adı Melik Zahir Seyfeddin Ebu Said Çakmak El-Alai ez-Zahiri El- Çerkesi'dir.⁵⁹¹ Baybars'tan sonra oğlu El-Melikü'l-Azîz Yûsuf b. Baybars (1438-1438) geçmiştir. Ancak henüz 14 yaşında olmasını fırsat bilen Seyfedddin Çakmak tahta geçmiş ve ez-Zahir ünvanını almıştır.⁵⁹² Komşuları Osmanlılar ile iyi ilişkiler kuran Sultan'a, II.Murat'tan 30 esir ve 5 cariyе hediye gelmiştir.⁵⁹³

Sultan'ın haremine bakıldığında ise cariyelerin siyasete dâhil olduklarını ve yönetimde etkilerini görmekteyiz. Bu etki o kadar artmıştı ki halk Mısır'ın yönetimin artık kadınlarda olduğunu söyleyerek Sultan'ın etkisinin olmadığını vurguluyordu. Sultan'ın cariyelerine gelince Cevher El-Handar ve Hond Colban adında iki önemli cariyesi vardı.⁵⁹⁴ Bu cariyelerden Muhammed ve Fatma adında iki çocuğu bilinmektedir.⁵⁹⁵ Sehavi ise Dolaybay adında bir cariyesinin daha olduğunu aktarmaktadır. Dolaybay, Zahir Çakmak'ın azatlı cariyesi olduktan sonra Şam vekili olan Berkuk ile evlenmiş ve ondan Alaybay isminde bir çocuğu olduğu aktarılmaktadır.⁵⁹⁶ Aynı zamanda Sultan'ın tek oğlu olan El-Malik El-Mansur Osman'ın annesi Rum asıllıdır. En küçük kızı ise Çerkez asıllı bir cariyeden dünyaya

⁵⁸⁹ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 502; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 114-115.

⁵⁹⁰ Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri 'l- Memlûki*, 57.

⁵⁹¹ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 515.

⁵⁹² İ. Yiğit, *Memlûkler*, 115; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 515.

⁵⁹³ Frederic Bauden, "Mamluk Diplomats: the Present State of Research", *Mamluk Cairo, A Crossroads For Embassies: Studies On Diplomacy And Diplomats*, Ed. Frederic Bauden and Malika Dekkiche, Leiden: Brill, 2019.52-53. Amar Elhossary, *Memlûk Kaynaklarına Göre Yavuz Ve Kanuni Dönemlerinde Mısır Ve Şam'da Çıkan İsyanlar*, (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Birimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2015), 2.

⁵⁹⁴ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 64.

⁵⁹⁵ Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik", 661.

⁵⁹⁶ Sehavi, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 12: 33.

gelmiştir. Böylece aşağıda aktarılan cariyeye ile birlikte altı cariyesinin olduğunu ve bunlardan da dört çocuğu anlaşılmaktadır.⁵⁹⁷

Cariye almanın dezavantajlarından olan aile içi şiddetli geçimsizlikler, kıskançlıklar ve huzursuz ortamların varlığını da unutmamak gerekir. Sultan'ın hür ve önemli eşlerinden olan Honda Moğol El-Bariziyye adında bir eşi vardır. Mısır'ın soylu kadınlarından olan Sultan'ın eşi Moğol, Sehavi'ye göre Mısırlı'dır ve üç evlilik yapmıştır. Honda Moğol El-Bariziyye'nin üçüncü evliliği Memlûk Sultanı ile yapmıştır. Ayrıca Hatice adında bir kızları vardır. Honda Moğol El-Bariziyye, soyunun üstün olmasını öne sürerek kendini cariyelerden üstün görmüş ve Sultan'ın onlara düşkün olmasını kıskanmıştır. Bu yüzden de Sultan ile aralarının genellikle açık olduğu söylenmektedir. Aslında bu örnek sayesinde çok evlilik yapan sultanların yaşadığı tartışmalar da tahmin edilmektedir.⁵⁹⁸

Daha sonrasında Honda Moğol'un hicri 850 yılında bir hac yaptığı bilinmektedir. Hac merasimlerinde ilk olarak hac kafilesi tahtirevanları süslenmiş bir şekilde şehirde dolaşmaya başladılar. Bu kafile dolaşırken gösterişli atlı birlikler onlara eşlik ederdi. Ayrıca yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını da taşıyan binekler vardı. Bunun yanında halka sunulan şekerlemeler ve dağıtılan paralar da olurdu. Bu merasim hem giderken hem de gelirken gerçekleşirdi.⁵⁹⁹ Bundan dolayı dönemin tarihçileri, bu yolculuklarda Sultan eşlerini taşıyan tahtirevanların özelliğinden ve güzelliğinden bahsetmişlerdir. Tahtirevanların fiziki özelliği de günümüz araba modelleri gibi dikkat çekici bir durum olmuştur.⁶⁰⁰ Fakat Honda Moğol'un hac merasiminin çok gösterişli olmaması bir anormal durum olduğunu göstermiştir. Çünkü Sultan'ın Surbay Çerkezi adında bir cariyesinin daha olduğunu ve bu cariyeden dolayı Sultan'ı kıskandığını belirtilmişti. Akabinde eşler arasında çıkan çatışma sonucu Honda Moğol tarafından bu cariyenin zehirlendiği söylenmektedir. Bunun üzerine Sultan, Honda Moğol'u boşamıştır.⁶⁰¹ Ayrıca önceden de aktarıldığı gibi kim ölür veya zehirlenirse otomatikman suçlu bir diğer rakibi görülürdü. Bu yüzden gerçek suçluyu

⁵⁹⁷ Kathryn Johnson, "Soylu Hacılar: Memlûk Anlatılarında Hâvend El-Kübra'nın Hac Yolculuğu", Çev. Hilal Cemile Tümer, *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 3/2, (2019), 295-299.

⁵⁹⁸ Sehavi, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 12: 166-167; Johnson, "Soylu Hacılar: Memlûk", 295-309.

⁵⁹⁹ Sehavi, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 12: 166-167; Johnson, "Soylu Hacılar: Memlûk", 295-309; Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik", 660-661.

⁶⁰⁰ Behrens Doris, "The Mahmal Legend And The Pilgrimage", 94.

⁶⁰¹ Johnson, "Soylu Hacılar: Memlûk", 299.

bulmak zordu.⁶⁰² Bu durumlar hanedan arasında yaşanan sorunlardan olmuştur. Rakip gördüğü kişileri bertaraf ederek tek olmaya çalışıyorlardı. Yaşanan bu kargaşa önce sarayı sonra devleti etkilemiştir. Nitekim Şecerüddür'ün hikâyesi de buna örnek verilebilir.

Ekonomik hayata gelince kıtlıklar, vebalar ve deprem bu dönemi de sarsmıştır. Sultan Döneminde en çok etki yaratan aralıklar şeklinde üç defa kıtlık yaşanmıştır. Bu salgınlar da ölenler sırasıyla çocuk, yaşlı, köle ve cariyelerin kaybı olmuştur. Bağışıklığının zayıf olması ve muhtemelen yaşanan zor koşullarda yaptıkları hizmetler onların bünyelerine ağır gelmiştir. Bu da kayıpların fazla olmasını tetikleyen kaçınılmaz bir sonuçtur.⁶⁰³

Sultan'ın ölümünden sonra yaklaşık on sekiz yaşında oğlu tahta çıkmıştır. Asıl adı Sultan El-Melikü'l Mansur Ebu'l Berekat Fahreddin Osman b. Sultan El-Melik ez-Zahir Seyfeddin Ebu Said Çakmak El-Alai ez-Zahiri idi.⁶⁰⁴ İsyan eden memlûkler tarafından tahta indirilerek kaleye sürgün edilmiştir. Bu Sultan, iyi yetiştirdi fakat saltanatı bir buçuk ay sürdü.⁶⁰⁵

2.2.6. El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin İnal (1453-1461)

İnal lakaplı Sultan'ın asıl adı Sultan Melik Eşref Seyfeddin Ebu'n Nasır İnal b. Abdullah El-Alai ez-Zahiri'dir.⁶⁰⁶ Berkuk'un memlûklerinden olduğu bilinmektedir. Tarihçiler, yumuşak huylu, yiğit, zeki ve cesur olarak tanımlamışlardır.⁶⁰⁷

Sultan, sadece bir eş ile evli olan ve cariye dahi almayan nadir sultanlardandır.⁶⁰⁸ Bunun büyük etkisi ise Honda Zeynep'in yani nikâhlı eşinin oldukça ön planda ve baskın olmasıdır. Çünkü Sultan, devlet yönetiminde eşinin etkisinde kalmış ve bazı işlerinde onu temsilci kılmıştır. Böylelikle eşi siyasette büyük bir pay sahibi olmuştur.⁶⁰⁹ İbn İyas, Tagrıberdi ve Sehavi'nin dediğine göre

⁶⁰² Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlûkî*, 92-93-116.

⁶⁰³ İlyas Gökhan, "Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları (h.842-857/m.1438-1453)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.15, (2006) :341-366.

⁶⁰⁴ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 532.

⁶⁰⁵ İ. Yiğit, *Memlûkler*, 116.

⁶⁰⁶ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 540.

⁶⁰⁷ İ. Yiğit, *Memlûkler*, 117-118.

⁶⁰⁸ Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik", 661.

⁶⁰⁹ 'Aşur, *El-Mucteme'El-Mısri*, 150.

eşine çok saygı duymuş ve eşi meclise girerse ayağa kalkarak saygısını göstermiştir. Devleti aslen yöneten Sultan değil, arka planda olan eşi olmuştur. fakat carieye olmadığı için bu kadar bilgi yeterli olacaktır.⁶¹⁰

Yaklaşık seksen yaşlarında ölen Sultan'dan sonra oğlu El-Melikü'l-Müeyyed Ahmed b. İnal (1461-1461) geçmiştir.⁶¹¹ İnal lakaplı ve asıl adı Sultan Melik Eşref Seyfeddin Ebu'n Nasır İnal b. Abdullah El-Alai en-Zahiri'dir.⁶¹² Ancak yaşanan memlûk çatışmalarından dolayı 4 ay saltanatta kalabilmiştir.⁶¹³

2.2.7. El-Melikü'z-Zâhir Hoşkadem (1461-1467) ve Hayatında Önemli İki Cariye: Şeker Bay ve Surbay El-Çerkesiyye/Çerakise

Aslen Rum asıllı olduğu söylenen Sultan'ın adı Melik Zahir Ebu Zahir Seyfeddin Hoşkadem b. Abdullah en-Nasiri El-Müeyyedi'dir.⁶¹⁴ Tek eşle nikâhlı olan sultanlardandır. Bunun bir etkisi ise Sultan eşinin tasavvuf ehlinden olmasındandır. Çünkü Aşur'un El-Mucteme'El-Mısri adlı eserine göre Sultan'ın eşi tasavvufa yönelmiş ve hatta hırka giymiştir. Bazı tarihçilere göre kendini Ahmedi tarikatına adanmış, rabıtlara ve zaviyelere devam etmiştir. Muhtemelen bu durum Sultan'ı da etkilemiştir. Hatta döneminde bu ilim meclislerine katılan bazı kadınlar, kendilerine şeyh dahi demişlerdir.⁶¹⁵

Şeker Bay, önceki sultanlardan birinin azat edilmiş kölesiydi. Yaklaşık hicri 800 yılında doğan Çerkez Şeker Bay, önce Sultan El-Melik El-Nasir Faraj'ın cariyesi olmuştur. Faraj veya Ferec'den hiç çocuğu olmadığı bilinen bu carieye, onun ölümünden sonra azat edilmiştir. Ancak carieye, ümmü'l-veled statüsünden değil, sahipleri tarafından serbest bırakılmıştır. Bazen efendileri istedikleri cariyeyi koşulsuz da serbest bırakmışlardır. Şeker Bay sonrasında Emir Abrak El-Cekami ile evlenmiş ve bir kız çocuk doğurmuştur. Emir Abrak'ın ölümünden sonra ise Şeker Bay, o dönemde Hassaki Memlûkları'ndan olan Hoşkadem ile evlenmiştir. Sehâvî bu evlilikten üç çocukları olduğunu belirtmektedir. Ancak isimlerini zikretmemiştir.⁶¹⁶

⁶¹⁰ Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlûki*, 55.

⁶¹¹ İ. Yiğit, *Memlûkler*, 117-118.

⁶¹² İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 540.

⁶¹³ İ. Yiğit, *Memlûkler*, 117-118.

⁶¹⁴ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 561.

⁶¹⁵ 'Aşur, *El-Mucteme'El-Mısri*, 153.

⁶¹⁶ Sehavi, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 12: 68-69; Frenkel, "Slave Girls and Learned Teachers", 163-170.

Memlûk hanımları, dindarlığın bir simgesi olarak hac seferleri yaparlardı. Aynı zamanda hac ziyareti aristokrat hanımların imajının bir parçasıydı. Bu sayede hem dini hem de sosyal bir statü elde ederek halk tarafından benimsenirlerdi.⁶¹⁷ Nitekim 868 yılında Şeker Bay'ın da gösterişli bir merasim ile hac yolculuğu yaptığı ve 869 yılında dönüş merasiminin de gösterişli olduğunu bilmekteyiz. Fakat Şeker Bay, bu hac dönüşünün ertesi yılı hayatını kaybetti. Takriben 870 yılıydı.⁶¹⁸ Sehâvî, Ahmet El-Bedevisi'nin mevlidinin her yıl Hâvendü'l-Kübra yani Şeker Bay tarafından kutlandığını belirtmektedir.⁶¹⁹

Sultan Hoşkadem, Şeker Bay'ın hayatı boyunca başka kimseyle evlenmedi. 870'te Şeker Bay'ın ölümünden sonra, oğlu Ferec/Faraj'ın annesi, cariyeye Surbay ile evlendi ve onu da Hâvendü'l-Kübra olarak belirledi.⁶²⁰ Tek eşi olan sultan için Surbay El-Çerkesiyye/Çerakise'nin yeri de ayrı olmuştur. Sultanın zevcesi Honda Şeker Bay vefat ettikten sonra ümmü'l-veled olan cariyesi Surbay ile o yıl içinde evlenmiştir. Sonra onu "Hond El-Kübra" yaparak en yüksek statüye getirmiştir. Cariyelikten Hond El-Kübra statüsüne gelerek Sultan'ın yanında itibarını arttırmıştır. Sultan, Surbay'ı Kâatü'l-Avâmid'e oturtmuştur.⁶²¹ Aynı zamanda bir de kızı vardır ve bu kızının öldüğü kayıtlara geçmiştir. Hatta ölümünden sonra annesi mezarlığı ziyarete gitmiş ve ziyaret sırasında sultan eşlerine uygulanan gizlilik prensibini uygulamışlardır.⁶²² Akabinde Surbay, bir dönem hastalanmış ve ona özel olarak Nil'e yakın temiz bir yer ihdas etmiştir ve iyileştikten sonra onun adına eğlenceler düzenlemiştir.⁶²³ Ancak bu cariyeye de sultandan önce ölmüş ve onun cenaze namazını kıldıktan sonra onun için yapılan türbesine gömülmüştür. Geride miras olarak 50.000 dinar bıraktığı ve bunun yanında birçok takı ve mücevherlerinin de olduğu bilinmektedir.⁶²⁴

Hoşkadem, cariyelerin etkisi altında kalmıştır. Devlet yönetiminde ve siyasetinde etkin rol oynamışlardır.⁶²⁵ Sultan, önce Şeker Bay sonra Surbay ile

⁶¹⁷ Behrens Doris, "The Mahmal Legend And The Pilgrimage", 93.

⁶¹⁸ Kathryn Johnson, "Soylu Hacılar: Memlûk", 295; Sehavi, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 12: 68-69.

⁶¹⁹ Sehavi, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 12: 68-69.

⁶²⁰ Sehavi, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 12: 68-69.

⁶²¹ Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik", 662.

⁶²² Behrens Doris, "The Mahmal Legend And The Pilgrimage", 92.

⁶²³ Akkuş Yiğit, "Hareme Dair Bazı Tespitler", 106.

⁶²⁴ Sehavi, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 12: 66.

⁶²⁵ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 61.

yaşamında tek eşle yaşamıştır. Bu durum cariyelerinin baskın olması ve dine meyilli olmasıyla alakalıdır. Sultan'ın tek eşle yaşamını sürdürmesi ise Memlûk tarihinde ender görülen aile hayatı olmuştur.⁶²⁶

Zeki, anlayışlı, sabırlı ve savaşçı olarak bilinen sultan 65 yaşında vefat etmiştir.⁶²⁷ Sultanın ölümünden sonra atabek El-Melikü'z-Zâhir Yelbay (1467-1467) geçmiştir. Yelbay, Çerkez hükümdarlarının on dördüncüsüdür. Tagrıberdi'ye göre varlığı ile yokluğu belli olmayan bir sultandı.⁶²⁸ 2 ay saltanatının sonunda isyan ile hal edildi ve kısa bir süre sonra öldü.⁶²⁹

2.2.8. El-Melikü'z-Zâhir Temürboğa (1467-1468)

Temürboğa aslen Arnavut asıllı olup Rumi olduğu söylenmektedir. Sultan'ın bilim ve zanaata aşırı ilgisi vardı. Ok, mızrak ve kılıç kullanmakta mahir idi. Siyasette önemli olan hitabet yeteneğini iyi kullanırdı. Zahir Çakmak'ın memlûkü idi.⁶³⁰ Bu sultan, tahta geçince halk sevinmişti. Çünkü kendisi aynı zamanda dindar ve âlimdi. Fakat onu destekleyen memlûklerinin az olması onun işini zorlaştırmıştı. Kısa bir süre sonra hal edilerek Sultan Eşref Kayıtbay tahta geçti.⁶³¹

2.2.9. El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Kayıtbay (1468-1496)

Çerkez sultanların on beşinci sultanıdır.⁶³² Eşref Kayıtbay'ın ilim ile uğraştığı ve çok kitap okuduğu bilinmektedir. Sultan, sarayına haftada bir, iki veya üç kez duruma göre bilimsel veya dini toplantılar düzenledi. Bu toplantıya âlimler, din adamları ve tarihçiler davet edilirdi. Bilimsel, dini konulara yoğunlaşarak konuşmaya ve araştırmaya başlardı. Ayrıca edebiyatla ilgilendi ve şiirler ezberledi.⁶³³

Bu dönemin en önemli sorunu Osmanlılar olmuştur. Bunun önemini kavrayan Sultan Kayıtbay, Akkoyunlular ile sulh yapmıştır. Daha sonra Cem Sultan'ı ülkesine kabul ederek Osmanlılar ile gerginliği daha da artırmıştır. Ancak savaşmak istemeyen sultan Osmanlılar ile 15 yıl devam edecek bir sulh yapmıştır.⁶³⁴

⁶²⁶ Rapoport, "Women and Gender", 30.

⁶²⁷ İ. Yiğit, *Memlûkler*, 119.

⁶²⁸ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 560-572.

⁶²⁹ İ. Yiğit, *Memlûkler*, 120.

⁶³⁰ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 573-576.

⁶³¹ İ. Yiğit, *Memlûkler*, 120.

⁶³² İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 580.

⁶³³ 'Aşur, *El-Mucteme 'El-Mısır'*, 76.

⁶³⁴ İ. Yiğit, *Memlûkler*, 120-123.

Sultan Eşref Kayıtbay'ın haremine bakıldığında ise bir cariyesinin adının Asılбай olduğu ve aynı zamanda ümmü'l-veled olduğu bilinmektedir. Kendisinden sonra tahta çıkacak olan oğlu Muhammed bu cariyeden dünyaya gelmiştir.⁶³⁵ Sultan'ın cariyesi de siyasete müdahale edenlerdendir. Akabinde hapse atılan memlûk askerlerini serbest bırakmalarını isteyerek özgürlüklerine kavuşturmuştur.⁶³⁶ Ayrıca yaptığı hac yolculuğundan dolayı haberdar olunan bir diğer cariyesi de Fatma'dır. 897 yılında oldukça büyük bir tören düzenlenerek kutsal topraklara doğru yolculuğa çıkmıştır.⁶³⁷

Bu dönemde yaşanan bir ilginç olay vardır. Çerkez asıllı bir cariyeye, memlûk kölelerinin birinden hamile kalınca sultanın korkusundan çocuğunu öldürmüştür. Bunu duyan sultan, cariyenin asılmasını emretmiş ancak memlûkü affetmiştir.⁶³⁸

Memlûkler, hayır yapmayı sevmiş ve ön ayak olmuşlardır. Bu yüzden bayramları vesile kılarak garip ve gurabaya yardım etmişlerdir. Kayıtbay da fakir fukarayı doyuran biri olarak anılmaktadır.⁶³⁹ Yaklaşık 30 yıl hüküm süren Sultan, sevilmiş ve sayılmıştır. Birçok mimari eserler vermiş ve seksen yaşlarında vefat etmiştir.⁶⁴⁰

Kayıtbay'dan sonra sırasıyla El-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kayıtbay (1496-1498) -Annesi Asılбай adında bir cariyedir.-⁶⁴¹, El-Melikü'z-Zâhir Kansu (1498-1499), El-Melikü'l-Eşref Canbolat (1499-1501) ve El-Melikü'l-Âdil Seyfeddin Tomanbay (1501-1501) geçmiştir. Bu sultanlar, beş yıl içinde her yıla bir sultan düşecek kadar saltanatları az olmuştur. Ayrıca yaşanan çöküş sürecinin de habercisi olmuşlardır.⁶⁴²

⁶³⁵ Frenkel, "Slave Girls and Learned Teachers", 163-170; Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik", 662.

⁶³⁶ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 63.

⁶³⁷ Kathryn Johnson, "Soylu Hacılar: Memlûk", 295.

⁶³⁸ Axel Havemann, "The Chronicle of Ibn Iyâs as a Source for Social and Cultural History from Below", *Towards a Cultural History of the Mamluk Era*, Ed. Mahmoud Haddad vb., (Beyrut:Ergon Verlag Wurzburg In Kommission, 2010), 90.

⁶³⁹ Amy Singer, *İyilik Yap Denize At; Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*, Çev. Ali Özdamar, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 112-113.

⁶⁴⁰ İ. Yiğit, *Memlûkler*, 123.

⁶⁴¹ Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik", 662.

⁶⁴² İ. Yiğit, *Memlûkler*, 124.

2.2.10. El-Melikü'l-Eşref Kansu Gavri (1501-1516)

Sultan Kayıtbay'dan sonra hemen hemen her yıl bir sultan değişerek 5 yıl devam ettikten sonra Kansu Gavri tahta geçmiştir. Mısır'ın Gavr askeri ocağında bulunmasından dolayı bu ismi aldığı bilinmektedir.⁶⁴³ Bu sıralarda Sultan Kansu Gavri 60 yaşlarında idi.⁶⁴⁴ Bu yaşta memlükler tarafından seçilmesinin nedeni olarak yaşının büyüklüğü ve isteklerini yaptırma düşüncesi olmuştur.⁶⁴⁵

Sultan hakkında kayıtlarda zina suçu hakkında sert olduğu belirtilmektedir. Bu gibi durumlara sert ve katı olan Sultan, belirtildiğine göre zina suçundan yargılanan dört kölenin de asılmasını emretmiştir.⁶⁴⁶

Sultan'ın Memlük tarihinde son hac yolculuğu yapan Ümmü Sidi Muhammed olarak tahmin edilen bir eşi vardır.⁶⁴⁷ Ümmü Sidi hakkında hizmetkârlarına karşı cömert olmadığı aktarılmaktadır. Hatta hac merasimleri sırasında geleneksel ikram olan şekerleme ve akçeleri dahi vermemiş ve halk bu durumdan şikâyetçi olmuştur. Fakat bu durum dönemin vermiş olduğu ekonomik ve siyasi sebeplerden de kaynaklanabilmektedir.⁶⁴⁸

Dönemin ekonomisine bakıldığında bu dönem de Portekizliler ile yapılan ticaret sekteye uğramıştı. Çünkü artık Ümit burnu bulunmuş ve Memlükler, ticaretten elde ettikleri gelirlerini kaybetmişlerdi.⁶⁴⁹ Bunun üzerine Gavri, hazineyi düzenlemek için çeşitli vergiler koymuştu. Ancak bu vergiler halkı zor durumda bıraktığı için isyanlar patlak vermiştir. Yaşanan ekonomik sorunlara iç meseleler de dâhil olmuştur.⁶⁵⁰ Diğer yandan da Osmanlı ve Safevi tehlikesi baş göstermiştir. Yıkılış evresine giren Memlükler, 1516'da Mercidabık'ta yapılan Osmanlı ve Memlüklü savaşında Memlüklerin mağlubiyet almıştır. Sultan'ın akıbeti hakkında ise

⁶⁴³ Anonim, *Tuhfetü'l Memlük Siyasetname*, Yay. Haz. Yakup Kara, (İstanbul : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 42-69.

⁶⁴⁴ Miroğlu, "Yavuz Sultan Selim Devri", 10: 305-307; Koprman, "Memlükler", 525-527; İ. Yiğit, *Memlükler*, 124-129.

⁶⁴⁵ Anonim, *Tuhfetü'l Memlük Siyasetname*, Yay. Haz. Yakup Kara, (İstanbul : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 42-69.

⁶⁴⁶ Havemann, "The Chronicle of Ibn İyäs", 90.

⁶⁴⁷ Kathryn Johnson, "Soylu Hacılar: Memlük", 305.

⁶⁴⁸ Behrens Doris, "The Mahmal Legend And The Pilgrimage", 93; Kathryn Johnson, "Soylu Hacılar: Memlük", 305-308.

⁶⁴⁹ Koprman, "Memlükler", 527-540; İ. Yiğit, *Memlükler*, 125-126; Afyoncu, *Sorularla Osmanlı*, 170-172; Miroğlu, "Yavuz Sultan Selim Devri", 309; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, 219-227.

⁶⁵⁰ Anonim, *Tuhfetü'l Memlük*, 42.

farklı ihtilaflar mevcuttur. Bazı kaynaklar Sultan'ın kaybolduğunu yazarken bazıları savaşta öldüğünü belirtmektedir.⁶⁵¹

2.2.11. El-Melikü'l-Eşref Tumanbay (1516-1517)

Kansu Gavri'nin yeğeni olan Tumanbay, Burci Memlûklerin de son sultanı olmuştur. Savaştan mağlup çıkan Memlûkler'i teskin etmek oldukça zordu. Belki de bu yüzden amcasının verdiği vergi kurallarını kaldırarak halk tarafından sempati kazanmaya çalışmıştır. Ancak Osmanlılar ile mücadele bitmemişti ve bu yüzden de teskin etmek kolay değildi.⁶⁵²

Mücadeleye devam etmek isteyen Tumanbay bir yandan da Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'den eman istiyordu. Ancak talih ondan yana gülmedi ve memlûklerinin Osmanlı elçisini öldürmesi sonucu bir savaş daha kaçınılmaz oldu. Nitekim 1517'de tekrar bir mağlubiyet alan Memlûklerin son sultanı da asılınca topraklarını kaybederek tarihten resmi olarak silindiler.⁶⁵³

⁶⁵¹ Koprman, "Memlûkler", 527-540; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 126-129; Miroğlu, "Yavuz Sultan Selim Devri", 309; Afyoncu, *Sorularla Osmanlı*, 170-172; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, 219-227.; al-Sayyid Marsot, *A History Of Egypt*, 41-43.

⁶⁵² Miroğlu, "Yavuz Sultan Selim Devri", 309; Koprman, "Memlûkler", 527-540; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 130-133; Afyoncu, *Sorularla Osmanlı*, 170-172; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, 219-227.

⁶⁵³ Koprman, "Memlûkler", 527-540; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 130-133; Miroğlu, "Yavuz Sultan Selim Devri", 309; Afyoncu, *Sorularla Osmanlı*, 170-172; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, 219-227.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEMLÜK DEVLETİNDE CARİYELERİN İKTİSADİ, SOSYAL, İLMİ, KÜLTÜREL ve MİMARİ FAALİYETLERİ

3.1. MEMLÜK DEVLETİNDE CARİYELERİN İKTİSADİ ETKİSİ

3.1.1. Ticaret Yolları

Ticaret yollarından önce genel bir Mısır sınırı çizmek gerekirse kuzey sınırı Refah'tan El-Ariş'e, Batı sınırı İskenderiye-Barka'dan Nubya'ya yetişir. Güney sınırı Nubya'dan Asuvan'a, Doğu sınırı ise Asuvan'dan Süveyş'e Benu İsrail Tih'ine varmaktadır.⁶⁵⁴ Mısır'ın genel bir coğrafyasını çizdikten sonra ticaret yapılan yerler ve limanlara bakıldığında Mısır'da Dimyat, İskenderiye, Suriye'de Yafa, İskenderiye, Akka ve Trablusşam Akdeniz'in en büyük ticaret limanları olarak bilinmektedir. Bu durum ekonomik refah getirmiş ve Memlûkler'i her yönden etkilemiştir. Mısır ve Suriye şehirleri Memlûkler zamanında ekonomik olarak büyümüştür. Hatta Suriye ve Mısır limanları hareketli ticaret merkezine dönüşmüşlerdir.⁶⁵⁵ Ticarete bir diğer önemli yer, Hazar Denizi ile Kafkas Dağları arasında Bab El-Ebvab'dır.⁶⁵⁶ Burası Hazar Denizi üzerinde bulunan Sudak şehriydi. Mallar gemiler ile gelir ve buradaki esnaftan kumaş alırlardı. Tacirler ise cariyeler, köle, kunduz, sincap derileri ve memleketlerinde bulunan vesaire şeyler satarlardı.⁶⁵⁷

Mısır'ın Memlûkler Döneminde özellikle Şam, Hindistan, Çin ve Avrupa'yla ticari ilişkileri gerçekleştirilmiştir. Bu yapılan alış-verişlerde alınan eşyalar arasında keten, şeker, ipek, cariyeler,⁶⁵⁸ tilki kürkleri, kunduzlar, benekli tavşan derileri, keçi derileri, balmumu, un, kalpak, balık dişi, anber, at derileri, bal fındık, şahinler, kılıç, kalkan ve dut ağacı tahtaları bulunurdu.⁶⁵⁹ Mısır'ın ticarete önemli ilişkileri olan

⁶⁵⁴ Ebü'l- Fida, *Ebü'l- Fida Coğrafyası*, 105; Ayrıca Mısır'ın efsanevi tarihi ve coğrafi özellikleri için bkz. Mesudi, *Muruc Ez-Zeheb*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2004.

⁶⁵⁵ Şükrü Çetin, *Xv. Yy Memlûk Kaynaklarından Zubdetü Keşfu'l Memâlik Ve Sosyal-Kültürel Açından Değerlendirmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, 2008), 30-35; Gökaya ve Yeşilbursa, *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*, 248.

⁶⁵⁶ Kızıltoprak, "Memlûk sistemi", 620.

⁶⁵⁷ W. de Tiesenhause, *Altınorda Devleti Tarihine Ait Metinler*, Çev. İsmail Hakkı İzmirli (Maarif Matbaası : İstanbul, 1941), 55.

⁶⁵⁸ Faysal Abdullah Muhammed Benî Hamed, *El-Esvâku's-Şamiyye fi'l-Asri'l-Memlûkî*, (Yüksek Lisans Tezi, Yermük Üniversitesi İslam Medeniyeti ve İslam Tarihi Bölümü, Ürdün, 1992), 194; Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 181.

⁶⁵⁹ J. H. Kramers, *İslam Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*, Çev. Ömer Rıza, (Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1934), 34.

lkelerden biri de Nube'dir.⁶⁶⁰ Memlk Sultanı Baybars zamanına kadar devam etmiştir.⁶⁶¹ Memlkler daha sonra Cenevizliler ile de iş birliği yaparak boğazlardan da köle almış ticaretlerini geliştirmişlerdir.⁶⁶² Kalkaşandi Subhu'l A'řa'sında, Baybars döneminde şam ve Trablusgarp'ta kar için yapılan ticaretin yılda üç defa yapıldığını belirtmektedir. Daha sonra dönemin durumuna göre on bire kadar arttığı söylenmektedir.⁶⁶³

Ortaçağda köle ticaretinde bilinen yollar ise genel olarak Orta Asya ve Orta Asya'nın kuzeyi idi ve buraya ticaret kafileleri gelirdi. Bu bölge köle ticaretiyle nlenmiştir.⁶⁶⁴ İki buçuk asır varlığını koruyan Memlkler, Mısır, Bilad-şam ve Hicaz bölgelerinde hüküm sürmüşlerdir. Coğrafya olarak geniş bir alana sahip olmuşlardır.⁶⁶⁵ Akabinde Memlkler ticaret yollarını iyileştirmek ve geliştirmek için kervansaray, han, arşı ve büyük otel özelliğinde "veklet-i kosan" denilen yapılar inşa etmiştir. Böylece yol güvenliğini korumaya çalışarak ticareti artırmışlardır.⁶⁶⁶

3.1.2. Memlkler'de Köle Pazarları ve zellikleri

Antikçağdan beri var olan kölelik anlayışının en önemli delili olan pazarlar yani satış yerleri vardı. Eski Sümer, Elam, Babil, Asur ve Mısır şehirlerinde köleler için en eski pazarlar mevcuttur. Bu yerlere Athena, Sparta, Kartaca ve Roma rnektir. Yunan adalarında olan pazarlardan ise Delos adası, Kıbrıs, Girit, Rodos en popüler pazarlardı.⁶⁶⁷ Bu pazarlar Akdeniz kıyısı boyunca Pera, Girit, Foça, Sakız, Kıbrıs, Rodos, Naksos, Antalya, Alanya ve Fethiye gibi önemli yerler olarak kalmıştır.⁶⁶⁸

Marco Polo Hindistan çevresinde bulunduğu sırada Bengal şehrinden bahsederek orasının bir esir pazarının olduğunu ve özellikle kadınların ve kızların

⁶⁶⁰ Aydın elik, "Fatimiler Döneminde Mısır'ın Ticari Münasebetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, (2001), 135: 6.

⁶⁶¹ Yavuz, "Bakt", 548.

⁶⁶² Claude Cahen, *Osmanlılardan nce Anadolu*, ev. Erol yepazarcı (İstanbül: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 316.

⁶⁶³ Kalkaşandi, *Subhu'l-a řa fi sına'ati'l-inşa*, Kahire, 1919, 14: 396.

⁶⁶⁴ Süleyman Kızıltoprak, "Memlk sistemi", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, (2002), 5: 620.

⁶⁶⁵ Muhammed Benı Hamed, *El-Esvku's-şamiyye*, 218.

⁶⁶⁶ Keleş, *Bahrı Memlklerde*, 227-228.

⁶⁶⁷ Termanini, *er-Rıkkı Mazihi*, 85; Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik*, 41.

⁶⁶⁸ Zeynep Güngörmez, "Ortaçağda Akdeniz Köle Ticaretine Dair Bazı Tespitler", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2/4, (2016): 87-105.

köle olarak satıldığında daha yüksek fiyata sahip olduklarını aktarmaktadır.⁶⁶⁹ 10.yy'dan 12.yy'a Mısır'ın ticareti Akdeniz'in ötesinde Fas'ın güneyinde bulunan Sicilmase'ye ulaşmış ve bu bölgelerden erkek ve kadın köleleri, tekstil, mercanlar, safran ve kehribar ithal edilmiştir.⁶⁷⁰ Nihayette Doğu ve Batı ülkelerinde ele geçirilen ve ticaret için Mekke, Medine, El Taif, Şam, Kahire, İskenderiye, Bağdat, Basra, Kufe gibi yerlerde de köle pazarları popüler hale gelmiştir.⁶⁷¹

Memlükler için önemli olan Mısır, ticaret bakımından bölgenin kavşak noktası olmuş ve ekonomisinin büyük bir kısmını karşılamıştır.⁶⁷² Bu pazarlara dünyanın dört bir yanından tacirler gelmiş ve günümüz fuar alanı mahiyetinde bir işlevleri olmuştur. Tacirler buraya katılmak için çok gayret göstermişlerdir. Tüccarlar, buraya geldiklerinde ne eksigi var ise alır ve kendisinde ne fazla ise satmıştır. Aynı zamanda bu pazarda cariyeler (El-cevari)⁶⁷³ ve karavaş⁶⁷⁴ diye tabir edilen köleler de bulunmuştur. Baybars'ın tahta geçmesiyle Kahire, Halep ve Şam, değerini daha da artırmış ve akabinde ticaret için önemli bir yer olmaya başlamıştır.⁶⁷⁵ Hatta 14. Yy da yaşanan iç ve dış sıkıntılara rağmen bu konumunu korumuş ve köle satışı için de önemli bir yer olmuştur.⁶⁷⁶

Pazarlarda satılan eşyaya göre silah pazarı, attar pazarı, sandıkçı pazarı, kuyumcular, ipekçi, anberciler, yazıcılar çarşısı, marangoz, terzi pazarları, demirciler, mestçiler, camcılar ve şahıslara nisbet edilen çarşılar gibi isimlendirmeler almışlardır.⁶⁷⁷ Köle pazarlarına ise “suk El-rakik” adı verilmiştir.⁶⁷⁸ Bu pazarlar içinde köle satışı için ayrılan özel alanlar olmuştur.⁶⁷⁹ Burada iki oda belirlenir ve köleler bu odalarda belli bir süre kaldıktan⁶⁸⁰ sonra satılacak mekânlara gitmişlerdir.

⁶⁶⁹ Marco Polo, *Seyahatname*, Çev. Filiz Dokuman, Kervan Kitapçılık, 2: 10-11.

⁶⁷⁰ Yaacov Lev, “A Mediterranean Encounter: The Fatimids And Europe, Tenth To Twelfth Centuries”, *Shipping, Trade And Crusade In The Medieval Mediterranean: Studies In Honour Of John Pryor*, Ed. Gertwagen Ruthy Vb., (İngiltere, Routledge, 2016), 144-146.

⁶⁷¹ Termanini, *er-Rıkkı Mazihi*, 85.

⁶⁷² Williams, *Islamic Monuments In Cairo*, 13-14.

⁶⁷³ Arapça; cariyeler kelimesinin çoğulu olup cariyeler demektir.

⁶⁷⁴ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, 1061.

⁶⁷⁵ Doris, *Practising Diplomacy In The Mamluk Sultanate*, 3-5.

⁶⁷⁶ Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 184.

⁶⁷⁷ El-Makrîzî, *El-Mevâ'iz Ve'l-İ'tibâr Bi-(Fî) Zikri'l-Hıttat Ve'l-Âşar*, Sadır Yayınevi: Beyrut, 2: 103-105.

⁶⁷⁸ Abdullah Mesut Ağır, “Al-Makrîzî's Khıttat And The Markets In Cairo During The Mamlûks Era”, *Belleken*, (2017) 81/291, 331, 332, 335, 336.

⁶⁷⁹ Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 181-182.

⁶⁸⁰ Ayalon, “Memlük Devletinde Kölelik Sistemi”, 215-216.

Bu mekanlar Fustat ve Bağdat'ta bulunan Dar El-Rakik adlı pazarlardır.⁶⁸¹ Bir diğer köle pazarı ise Kahire'de Medrese Hüsāmīyah yakınındadır. Buradaki köle pazarına ise genel olarak suk al-rakik, kadın köle pazarına da suk al-cariye adı verilmiştir ve neredeyse yüz yıl boyunca burada adını korumuştur.⁶⁸²

Anadolu'ya gelince Kayseri şehrinde kırk gün sürecek olan bir pazar kurulur ve bu pazara “Yabanlu Pazarı” denirdi. Anadolu da Sivas, Kayseri ve Malatya arasında Yabanlu Pazarı⁶⁸³ ile bilinen bu yerin görevi alış-verişleri düzenli olarak yapmaktı.⁶⁸⁴ Savaşta esir edilen köleler için ise esir pazarı kurulurdu. Bu esir pazarları; erkek köle ve cariye satmak için kurulan pazarlardı.⁶⁸⁵ Vergileri ödendikten sonra pazara gelen kölelerin fiyatı genel olarak -Türk gulam ve cariye- üç bin dinara satılmaktaydı.⁶⁸⁶

14.yya gelindiğinde W. Heyd'in belirttiğine göre güney sahillerde Türk pazarının en canlısı Satalia idi.⁶⁸⁷ Satalia, Akdeniz Bölgesi'nde olup Antalya'nın bir liman şehridir.⁶⁸⁸ Bu bölge geniş bir körfezin sonunda bulunmaktadır. Burada etnik köken olarak Magrip Arapları'ndan, Yahudileri'nden ve Yunanlı'lardan oluşuyordu. Bu çeşitlilik ürünlerin de çeşitli olmasını sağlıyordu. Çok güzel ve çok iyi kurulmuş bir pazar olarak nitelendirmektedir.⁶⁸⁹

Memlükler'de çarşılar genellikle cuma günleri olur ve kâğıt, kereste, tahıl, tekstil, mücevher, tütün ve köle gibi çeşitli ürünler satılırdı.⁶⁹⁰ Çarşılar dış özelliğine, toplandığı zamana ve yerine göre farklı adlandırılmalar alırlardı. Dış özelliğine göre üçe ayrılırdı. Bunlar; “kapalı çarşı”, “ahşapla örtülü” ve “çadırla örtülü” çarşı şeklindedir.⁶⁹¹ Biladüş-Şam'da da toplanan pazar ise zamana göre isimlendirme

⁶⁸¹ Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1985).

⁶⁸² Hannah Barker, “Purchasing a Slave in Fourteenth-Century Cairo: Ibn al-Akfānī's Book of Observation and Inspection in the Examination of Slaves”, *Mamlūk Studies Review*, Vol.19, (2016): 8.

⁶⁸³ Sümer, *Yabanlu Pazarı*.

⁶⁸⁴ Kızıltoprak, “Memlük sistemi”, 622.

⁶⁸⁵ Pakalın, *Terimleri Sözlüğü*, 553.

⁶⁸⁶ Kızıltoprak, “Memlük sistemi”, 620.

⁶⁸⁷ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, 2. Basım (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 611.

⁶⁸⁸ T. Mikail Patrick Duggan ve Tarkan Kahya, “Some Observations on the Earliest Known Engravings of Attalia-Satalia-Antalya”, *Anadolu Araştırmaları*, S.19, (2010) : 41-63.

⁶⁸⁹ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 611-612.

⁶⁹⁰ Abdullah Mesut Ağır, “Al-Makrīzī's Khīṭat And The Markets In Cairo During The Mamlūks Era”, *Bellekten*, (2017) 81/291, 331, 332, 335, 336.

⁶⁹¹ Ağır, *Memlüklerde Ticaret*, 216-217.

almış ve bu çarşıya “haftalık çarşılar” denilmiştir. Yıl boyunca genellikle haftada bir ya da iki günde kurulduğu için ona bu isim verilmiştir. Bu günler çoğunlukla pazartesi ve perşembe günleri idi ve burada sadece cariye ve rakikler satılırdı. Bu köleleri Karadeniz’in güneyinden getirirlerdi. Bir diğer çarşı ise Şam’da pazar günü kurulan pazar çarşısı diye adlandırılan idi. Bu pazarın tarihi eski asırlara kadar gitmektedir. Ancak bu çarşı bazı Memlûk kaynaklarında anılmasına rağmen kalıntısı yoktur. Bu çarşılar ayrıca şehir ve merkez olmak üzere de ikiye ayrılırdı. Şehirlerin içinde olanlar, genellikle şehrin büyük meydanlarında kurulmaktadır. Şehirlerin dışında olanlar için bazen haftalık pazarların tutulmasına izin verilmeyebilirdi. Şayet şehrin dışında inşa edilirse bir sıkıntısı yoktu. Lakin bunun için de bazı kuralları mevcuttu. Bunlardan iki tanesi çok önemliydi. Birincisi, boş ve geniş bir yer olması gerekiyordu. Çünkü şehirde de kurulmadığı için şehirden ve köylerden gelenlerin binekleriyle birlikte buraya sığması gerekmektedir. İkincisi ise hayvanı olan kişiler için su bulundurulmalı ve ulaşım araçlarıyla kolay bulunan bir yer olmalıydı. Şam topraklarında bu çarşıların sayısı çoktur. Örneğin pazar günü Asi Nehri’nin yakınında Keşfehan Köprüsü’nde kurulurdu. Böylece geniş, düz ve su problemi yaşanmazdı. Ayrıca köle satmak ve almak için Doğu Tekke’si olarak anılan Çakmak Çarşısı da mevcut idi. Burada cariye ve rakikler, kaleye yakın olan yerlerde satılarak saraya girmeye çalışmışlardır. Bu çarşılarda genellikle Kutuz ve Zahir sultanlar gibi ulu sultanlar satılmıştır.⁶⁹²

Bu pazarların denetimine gelince Sultan tarafından görevlendirilen kişiler yani muhtesipler bulunurdu.⁶⁹³ Bunlar, münadi (tallal) ve simsar (komisyoncu) idi. Münadi, müşterilere satılmasını istediği malları dikkat çekici bir şekilde anlatarak satmaya çalışır ve bunun karşılığında da (malı satan adamdan) para alırdı. Bu yüzden de malların iyi yanlarını göstermeye çalışırdı. Ancak bu işi kıvrak zekâlı olan ve ticarete mahir olanlar başarırdı.⁶⁹⁴ Tallal ise pazarlarda tüccar ve alıcı arasındaki bağlantıyı yapmaktadır. Bunların görevi, pazarda ayağa kalkmak, sesli konuşmak ve odalığı veya memlûkü göstermeye çalışmaktır.⁶⁹⁵ Simsarın işi ise münadi adamdan daha geniştir. Çünkü o satan ve alan adamı birleştirmektedir. Satılması istenen mallar

⁶⁹² Muhammed Benî Hamed, *El-Esvâku’s-Şamiyye*, 98-102.

⁶⁹³ Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 33.

⁶⁹⁴ Muhammed Benî Hamed, *El-Esvâku’s-Şamiyye*, 218.

⁶⁹⁵ Al-Qatawneh ve Shraideh, “The Mamlouk of Today” , 55-56; Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 76-77.

üzerinden satan adam ile alan adamın aracısıdır.⁶⁹⁶ Burada cariye ve köle satışları açık pazarlarda yapılmaktadır.⁶⁹⁷

Zamanla cariye veya köle satışında simsarların önemi daha bir belirginleşti. Çünkü aracı olarak satmak daha kolaydı. Simsarlar, Memlûklerin ticaretini canlandırdığı için bu mesleğe daha da ilgi göstermişlerdir. Bu yüzden de simsarlık mesleğini düzenleyen yasalar çıkarmışlardır. Simsar, din ehli olmalı, emanet sahibi olmalı, fiyatı kendi belirlememeli, faizden kaçmalı ve dürüst olmalıydı.⁶⁹⁸ Ayrıca cariye ve kölelerin ismini deftere yazdırması gerekiyordu ki sattığı kölenin hür veya çalınmış olma ihtimalini minimuma indirmeliydi. Çünkü simsarların satıcı ve alıcı için bir şüphe bulundurmaması gerekirdi. Bu yüzden satan kişinin elinde bir vakıf yazısı, karar yazısı, rehin vesaire bir belge bulundurması lazımdı. Aynı zamanda simsarın bulduğu cariye veya köle de emin olmalı, iffet sahibi olmalı ve adil olmalıydı.⁶⁹⁹ Akabinde Memlûkler, bu simsarlara belgeler vermiş ve işlerini müesseseleşmiştir. Hatta bazı tellalların mesleği bazı ailelerde babadan oğula geçecek şeklinde miras olarak da kalmıştır.⁷⁰⁰

Pazarda diğer bir görevli “Nahhas” adı verilen köle satıcıları idi. Nahhaslar bir cariyeyi satmadan önce yıkar, temizler, ona parfüm ve yağ sürer ve beline kuşak bağlayarak satışa hazır hale getirirdi. Aynı zamanda bu nahhaslar da güvenilir, adaletli ve iffetli olmalıydı. Hatta sattığı odalıklardan ayrı uyuması istenirdi. Nahhaslar, münadi adı verilen kişiye cariyeyi vererek teşhir etmesini isterdi. Münadi, cariyeyi çarşıda dolaştırır ve satıcıların görmesini sağlardı. Bu esnada tabir yerindeyse kurbanlık koyun gibi tüm incelemeden (dışinden, tırnağına ve hatta mahrem yeri dâhil) geçer ve eğer alıcı beğenirse onu alırdı. On günlük süre zarfında cariye de bir kusur belirirse kadıya giderek şikâyet etme hakkına da sahipti.⁷⁰¹ Aynı zamanda cariye almak isteyen sözleşme yapmadan önce onunla yalnız kalamazdı. Eğer cariyenin çocuğu varsa çocuğundan ayıramazdı. Müslüman olan cariyeyi veya

⁶⁹⁶ Muhammed Benî Hamed, *El-Esvâku's-Şamiyye*, 218.

⁶⁹⁷ Donald P Little, "Two Fourteenth-Century Court Records From Jerusalem Concerning The Disposition Of Slaves By Minors", *Arabica* 29.Fasc., 1, (1982): 46.

⁶⁹⁸ Muhammed Benî Hamed, *El-Esvâku's-Şamiyye*, 219-220.

⁶⁹⁹ Al-Qatawneh ve Shraideh, "The Mamlouk of Today", 55-56.

⁷⁰⁰ Muhammed Benî Hamed, *El-Esvâku's-Şamiyye*, 219-220.

⁷⁰¹ Al-Qatawneh ve Shraideh, "The Mamlouk of Today", 54-55; Abdülhalik Bakır, "İbnu'l-Mücâvir'in Bakışıyla Eyyûbiler Döneminde Aden Şehrindeki Ticaret Hayatı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25/ 2 (2010): 399.

erkek köleyi zimmilere satamazlardı. Ayrıca bir cariyeyi şarkı söylemesi için satmaları da günah sayılırdı.⁷⁰²

Pazar da “satılan mal, geri verilmez” düsturu hâkim idi. Bu yüzden de tüccarların alıcıları kandırması kaçınılmazdı. Buna örnek olarak ise güzel ve dinç bir kız aldığını zanneden alıcı, tüccarın yanından uzaklaşınca onun erkek olduğunu fark etmiştir.⁷⁰³ Yalnız burada bir husus dikkat çekicidir. Bir köle veya cariyeye alınırken tabir yerindeyse kurbanlık koyun gibi dişine kadar bakıldığını söyleyen kaynaklar mevcuttur. Bu muamelelerin olduğu bir yerde bir kadın ve erkeğin tanınmaması konusu oldukça enteresandır. Ayrıca bu gibi durumlarda hekim bulunur ve hekim tüm hileleri bilirdi. Ancak yine de tüccarların bu gibi sahtekârlıklara başvurduğu ve başarılı oldukları görülmüştür.⁷⁰⁴

3.1.3. Köle Tüccarları

Köle tacirleri, köle bulmak için seyahate çıkmayan ama ticareti yönetmekle mükellef devlet memuru idi ve sultan için çalışırdı. Bu kişilere ise “tacir El-memalik-i sakalibe” denirdi.⁷⁰⁵ Bu tacirlerin “onlar emiri” veya daha yüksek rütbe olan “olanbir emiri” şeklinde kademeleri de vardır.⁷⁰⁶ Köle tüccarlarının etnik kökeni olarak sınıflandırılma yapıldığında sırayla Araplar, Türkler ve Acemler gelmiştir. Daha sonrasında Venedik, Fransız ve Cenevizliler gelmektedir.⁷⁰⁷ Ayrıca bu tacirler ekseriyetle memlûk idiler.⁷⁰⁸

Tüccarlar, üstat veya hoca diye adlandırılırdı.⁷⁰⁹ Özellikle Yahudi tüccarlar bu işte mahir idiler. Hatta bu iş için ticaretin ihtiyaç duyduğu dilleri öğrenerek ticarete uzmanlaştılar. Dolayısıyla bu tüccarlar kendilerini geliştirdiler, okuma-yazma öğrendiler ve en önemlisi iletişim kurmak için dil öğrendiler.⁷¹⁰ Doğu ve Batı dillerini bilen Yahudiler, İslam ve Avrupa ülkelerinde köle pazarlarında köle alıp sattılar. Tüccarlar, köleleri sadece esir olarak değil aynı zamanda hırsızlık ile de

⁷⁰² Muhammed Benî Hamed, *El-Esvâku's-Şamiyye*, 220.

⁷⁰³ Sümer, *Yabanlu Pazarı*, 14-15.

⁷⁰⁴ Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, 400-402.

⁷⁰⁵ Kızıltoprak, “Memlûk sistemi”, 621.

⁷⁰⁶ Ayalon, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, 215-216.

⁷⁰⁷ Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 33.

⁷⁰⁸ Kızıltoprak, “Memlûk sistemi”, 621.

⁷⁰⁹ Ağır, *Memlûklerde Ticaret*, 166; Ayrıca 14. Yyda bir tüccar ve eşinin malları hakkında detaylı bilgi için bkz. Donald P Little, "Documents Related To The Estates Of A Merchant And His Wife In Late Fourteenth Century Jerusalem." *Mamlûk Studies Review*, (1998), 2: 93-193.

⁷¹⁰ Al-Qatawneh ve Shraideh, “The Mamlouk of Today”, 55-56.

alıyor veya köle kaçıran kişilerden temin ediyorlardı. Köle pazarlarında dolaşırken Hristiyanların oğullarını çalıyor, ebeveynlerinden alıyorlar ve köleleştiriyorlardı.⁷¹¹ Ayrıca bazı tüccarlar, köle ticaretinin yanında ilim ve kültür ile de uğraşmışlardır. Harrubi ailesi bu tüccarlara örnek teşkil etmektedir. Harrubiye Medresesi ise önemli yapılarından biridir.⁷¹²

Cariyelerin köken olarak geldikleri yerler ise Kafkasya, Kırım, Ukrayna ve Balkanlar olmuştur.⁷¹³ Bu cariyelerin çoğunluğu ise Türk kökenlidir.⁷¹⁴ Cariyeler için kurulan köle pazarlarında önce tüccarlar beyaz ve siyah köleler diye ayırırdı. Daha sonra sanatta maharetli olanlar, eğitilecek köleler olarak, doğurganlık bakımından satılacak olanlar ise yataklık diye ikiye ayrılırdı.⁷¹⁵ Ayrıca köle, normal hür insanlar gibi isim almaz ve efendisinin adından türemiş bir sıfat ile çağrılırdı.⁷¹⁶ Bu yüzden tüccarların adları kölelerin ilk hocaları olmaları bakımından önemlidir.⁷¹⁷

Genellikle sultanların özel tüccarları olurdu. Örneğin Mecdeddin adında tüccar, Muhammed Nasır 'ın tüccarı idi ve yaptığı seyahatlerden sonra Mısır'a köleler ile dönerdi.⁷¹⁸ Aynı zamanda Nasır Muhammad'ın üçüncü döneminde Altın Orda Moğolları; erkek, kız ve akrabalarını köle tüccarlarına satmak için birbirleriyle yarıştı. Dolayısıyla köle veya cariyenin Memlük Devletinde satışını anlamak için önemli bir bilgi teşkil etmektedir.⁷¹⁹

14 yy'da yaşamış bazı köle tüccarları ise şunlardır; Tüccar Nāsir al-Dīn al-Hamavī⁷²⁰, Sakrān veya Shakrāna al-Firinjī, Hoca Majd al-Din İsmā'il İbn Muhammed İbn Yakut al-Sallami (1272–1342)⁷²¹ ve Hoca Fakhr al-Din Uthman ibn Muhammed İbn Eyyüp ibn Musafir al-Asardi (ö.1381) gibi tüccarlar vardır. Memlük

⁷¹¹ Termanini, *er-Rıkkı Mazihi*, 85.

⁷¹² Mehmet Fatih Yalçın, "Memlükler Döneminde Bir Tüccar Ailesi: Harrûbî", *Journal Of International Social Research*, 10/50, (2017): 275-284.

⁷¹³ Norman York, "Concubinage", 169- 170.

⁷¹⁴ Kortantamer, "Memlük Toplumunda Kadın", 605.

⁷¹⁵ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 76-77.

⁷¹⁶ Mazaheri, *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları*, 51.

⁷¹⁷ Al-Qatawneh ve Shraideh, "The Mamlouk of Today", 55-56.

⁷¹⁸ Ağır, *Memlüklerde Ticaret*, 166.

⁷¹⁹ Amitai, "Mamluks Of Mongol Origin And Their Role İn Early Mamluk Political Life", 121-122.

⁷²⁰ Müller, Christian, "The Haram Al-ŞarīF Collection Of Arabic Legal Documents İn Jerusalem: A Mamluk Court Archive?", *Al-QanTara*, (2011), 32: 436.

⁷²¹ İlhanlı ve Memlükler arasında köle alım ve satımı ile uğraşan önemli bir tüccardı. Detaylı bilgi için bkz. Anne F. Broadbridge, "Careers in Diplomacy among Mamluks and Mongols, 658–741/1260–1341, Ed. Frederic Bauden and Malika Dekkiche, (Leiden: Brill, 2019), 273-275.

Döneminde genellikle tüccarlar, Arap kökenli değildi. Kölelerini ise Tatarlar ve Türkler'den alırlardı.⁷²²

3.1.4. Cariye Tüccarı ile Cariye Arasındaki İlişki

Köle tüccarları ile köleler arasında daima bir bağ vardı. Bu bağ aslında bir anlaşma, sözleşme veya söze dayalı değildi. Fakat ömür boyu sürerdi. Bu durum cariyeler arasında da görülmektedir. Bu yüzden tacirin sattığı köle sultan olur ise tüccar, yönetimde en yetkili kişilerden olurdu.⁷²³ Böylece saraya bir tanıdık yerleştirerek menfaatleri doğrultusunda işlerini de yaptırtmaktaydılar. Tüccarın saray içinde bir işi meydana gelirse haremdeki cariyelere şikâyetlerini beyan eder ve onlar da sultana aktararak işlerini hallederlerdi.⁷²⁴ Yani saraya giren cariyeye, tüccar için devlet ile kendisi arasında sağlam bir aracı vazifesinde idi.⁷²⁵

Tüccar, işinin ehli olup insanlara cariyeyi satmak için davetkâr olurdu. Yetenekli ve maharetli cariyeye gözü gibi bakardı. Çünkü o cariyeye sayesinde çok büyük miktarda mal kazanabilirdi. Hatta çok uzun yaptığı yolculuklardan daha çok para kazanabilirdi. Bu yüzden tüccar şarkıcı, çalgıcı, dansçı ve sanatçı gibi yeteneklerinin olmasını engellemez bilakis desteklerdi.⁷²⁶

Maharetli bir cariyeye köle tüccarının eline geçince onu süsler, ziynetler, parfümler ve güzelleştirme konusunda dikkat çekecek tüm işlemlere tabi tutardı.⁷²⁷ Aynı zamanda tüccarlar, süsleme konusunda cariyelerine tavsiyelerde de bulunmuşlardır. Yanaklarını kırmızımsı yapmak için yağlar, kaşlarını boyama, eli ve ayağı boyama gibi renklendirmelerini istemektedirler.⁷²⁸ Ayrıca bazı tüyolara da sahiptiler. Örneğin ten kokusunu gül suyuyla güzelleştirmek, soluk teni canlandırmak ve saç ekleme gibi birçok yöntem bilmekteydiler.⁷²⁹

⁷²² Tsugitaka, "Slave Traders", 145-148; Broadbridge, "Careers in Diplomacy among Mamluks and Mongols, 273-275.

⁷²³ Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 168-169.

⁷²⁴ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 64.

⁷²⁵ Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlûki*, 58.

⁷²⁶ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 17.

⁷²⁷ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 17.

⁷²⁸ Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, 428.

⁷²⁹ Ahmet Nurullah Özdal, *İslam İktisâdî Coğrafyasında İş Yaşamı, Ticaret Ve Tüccar (X. – XIV. Yıllar)*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2013), 298-300.

3.1.5. Cariyenin Ücreti

Cariyenin fiyatı yaşa, etnik kimliğe, bazı kayıtlarda buluş çağına erişip erişmediğine, görünümüne ve fiziksel gücüne göre belirlenmiştir.⁷³⁰ Bu özellikler içinde cilt rengi veya etnik kökeni de önemli olmuştur. Hatta buna göre sınıflandırılma da yapılmıştır.⁷³¹ Dış görünüşlerinden ve konuşma becerilerinden değerlendirilerek bir fiyata tabi tutulmuşlardır. Genellikle kadın köleler, erkek kölelerden daha pahalı olmuştur. Ancak savaşçı bir erkeğin ve soyunun Türk olduğu biliniyorsa daha yüksek bir meblağla satılmaktadır. Yalnız bir kıstası aktarmakta fayda vardır. Eğer bir cariyeye şarkıcı veya sanatkâr konumunda ise daha yüksek fiyat biçilmektedir.⁷³² Eğitimli cariyeleri konu edinen bir belgede kadın siyahi köleler 500 dirhem iken şarkıcılar 10.000 ile 20.000 arasında fiyat belirlenmiştir. Bu ciddi farkı tüccarlar göz ardı etmemişlerdir.⁷³³

Mısır'da Cenevizliler, cariyeye ve köle satışında ön planda idi. Gemilerle Mısır'a yılda iki bin kadar köle ve cariyeye getiriyorlardı.⁷³⁴ Köleler, tacirler tarafından alındıktan sonra ara merkezlere getirilir ve buradan alınırlardı. Sivas, Semerkant ve Horasan köle satmak için merkez kabul edilirdi. Girişlerde de vergi alırlardı.⁷³⁵ Vergiler genellikle 50 ile 70 dinar arasındaydı ama bazı durumlarda 100'e kadar yükselebilirdi. Bu durum ise köle fiyatlarının artışına neden oluyordu.⁷³⁶ Erkekler için ödenen vergi ise kadınlar için ödenen verginin iki üç katıydı. Bu durum cariyeye sayısının artışında da sebep olmaktadır.⁷³⁷ Ancak cariyelerin ücretlerini etkileyen başka etkenler de vardır. Bunlardan biri fetihlerin çok olması, ikinci bir nedeni ise arz ve talep durumudur.⁷³⁸

Tüccarlar aldıkları köleleri yeteneklerine, gücüne, güzelliğine ve eğitimine göre belli bir sınıflandırma yaparlardı. Daha sonra eğitim için götüreceği bölgenin

⁷³⁰ Danuta Quirini-Poplawska, "The Venetian Involvement in the Black Sea Slave Trade (Fourteenth to Fifteenth Centuries)", *Slavery and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean (c. 1000–1500 ce)*, Ed. Reuven Amitai and Christoph Cluse, (Belgium: Brepols, 2017), 279.

⁷³¹ Frenkel, "Slave Girls and Learned Teachers", 163-170.

⁷³² Güngörmez, "Ortaçağda Akdeniz Köle Ticaretine Dair Bazı Tespitler", 87-105.

⁷³³ Lewis, *Ortaçağ'da Irk Kavramı*, 440.

⁷³⁴ Subhi Lebib, "Eyyûbîler ve Devrinde Mısır'ın Ticaret Politikası", Çev. Altan Çetin, *Nüşa*, 2/4 (2002): 147.

⁷³⁵ Lebib, "Eyyûbîler ve Devrinde", 147.

⁷³⁶ Al-Qatawneh ve Shraideh, "The Mamlouk of Today", 55-56.

⁷³⁸ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 24.

kültürünü benimsetirlerdi.⁷³⁹ Türk köleler veya başka ırktan olan kölelere Arapça öğretmek zorunlu idi.⁷⁴⁰ Çünkü genel itibarıyla eğitimsiz bir cariye fiyatı bin dinar iken eğitilmiş bir cariye fiyatı ise iki katına çıkararak iki bin dinara satılmaktaydı. Bu durum ise tüccarların cariyeleri eğitmek için çaba sarf etmelerine sebep olmuştur. Zamanla hem artan taleplerden hem de tüccarlara sağladığı gelirden dolayı eğitilmiş kölelerin sayılarının daha da arttığı görülmüştür.⁷⁴¹ Ayrıca zengin tüccar ailelerinin kendileri de eğitilmiş cariyelere sahiptiler. Bu cariyeler ise genellikle musiki eğitimi alanlardan olurdu.⁷⁴²

Nihai olarak Ortaçağ'da köle fiyatları ortalama 20 dinar ile 266 dirhem arasında değişmektedir.⁷⁴³ Örneğin, Türk gulam ve cariye üç bin dinara satılmaktaydı.⁷⁴⁴ On dördüncü yyda Etiyopyalı kızların 300 dirhem (yaklaşık 12 dinar) ile 550 dirhem (yaklaşık 22 dinar) arasında değiştiği bilinmektedir.⁷⁴⁵ Kudüs'un şerhiye sicillerinde var olan kayıtlara göre 1382 yılında Takruri bir köle kızın 489 dirheme satıldığını,⁷⁴⁶ bir başka Damoti'li köle kızın 380 dirheme alındığı⁷⁴⁷ ve yine 1385 yılında Nubeli bir köle kızın (?) 550 dirheme satıldığını⁷⁴⁸ görülmektedir. Ayrıca siyahi köleler, 300 ile 600 dirhem arasında değişmektedir.⁷⁴⁹

3.1.6. Cariyenin Kusuru

Cariyenin belli başlı kusur sayılan özellikleri mevcuttur. Bunlar; hamile olması,⁷⁵⁰ ağız kokusu, koltuk altı kokusu, saçın beyaz olması, borcu olması, kulağının işitmemesi, gözün görmemesi, öksürmesi, gözünde kıl veya su olması gibi unsurlardan dolayı cariyeye kusurlu sayılarak değeri düşmektedir.⁷⁵¹ Hatta bu yüzden

⁷³⁹ Kızıltoprak, "Memlûk sistemi", 620.

⁷⁴⁰ Nuri Yüce, "Mısır'da Türk Dili ve Kültürünün İlk İzleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S.41, (2009): 91-106.

⁷⁴¹ Özdal, "Ortaçağ Arap Dünyasında Ev Partileri", 73.

⁷⁴² Özdal, "Ortaçağ Arap Dünyasında Ev Partileri", 73-77.

⁷⁴³ 382. 19x13 cms, Little, *A catalogue of the Islamic*, 291.

⁷⁴⁴ Kızıltoprak, "Memlûk sistemi", 620.

⁷⁴⁵ Rapoport, "Women and Gender", 14.

⁷⁴⁶ 382. 19x13 cms, Little, *A catalogue of the Islamic*, 291.

⁷⁴⁷ 688. 18.3x26.5 cms, Little, *A catalogue of the Islamic*, 294.

⁷⁴⁸ 574. cms, Little, *A catalogue of the Islamic*, 292.

⁷⁴⁹ Little, "Two Fourteenth-Century Court Records", 45.

⁷⁵⁰ Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, 403.

⁷⁵¹ Detaylı bilgi için bkz. İbrahim Halebi, *Mülteka Tercümesi*, 2: 32-33.

bir cariyeye alırken onunla düşük seste konuşmak gerektiği tavsiye edilir. Böylece cariyenin konuşma, duyma yetisinin farkına varacak ona göre değer biçecektir.⁷⁵²

Akabinde satın alınan bir cariyede eğer bir kusur var ise ve tacir bu cariyeyi kusursuz gibi satmış ise satın alan kişi bu kusuru fark edince kusursuz gibi aldığı cariyeyi kusurlu olmasından dolayı değerini düşürüp fazla parayı geri alabilirdi veya köleyi geri iade edebilirdi. Ancak bu kusuru satıcı kabul ederse geçerliydi. Çünkü satın alan kişi de onu kusurlu gösterip fiyatını düşürmek isteyebilirdi. Bu durum da tacir ile müşteri arasında güven olmalı ve alıcı satıcıya itimat etmeliydi.⁷⁵³ Örnek olarak El-Hasan b. Ali Hazevver El-Firuzkuhi adında bir tüccar, İskenderiyeli birine bir cariyeye satmaktadır. Ancak yedi gün geçtikten sonra kadıya başvurmuş ve kusurlu olduğunu beyan ederek satıcıdan davacı olmuştur. Dolayısıyla tüccar ve alıcı arasında itimat çok önemliydi.⁷⁵⁴

Nitekim İskenderiye ve Kahire'deki köle pazarlarını ziyaret eden tüm gezginler, hem kadınların hem de erkeklerin muayene için soyulduklarını belirtmektedirler. Ayrıca, çıplak bedenlerinin muayenesi sırasında bir izleyici bulundurulur ve şahit olması istenirdi. Yine on üçüncü yy başlarında bir gezgin Aden'in köle pazarında yaşanan durumu aktararak kölenin satış işleminden önce onu incelediklerini aktarmaktadır. Fakat yine de hilekârlıklara başvurulduğu ve kusurlu cariyeye sattıkları bilinmektedir.⁷⁵⁵

3.2. MEMLÜK DEVLETİNDE CARIYELERİN İŞLEDİKLERİ SUÇLAR

3.2.1. Katil Cariyeler

Köle ve cariyelerin hür insanlara nispeten cezaları da farklıdır. Genellikle hür bir kimseye verilen cezanın yarısı uygulanmalı ve azaltılmalıdır. Çünkü her ne kadar hür gibi davranılsa da özgür değildir.⁷⁵⁶ Fakat Memlûkler'de kölelere uygulanan farklı statüden dolayı hür insanlara yapılan muameleye yakın olması istenmektedir.

⁷⁵² Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, 325.

⁷⁵³ İbrahim Halebi, *Mülteka Tercümesi*, 33-34.

⁷⁵⁴ İbnü'l Mücavir, *Sıfatu Biladi'l- Yemen ve Mekke ve Ba'zi'l-Hicaz* (Leiden, 1951), 145; Barker, *Egyptian and Italian Merchants*, 348-349.

⁷⁵⁵ Barker, *Egyptian and Italian Merchants*, 316.

⁷⁵⁶ Hatalmış, *İslam Toplumunda Kölelik*, 342.

Keza örneklerde de görüldüğü gibi kısas uygulanmış ve suçların düşüşü olmamıştır.⁷⁵⁷

Sultan eşi olmayıp sarayda günlük işler ile meşgul olan cariyeler hakkında bazı suçlar mevcuttur. Örneğin bir cariyeye yaşanan rahatlığı ve zenginliği görüp hanımını kıskanmış ve onu öldürmüştür. Zenci cariyenin cezası çarmıha gerilmedir. Bir başka örnek; Sultan Berkuk'un eşi Hond Şirin öldüğünde ona büyü yapıldığı söylenerek bir cariyeye suçlanmıştır. Bunun cezası ise kırbaç olmuş ve bu sorgu sırasında Hristiyan bir adamı suçlamıştır. Bunun üzerine cariyeye ve Hristiyan adam müebbet hapis alarak orada ölmüşlerdir. Bir diğer örnek ise 1434'de Sultan Baybars zamanında bir cariyeye, hanımının altı yaşındaki oğlunu suya atıp boğması üzerine ceza olarak kısas uygulanmıştır.⁷⁵⁸

Herhangi bir cariyeye ile efendi ilişkisinde yaşanmış ve yaşanması muhtemel olan bir diğer olaya örnek verilirse bir ceza çeşidi daha kaynaklarda mevcuttur. Rum asıllı bir cariyenin başka cariyelerle birlik olup sahibini boğmuştur. Bunun üzerine Bab en-Nasır 'da asılmıştır ama bu ceza çeşidinin kadınlara nadir uygulandığını belirtmek gerekir.⁷⁵⁹

3.2.2. Eşkiya Cariyeler

Her dönemde görüldüğü gibi Memlükler'de de çeteler ve eşkıyalar mevcuttu. Örnek olarak; Melik El-Mansur Kalavun'un yönetiminde iken yaşanmıştır. Cariye, kadınları celp etmek için onları eğlendiriyordu. Fakat farklı planları vardı. Çünkü onlar eğlenmek için geldiklerinde hazır bulundurduğu adamlar gelir ve o kadınları yakalayıp öldürürdü. Daha sonrasında kıymetli eşyalarını ve kıyafetlerini alırlardı. Bölgede eşkıyalık yaparlardı. Şikâyetlerin çok olması üzerine bu çete yakalanmıştır. Bir başka örnek ise bir çete, belli bir miktar para çaldıktan sonra kendi aralarında paylaştılar. Ancak yakalanmasınlar diye suçu katil olarak bilinen bir cariyenin üzerine attılar. Bunun üzerine cariyenin tüm paraları alındı ve idam edildi. Makrîzî bu idamdan sonra Mısır'da başka idam olmadı diye belirtmiştir. Fakat az da olsa başka örnekleri mevcuttur.⁷⁶⁰

⁷⁵⁷ Özek, “Kuran'da Kadınlara Ait Hükümler”, 49.

⁷⁵⁸ Akkuş Yiğit, “Hareme Dair Bazı Tespitler”, 106.

⁷⁵⁹ Kortantamer, “Memlük Toplumunda Kadın”, 620.

⁷⁶⁰ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, 4: 103.

3.2.3. Casus veya Muhbir Cariyeler

Sultan Hasan Döneminde bir cariyenin casusluk veya muhbirlik konumu öne çıkmıştır. Emirlerinden Yelboğa Haseki adında biri Sultan'a suikast yapmayı planlıyordu. Sultan'ın hizmetinde bulunan emir, Sultan'ın yanına girmeden önce kıyafetlerinin altında kılıcını saklıyordu. Bunu öğrenen Sultan, onu çağırması ve üstünden kıyafetlerini çıkarmasını istemiştir.⁷⁶¹ Buna çok sinirlenen Yelboğa, Sultan'a karşı ağır konuşmuştur.⁷⁶² Sultan, bu duruma çok sinirlendi ve onu hapse attı. Fakat Sultan'ın yanında kıymetli olan cariyeye, Sultan'a rica ederek onu hapisten çıkarttı. Emir'in Sultan'a olan öfkesi geçmemişti ve bu yüzden adamlarıyla beraber isyan çıkarttı. Bunu duyan Sultan, Emir'i bir alana götürmeyi ve orada memlûklerine öldürtmeyi planladı. Ancak bu cariyeye, Sultan'ın tüm yapacaklarını Emir'e haber verdi.⁷⁶³ Sultan Hasan'ın emirlerinden olan Yelboğa Haseki'nin bir cariyeye ile işbirliği sonucu Sultan Hasan, hayatından ve saltanatından oldu. (1351). Dolayısıyla cariyeye veya memlûkün devlet çalışanı olarak Sultan'ın yanına girmeden önce onun sadık olması ve güvenilir kişi olması gerekirdi. Hatta sultanları bu konuda ikaz eden veya öğüt veren tavsiyeler dahi mevcuttur.⁷⁶⁴

On dördüncü yyın ilk yarısında Şam valisi olan Tenkiz, Moğol topraklarında kendisi için güzel köle kızlarından oluşan bir grup topladı. Şam'a geldikten sonra, bazı köle kızlarını ud çalmayı öğreten ünlü bir müzisyen olan İbrahim Sarım'ın bakımına yerleştirdi. Bu cariyeler daha sonra hane halkının müzik grubuna dâhil edildi. Bu gruplar, on ila on beş köle kızdan oluşurdu. Tenkiz, her birini özel maiyetine aldı ve haberleşmede kullandı. Böylelikle casusluk/muhbirlik alanında bu cariyelerden yararlandı. Hatta cariyeler, bu alanda daha çok kullanıldı. Nitekim bir örneğini de Muhammed Nasır döneminde aktarıldı.⁷⁶⁵

3.2.4. Şarkıcı Cariyelere Uygulanan Yaptırımlar

Şarkıcı cariyelerin cezalandırma konusunda ise bazı yaptırımlar uygulanmıştır. Bunlardan biri 1361 yılında kadınların erkeklere, erkeklerin de

⁷⁶¹ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rîfet Düveli'l-Mülûk*, Doktor Seyyid Abdülfeteh Aşur, (1970, Kahire), 3/1: 60-61; Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 65; Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l-Memlûki*, 20.

⁷⁶² İbn İyas, *Beda'i'u'z-zühûr*, I/II, 205.

⁷⁶³ El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk* (1970, Kahire), 3/1: 60-61; Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 65; İbn Kesir, *El Bidâye ve' n-Nihâye*, 14: 347-354.

⁷⁶⁴ Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, 402.

⁷⁶⁵ Rapoport, "Women and Gender", 11; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, 2: 453.

kadınlara şarkı söylenmesi yasaklanmıştır.⁷⁶⁶ İkincisi Sultan en-Nâsir Muhammed'in oğlu Anuk'un şarkıcı Zühre'ye aşkı yüzünden şarkıcı cariyeleri içki meclislerinden ayırmış, hapse atmış, şarkı söylemekten uzaklaştırmış veya zorla evlendirmiştir. Üçüncüsü ise Hatice er-Rehhâbiyye adında bir cariyedir. Vucüt ve ses güzelliğinden dolayı görenlerin aklını aldığı için Kahire valisi Emir Yeşbek b. Haydar onu tutuklamış ve elli kırbaç cezasına çarptırılmıştır. Daha sonrasında ise şarkı söylemeyeceği sözü üzerine serbest bırakılmıştır.⁷⁶⁷ Ayrıca bazı cariyelerin pişman olup tövbe ettikleri ve bu işi bıraktıkları da bilinmektedir.⁷⁶⁸

Cariyeler, sosyal yaşamda hür kadınlara kıyasla şanslı oldukları noktalar vardır. Fakat hür kadınları teşvik ettiği için ceza aldıkları görülmüştür.⁷⁶⁹ Örnek verildiğinde Tabbale toprağında bir carie, -El-Bezdâriyye kabilesine mensup- gece eğlenceleri tertipliyor ve halkı eğlendiriyordu. Kahire'de güzelliğiyle meşhur olmuştu. Bu yüzden diğer kadınlar, ona bakıp imreniyorlardı. Halkı tahrik ettiği düşüncesiyle tutuklandı.⁷⁷⁰

3.3. MEMLÜKLER DEVLETİNDE YAŞANAN VEBALAR VE CARİYELERE ETKİSİ

Memlûkler Dönemi'nin önemli olaylarından olan vebalar, cariyeleri de ilgilendirdiği için ele alınmaktadır. Vebalar, devletin ekonomisini, yaşantısını, psikolojisini ve kültürünü etkilemektedir. Nitekim Makdisi'ye göre 1296 yılında yaşanan vebada buğday fiyatları arttığı için insanlar, ölümlerinin etini yemek zorunda kalmış ve ekonomi kötüleşmiştir.⁷⁷¹ Daha sonra Nasır 'ın oğullarının hüküm sürdüğü dönem içinde ortaçağın vebalarından olan “siyah veba” devleti gerilemeye götüren unsurlardan olmuştur.⁷⁷²

Veba, Memlûkler'de 1347 ve 1513 arasında on sekiz kez yaşanmış ve saray ile halkı bitap düşürmüştür. Hatta 1347 ile 1349 yıllarında ortaya çıkan veba, Mısır nüfusunun üçte birini yok etmiştir. Sonuçlar çok yönlü olup birçok sektörü

⁷⁶⁶ İbn Kesir, *El-Bidaye ve 'n-Nihaye*, 14: 425.

⁷⁶⁷ İbn İyas, *Beda'i'u 'z-zühûr*, III, 185; Akkuş Yiğit, “Şarkıcı ve Müzisyenler”, 56-57.

⁷⁶⁸ Özdal, “Ortaçağ Arap Dünyasında Ev Partileri”, 76-77.

⁷⁶⁹ Özdal, “Ortaçağ Arap Dünyasında Ev Partileri”, 77.

⁷⁷⁰ El-Makrizî, *Kitâbu's-Sülûk*, 4: 103.

⁷⁷¹ Makdisi, *Mısır'daki İslam Devletleri*, 44.

⁷⁷² İlyas Gökhan, 13-16. *Yıllarda Mısır Ve Suriyede Krizler, Kıtıklar Ve Vebalar*, (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1998), 329-343; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 82-94; Koprman, “Memlûkler”, 491-495.

etkilemiştir. Önceki yılların nüfus artışı durmuş ve hatta azalmıştır. Tarım ve toprak işleme alanı, insan gücü eksikliğinden dolayı on dördüncü yy öncesine gitmiş ve alanının beşte biri kadar küçülmüştür. Ayrıca psikolojik etki yaratan bu olaylar, doğrudan olmasa da dolaylı olarak cariyeleri de etkilemiştir. Çünkü bu dönemde yaşanan olaylardan dolayı hem halk tarafından hem de tarihçiler tarafından cariyeler sorumlu tutulmuş ve sebepler sunulmuştur. Bu sebepler, toplumun zevk ve sefaya düşkün olması, cariyelerle meşgul olması ve cariyelerin sayısının artmasından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Nitekim bu durum cariyelerin işine sekte vurmuş ve hatta sokağa çıkma yasağı ve özgürlüklerini kısıtlamaya kadar gitmiştir.⁷⁷³

1348 veba salgınından sonra can almaya devam eden yeni salgın dalgalarından biri de 1400'ler başıdır. Bu vebayı bir hekim, düştüğü nottan şöyle aktarmaktadır. "Salgına/vebaya sebep olan beş şeyi açıklamaktadır. Yani F harfi ile başlayan beş sebebi sıralamaktadır. Bunlar; "fain (açlık), fructz (meyve), femme (kadın), frayeur (korku) et front (kibir)"dir. Meyve ile anlatılmak istenen, ortaçağ tıbbında bilhassa çekirdekli meyveler kirli, habis görülür ve hastalıklara sebep olduğu düşünülmüştür. Aynı zamanda dönemin kadınlara bakışını ortaya koyan bu kronik, veba sorumlusu olarak kadını suçlaması bakımından önem arz etmiştir. Bu durum cariyeye değil kadına dahi hor baktıklarını göstermektedir.⁷⁷⁴

Nasireddin Hasan en-Nasır'ın birinci saltanatına denk gelen veba olayları Memlûkleri zor durumda bırakmıştır. 1348-49 yıllarında yaşanan Kara Ölüm, art arda veba ve kıtlığı getirmiştir. Mısır ve Suriye'nin nüfusunu ve ekonomisini tahrip etmiştir.⁷⁷⁵ Bu durumun üstesinden gelmek için sultanlar, ölen kölelerin ve askerlerin tedariki için halktan ağır vergi almak zorunda kalmışlardır.⁷⁷⁶

Piacenzalı noter Gabriele de' Mussi, bu veba salgınının Avrupa'ya yayılışını ayrıntılarıyla anlattığı kroniğinde ise İtalya'ya gemilerle ulaşanların hastalığı başkalarına nasıl bulaştırdıklarını tarif etmiştir. "1346 yılında başlayan Doğu ülkelerinde sayısız Tatar ve Sarazen'e ansızın ölüm getiren gizemli bir hastalığa yakalandı. Büyük ihtimal insan gücü için götürülen kölelerden yaygınlaştı. Zorla

⁷⁷³ al-Sayyid Marsot, *A History Of Egypt*, 38-39; Aydın, "İslâm'da Kadın", 86-94.

⁷⁷⁴ Anonim eser, BnF Français 25434, Bibliotheque Nationale de France, Paris, 15.yy, 137r.

⁷⁷⁵ Th. Emil Homerin, *Saving Muslim Souls: "The Khanqah And The Sufi Duty In Mamluk Lands"* *Mamluk Studies Review*, C. 3, (1999): 73-74.

⁷⁷⁶ Homerin, *Saving Muslim Souls*, 73-74.

sürülen Hristiyan tüccarlar, Tatarların gücünden o kadar korkmuşlardı ki, canlarını ve mallarını kurtarmak için silahlı bir gemi ile uzun zaman önce Cenevizliler tarafından kurulmuş Kefe şehrine (Feodosya) kaçtılar. Görüldüğüne göre bu veba bir biyolojik silah olarak da kullanıldı. Hristiyanları neredeyse üç yıl boyunca nasıl kuşattığını gör. Hiçbir tıbbi şifa ve tedavi işe yaramadı. Tatarlar vücutlarında hastalık belirtileri ortaya çıkar çıkmaz öldüler. (Bunlar; koltuk altlarında veya kasıklarında pıhtılaşan salgıların neden olduğu şişlikler, ardından kötü kokulu bir ateş.) Ölümün büyüklüğü 1346-1348 arasındaki acı olayları yaşayan, ağlayan ve dövünen Çinlileri, Hintlileri, Persleri, Medleri, Kürtleri, Ermenileri, Kilikyalıları, Gürcüleri, Mezopotamyalıları, Nübyelileri, Etiyopyalıları, Türkmenleri, Mısırlıları, Arapları, Sarazenler ve Grekleri neredeyse tüm doğu memleketleri etkilendiği için, kıyamet gününün geldiğine inandırmıştı. Her yer bu bulaşıcı salgınla zehirlendi ve bu salgın ile halkın sakinleri, erkek, kadın demeden aniden öldü.” şeklinde dönemin zor yaşantısını bizlere aktarmıştır. Bu kronik Makrîzî 'ye nazaran vebada ölenlerin sayısını sınıflandırma yapmadan genel olarak aktarmaktadır.⁷⁷⁷ Makdisi ise bu dönemde yaşanan veba gibi başka bir veba görülmedi ve Kahire’de her gün 20.000 kişi bu vebadan dolayı ölüyordu, şeklinde belirtmektedir.⁷⁷⁸

Veba, 1347-1351 arasında da etkili oldu. Ayrıca bu süre zarfından sonra tamamıyla ortadan da kalkmadı. Belli fasılalarla yeniden patlak verdi. Avrupa ve Doğu’yu vuran bu büyük veba salgını, aktaran başka bir kronik ise Hekim Raymond Chalmelli de Vivario’dur. Bir genelleme yaparak Hekim Raymond Chalmelli de Vivario açıklıyor: “1348 senesinde insanların üçte ikisi salgına tutuldu ve neredeyse hepsi öldü. 1361 senesinde insanların yarısı hastalandı ve çok azı sağ kaldı. 1371 de insanların sadece onda biri salgına yakalandı ve çoğu iyileşti. 1382’de ise nüfusun yirmide biri hastalandı ve hemen hemen hepsi kurtuldu.” Zamanla bağışıklık kazanan insanlar bu durumla savaşımayı da öğrendi.⁷⁷⁹

⁷⁷⁷ Gabriele de Mussis, *Istoria De Morbo Sive Mortalitate Quae Fuit Anno Dni MCCCXLVIII Kroniği*, Derlenen Eser; Archiv Für Dir Gesamte Medicin, (1842, Jena), 45-57.

⁷⁷⁸ Makdisi, *Mısır’daki İslam Devletleri*, 52.

⁷⁷⁹ Raymond Chalmelli de Vivario, *De Peste*, 15. Yy. Vatikan: Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. Lat., 1229), 284r.

Sultan Baybars El-Melik Eşref 1422-1438 zamanında vuku bulan veba ise Sultan'ın saltanatı boyunca yaşandı.⁷⁸⁰ Bu yüzden Sultan, ilk olarak sokağa çıkma yasağı koydu. Fakat halk zor durumda kalınca cariyelerin peçeli bir şekilde dışarı çıkılmasına izin verdi. Bu durumun bir sonucu olmalı ki vebadan dolayı ölüm sayısı artışı çocuk ölümünden sonra en fazla cariye sayısı oldu. Makrîzî, bu sayının 1369 kişi olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda bu veba saraya da sıçramış ve Sultan'ın hanımları ve cariyeleri de ölmüştür.⁷⁸¹ Yaşanan bir başka vebadan dolayı bir başka sultanın sarayında da 160 kişi cariyelerden, 17'si de odalıklarından öldüğü bilinmektedir.⁷⁸²

Çerkez sultanlarından olan Seyfeddin Kayıtbay da vebadan etkilenen sultanlardandır. 1492 yıllarında vuku bulan vebadan dolayı halk ile birlikte saray da çok etkilenmiştir. Akabinde 1496 yılında hanımı ve kızını kaybettikten sonra kendisi de vefat etmiştir.⁷⁸³ Vebalar hemen bitmemiş ve bittiği sanıldığında ise tekrar farklı türden vebalar zuhur etmiştir. Nitekim 6 yıl sonra yani 1498 yılında da yaşanan vebadan dolayı yine çok fazla kişi kayıp vermiştir.⁷⁸⁴

3.4. MEMLÜK DEVLETİNDE CARİYELERİN SOSYAL HAYATTA ETKİSİ

3.4.1. Saray Hayatında Cariyeler

Memlûklerin sosyal hayatlarında cariyeler, önemli bir yer tutmaktaydı.⁷⁸⁵ Fakat bir yanda cariyelere verilen değer ile en üst mevkilere gelen ve sultan olma lüksüne eren cariyeler, diğer yanda ise cariye ve köle gibi alt sınıfa tabi tutulmaları tezat bir durum oluşturmuştur. Yani cariyeler arasında devlet yönetimine gelerek en yüksek mevkilere erişen olduğu gibi halk arasında veya sarayda istismar edilen

⁷⁸⁰ İlyas Gökhan, "Baybars Döneminde Mısır'da Beşerî Olayların ve Doğal Felaketlerin Toplum ve İktisadî Hayat Üzerinde Etkileri (1422–1438)", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Elazığ, 1/5, (2007): 15-63.

⁷⁸¹ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 428, 498-499.

⁷⁸² El-Makrîzî, *Kitâbu 's-Sülûk li Ma'rîfet Düveli'l-Mülûk*, Nşr. M. M. Ziyade, (1972, Kahire), 4/2: 1043.

⁷⁸³ Koprıman, "Memlûkler", 524-525; İ. Yiğit, *Memlûkler*, 120-123.

⁷⁸⁴ Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri*, 123.

⁷⁸⁵ Yehoshua Frenkel, "Slave Girls And Learned Teachers: Women İn Mamluk Sources", In: *Developing Perspectives İn Mamluk History*, (Brill, 2017), 163-176.; Yehoshua Frenkel, "Slave Girls And Learned Teachers: Women İn Mamluk Sources", In: *Developing Perspectives İn Mamluk History*, Ed. Yuval Ben-Bassat, *Islamic History And Civilization Studies And Texts*, (Leiden: Brill, 1995), 143: 158-177.

cariyeler de olmuştur.⁷⁸⁶ Ancak siyasi tarih yazımından ve mahremiyet duygusundan dolayı sultan eşlerinin hayatları kitaplara konu olmaktan uzak tutulmuştur. Bu yüzden bir düğün merasimi, boşanma, eğlence geceleri, karşılama törenleri, doğum ve ölüm haberleri, açılış törenleri, hac çıkışı ve dönüşü, ziyafetler yani önemli gün ve gecelerde var olan bilgiler ışığında konu irdelenmektedir.⁷⁸⁷

Memlûk Devletinde sultan, emîr ve devlet adamlarının evlilikleri genellikle kendileri gibi üst tabakadaki hanımlarla veya haremde bulunan cariyelerle oluyordu.⁷⁸⁸ Sarayda hem çok eşlilik hem de tek eşlilik mevcuttu. Fakat ekseriyetle çok eşli sultanların olduğu görülmektedir.⁷⁸⁹ Bu durum ise hanedan içinde zayıflığa, kadınlar arasında haset duygusunun artmasına, entrika veya tuzaklara, çocukları arasında kıskançlığa ve sınıf farkına neden olmuştur. Bu sebepler ise bir devletin ikbalini önlemektedir.⁷⁹⁰

Memlûk sultanlarının ve emirlerinin genç cariyelere meyletmesinden dolayı saray hayatına dâhil olan cariyeler, genellikle genç olmuşlardır. Güzelliklerini koruyarak efendilerinin kalplerini esir etme ve kazanmada son derece mahir olan cariyeler ise sultanların gönlünü kazanmak için yarışmışlardır. Belli bir aşama ve zorluklardan sonra saraya gelen cariyeye, asil kadınların dokunulmazlığını elde edebilmiştir. Akabinde cariyeye, eğer sultan ile evlenirse Memlûk saraylarının en yüksek seviyelerine erişmiş, sultanın güvenini kazanmış ve sosyal hayatta ön planda olmuş demektir.⁷⁹¹ Saraya girdikten sonra da sultanların kararını değiştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim sultanlara nasihat veren eserlerde dikkati çeken bir husus vardır. O da şudur; “kölelerinizi iyi tanımalı ve onların her sözüne inanmamalısınız” şeklindedir. Yani bir köle öncelikle efendisinin güvenini kazanması gerekirdi. Daha sonra sultanın yakınına girebilirdi.⁷⁹² Ayrıca sultanların kadınlara olan meykinden dolayı oyuna gelmişlerdir. Keza cariyeler de bu güdüyü

⁷⁸⁶ İsmail Yiğit, “Memlûkler Zamanında (1250-1517) Kadın”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (2004, S. 2), 40: 138.

⁷⁸⁷ Kortantamer, “Memlûk Toplumunda Kadın”, 607.

⁷⁸⁸ Fatma Akkuş Yiğit, “Memlûkler'de Evlilik Hazırlıkları”, *Türkiyat Mecmuası*, 25/1, (2015): 334.

⁷⁸⁹ Fatma Akkuş Yiğit, “Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43, (2016): 556-557.

⁷⁹⁰ Zahra Ayubi, *Gendered Morality Classical Islamic Ethics of the Self, Family, and Society*, (New York: Columbia University Press, 2019): 53; Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlûkî*, 115; Kortantamer, “Memlûk Toplumunda Kadın”, 605.

⁷⁹¹ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 17-61.

⁷⁹² Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, 402.

taşıdığından dolayı tehlikeli görülmüşlerdir. Dolayısıyla cariyeler çevrelerindeki erkeklerden daha zeki olarak tasvir edilmiş ve sultanlar, cariyelerin oyunlarına kanmışlardır. Ancak bu durumun fitrat gereği olduğunu da ekleyerek her iki taraf için nahoş bulunmamıştır.⁷⁹³

Cariyelerin veya eşlerin sultanlar için hem olumlu hem de olumsuz yönleri vardır. Ancak belirleyici faktör, topluma fayda sağlamak için potansiyel güçlerini erkekler üzerinde kullanıp kullanmadıklarıdır. Bu durumda iktidara sahip olmak veya sahip olanları elde tutmak sultan eşleri ve cariyeler için ideal bir yer olarak görülmektedir.⁷⁹⁴ Sultanların gönlünü kazanan cariyeler ise sultanlar ile evlenir ve saray hayatında en yüksek konumlardan birine gelmiş olurdu. Eğer cariyelerin efendisinden çocuğu olursa bu cariyelere “ümmü’l-veled” denir ve zirveye erişirdi. Yani eş statüsünde olurdu.⁷⁹⁵ Kadın kölenin anne rolü olarak eş statüsünü alması ve bir özgür çocuk doğurması cariyeye anne için gelebilecek en yüksek konumdu.⁷⁹⁶

Sultanlar, cariyeleri bizzat kendileri satın aldığı gibi emirler veya komşu devletler tarafından da hediye olarak gelebilirdi.⁷⁹⁷ Gönderilen köleler, genel olarak üç kategoriye ayrılırdı. Eş statüsünde olan cariyeler, zevk ve eğlence için şarkıcı köleler ve daha düşük bir düzeyde ev işleri ve çocuk bakımı için hizmet eden cariyelerdi.⁷⁹⁸ Bu hediyeleşme de gönderilen kişinin zevkine veya ihtiyacına göre cariyeye hediye edilirdi. Örneğin; güzel, maharetli, dansçı, şarkıcı, şair, doğurgan veya hizmetçi gibi özellikleri olabilirdi.⁷⁹⁹ Bu özelliklere sahip cariyeleri hediye olarak gönderen kişiler, cariyelerin saraya yakın olmalarını ister ve böylece bu cariyeler aracılığıyla genel veya özel işlerini de yaptırırlardı. Nitekim Memlûk saraylarında bu durum çok görülmüştür. Ayrıca Memlûk Sultanı’na gönderilen cariyeler bu amacı gütsede Memlûk sultanı da bu amaç doğrultusunda cariyeye hediye etmiştir. Böylelikle sultanlar, saray veya komşu devletler hakkında neler olup bittiğini bu casus

⁷⁹³ Amanda Hannoosh Steinberg, *Wives, Witches, and Warriors: Women in Arabic Popular Epic*, (Near Eastern Languages and Civilizations Presented to the Faculties of the University of Pennsylvania, 2018), 86-87.

⁷⁹⁴ Steinberg, *Wives, Witches, and Warriors: Women in Arabic Popular Epic*, 86-87.

⁷⁹⁵ Norman York, “Concubinage”, 169- 170.

⁷⁹⁶ Antonella Gheretti, “The Representation of Slave Girls in a Physiognomic Text of the Fourteenth Century”, *Mamlûk Studies Review*, 21, (2018): 40-44.

⁷⁹⁷ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 22

⁷⁹⁸ Gheretti, “The Representation of Slave Girls”, 40-44.

⁷⁹⁹ Pakalın, “*Terimler Sözlüğü*”, 259.

cariyelerden öğrenmişlerdir. Bu yüzden de hediye edilen cariyelerin en önemli görevlerin biri muhbirliktir. Gittiği yere çabuk adapte olup mekânı ve coğrafyayı çok iyi tanıma imkânı bulmuşlardır.⁸⁰⁰ Hatta bu görevde en çok kullanılan kişiler, cariyeler olmuştur. Saray kelimesi ile entrika kelimesinin yan yana çok kullanılmasının bir nedeni de budur.⁸⁰¹

Saraya girenler diğer cariyelere göre daha şanslı olabilmekteydi. Saraya giren cariyeye sultan eşi olmasa da sarayda yaşamının vermiş olduğu rahatlıktan dolayı diğerlerine nazaran konumları daha iyiydi. Ancak bu durum bazen tam tersine de sirayet edebilirdi. Çünkü yaptıkları hata canlarına mal olabilirdi. Burada yaptıkları işler, haremın günlük işleri ile ilgilenir, hondların hamamlarında çalışır, kafielerine meşaleler taşır ve çocuklarına da sütannelik, mürebbiyelik yaparlardı. Ayrıca genel olarak sarayın haremının aydınlatmasını, mutfak hizmetlerini de yapan pek çok alanda çalışan cariyeler de vardı. Örneğin bunlardan es-Sâki-yi Hond, sultan zevcesinin çaşnigiri idi.⁸⁰²

Nihai olarak eğitilmiş özel ve yetenekli cariyeler vardı ve bu cariyeler, çarşıda satılamazdı. Çünkü bu onlar için bir hakaret olurdu. Onlar herhangi bir cariyeye değildi. Bu yüzden çarşıya götürülmezdi ve satıldığı yerler belliydi. Bu cariyelerin etnik kökenleri Yunan, Ermeni, Türk, Habeşi veya Moğol idi. Satın alındıktan sonra bu cariyeler, ev hanımı veya eğitilmiş şarkıcı ve dansçı olabilirdi. Bunlar, genellikle belli bir seçim ve eğitilden geçen cariyelerdi. Bu yüzden çoğunlukla saraya alınan cariyeler bu kişilerden olurdu.⁸⁰³

3.4.2. Gündelik Hayatta Cariyeler

Cariyeler sadece sarayda değil halk tabakasında da varlığını koruyarak gündelik hayatta yer edindiler.⁸⁰⁴ Memlûkler, dönemin vermiş olduğu toplumsal ve sosyolojik algıdan dolayı maddi durumlarına göre evlerinde kendilerine hizmet için cariyeye ve erkek köleler satın alıyorlardı. Kölelerin varlığı, zengin kişilerin evleri için bir tür zorunluluk, bir refah göstergisi, sosyal statü ve bir itibar işareti olarak

⁸⁰⁰ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 63-64.

⁸⁰¹ Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, Çev. Necdet Gök, 2. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 2: 453.

⁸⁰² Akkuş Yiğit, “Hareme Dair Bazı Tespitler”, 105.

⁸⁰³ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 11.

⁸⁰⁴ Rapoport, “Women and Gender”, 11.

görülyordu.⁸⁰⁵ Cariyeler, insan gücüne dayanan bir sistemde var olduğu için tercih edilme sebepleri oluyordu. Bunlar; hasta bakıcı/refakatçi, tarlada işçi, tacirlerin malı, gündelik işlerde hizmetçi, efendisine alternatif eş yani odalık⁸⁰⁶ cariyelerin görevleri arasında olmuştur. Ayrıca sadık olan cariyelerine çocuklarını emanet ettikleri gibi hastalandıklarında kendilerine bakmak için de sahipleri tarafından tercih edilmişlerdir.⁸⁰⁷ Memlûk kadınları kendi evlerini organize ediyorlardı. Evlerini düzenlediklerinde yardım aldıkları kişiler çoğunlukla kadınlardan oluşuyordu.⁸⁰⁸ Yani bir kadın hizmetine cariye alabilirdi. Memlûk dönemine ait Kudüs belgelerinden birinde mevcuttur. El-Şerif adında bir fırıncının mirasını belgelerken karısının Deyr Ebi Tayr denilen yerde ağaçlıkları ve bir siyahi cariyesi olduğunu belirterek kocasından aldığı maldan 60 dirhem değerinde borcunu ödemediğini belirtmektedir.⁸⁰⁹

Akabinde cariyelerin gündelik hayatta yaptıkları farklı meslekler de vardır. Bu durum ise çeşitli adlandırmalara sebep olmuştur. Bu adlandırmalar genel olarak bu işi yapan kadınları kapsamaktadır. Örneğin; “ebe veya dade, çocuk doğurtanlar; daminet el-meganî, şarkıcılardan vergi toplayan kadın; muganni, şarkı söyleyen; hadimet el-fakîr, zaviye, ribat ve hankahda çalışan; bellane, hamamda çalışan, tacire, dellale, seyyar satıcı; hatibe, çöpçatan; naihe, ağıt yakan; bagiyy, fahişe;”⁸¹⁰ hidane, küçük çocukların bakımı ve eğitimi ile ilgilenen;⁸¹¹ dadı veya sütanne; çocukların eğitimi ve bakımı;⁸¹² hasta bakıcı⁸¹³ ve gasiye, ölü yıkayan⁸¹⁴ gibi farklı isimlendirmeler almışlardır. Ayrıca şarkıcı, şair, tüccar, ebe ve dadı gibi meslekler, cariyeler tarafından rahatlıkla icra edilmiştir.⁸¹⁵ İbn-i Battuta Denizli’ye göre kumaş

⁸⁰⁵ Ghersetti, "The Representation of Slave Girls", 40-44.

⁸⁰⁶ İbn Fadlan, A., *İbn- i Fadlan Seyahatnamesi*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.

⁸⁰⁷ Perry, “Historicizing Slavery in the Medieval Islamic World”, 133-138.

⁸⁰⁸ Ahmed, *Women And Gender İn Islam: Historical Roots Of A Modern Debate*, 105-106.

⁸⁰⁹ Lutfi, *Al Quds al-Mamlûkiyya*, 54-60.

⁸¹⁰ Kortantamer, “Memlûk Toplumunda Kadın”, 619.

⁸¹¹ Ali Bardakoğlu, “Hidane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1998), 17: 467-471.

⁸¹² Mazaheri, *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları*, 53.

⁸¹³ Hatalmış, *İslam Toplumunda Kölelik*, 224.

⁸¹⁴ Ayaz, *Memlûkler*, 125.

⁸¹⁵ Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 208-209.

dokuyan cariyeler de vardır. Aynı zamanda kendisinin de cariye aldığını ve İbn-i Battuta'ya yardımcı olduğunu aktarmaktadır.⁸¹⁶

Ayrıca Memlûk toplumunda cariyelerin Müslüman olmamalarına dikkat edilirdi.⁸¹⁷ Bir Müslüman belde içinde yaşayan Hristiyanlar'ın yanında Müslüman bir cariye bulundurulamazdı. Eğer böyle bir durum yaşanır ise eski sahibine verilmesi gerekirdi. Kahire'nin valisi Hristiyanlar'ın yanında Müslüman cariyelerin olduğunu öğrenmişti ve cariyelerini getirmelerini emretti. Ardından kim aslen Müslüman olan bir cariyeyi bulundurursa ya da esir ederse onu geri versin veya sahibine satmasını emretsin, diye duyurdu. Bu durum şunu da gösterir ki o dönemde zimmiler yani Yahudi veya Hristiyanlar, İslam topraklarında Müslüman cariyelere sahip olmaya çalışmışlardır.⁸¹⁸

Nitekim son zamanlarda bulunan Memlûk şeriye sicilleri kadınlar hakkında da bazı detaylara sahiptir. Bu belgeler de gündelik hayat ile bilgi vermesinin yanında en az 28 belgenin kadın kölelere ait olduğu bilinmektedir.⁸¹⁹ Bu belgelere dayanarak gündelik hayatın içinden olan bir diğer önemli konu mahkemelerdir. Bu mahkemelerin yazılı olarak günümüze gelmesi ve önemli bilgiler vermesi bakımından değerlidir. Örneğin; 4 Şubat 1318 yılında yaşanan bir mahkemede köle kız şahitlik yapmaktadır. Bu şahitliği sayesinde Bahaaddin Kutlubak b. Ali, 300 dirhem borcu olduğunu kabul etmektedir. Aynı zamanda bir cariyenin şahit tutulması cariyelerin konumunu belirlemesi açısından önemli bir gelişmedir.⁸²⁰ Yine bir diğer önemli mesele olan köle kızlarının miras olarak bırakılmasıdır. Bunu gösteren bir diğer önemli belge ise bir davacı, mahkemeye başvurur ve şahitler önünde, ölen kişinin ardından yetim çocuklarının olduğunu belirtmektedir. Eğer doğru ise mirastan pay alacaktır. Ölen kişinin mirası 15 köle kız, bir memlûk ve bir hayvan olarak belirlenmiştir. Hâkim, şahitlerin sözüne inanmış ki kalan mirasın yetim hakkı olduğunu belirterek bu malların satış iznini vermiştir.⁸²¹ Böylelikle miras olarak

⁸¹⁶ İbn Battuta, *Seyahatnamesi*, 1: 408, 428, 437, 465.

⁸¹⁷ Norman York, "Concubinage", 169- 170.

⁸¹⁸ Abduh Kasım, *Asru Selâtinî'l-Memâlik*, 274.

⁸¹⁹ Huda Lutfi, *Al Quds al-Mamlûkiyya: a History of Mamlûk Jerusalem Based on the Harem Documents*, (Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1985), 23.

⁸²⁰ 51. 17x62 cms, Little, *A catalogue of the Islamic*, 192-193.

⁸²¹ 649. 26.75x36cms, Little, *A catalogue of the Islamic*, 267.

bırakılan 15 cariye satılmıştır. Bu belge, cariyenin mal konumunda olup miras bırakıldığını göstermektedir.⁸²²

3.4.3. Memlûk Devletinde Evlilik Çeşitleri ve Boşanma

İslam dünyasının bir diğer önemli konusu çok evlilik meselesidir. Çok evlilik cahiliye döneminde olduğu gibi eski Türk gelenek ve göreneklerinde de mevcuttur. Aynı zamanda çok eşlilik eski Türklerde ve diğer devletlerde de etkin olmakla birlikte neslin devamı için gerekli görülen psikolojik ve sosyolojik bir olgudur.⁸²³ Çok eşlilik İslam dünyasında vardır ancak bunu müesseseleştiren İslam dini değildir. Yani İslamiyet'e has bir durum yoktur. Bunun karinesi ise taaddüdi zevcat meselesindeki kurallardır. Bu kurallar durumu zorlaştırmış ve hatta imkânsız hale getirmiştir.⁸²⁴ Dahası yönetici sınıfın dışında çok eşlilik görülmemektedir.⁸²⁵ Bazı vakıf kaynaklarının vermiş olduğu bilgilere dayanarak toplumun evlilik algısı genellikle tek eş olmuştur. Ayrıca bu aileler, küçük hanelerden meydana gelmiştir. Cariye ile evliliklerin ise az olduğu ve çocuk sayısının 2 veya 3 geçmediğini aktarmaktadır. Bu çok evlilik sultanlara ait olup maddi durum ile de bağlantılıdır. Nitekim halk tabakasından olan insanların evliliklerinde çok eşlilik azdır.⁸²⁶

Memlûkler, genellikle evlendikleri hanımlarını, soylu ailelere mensup olanlardan seçer veya hareme ait cariyelerden alırdı.⁸²⁷ Çoğunlukla kendi aralarından birileri ile evlenmeyi tercih ederlerdi.⁸²⁸ Devletin bekası söz konusu olduğunda ise bazı sultanlar, devletlerinin idamesi için hanedanlar arasında evlilik yaparlardı.⁸²⁹ Bu evlilikler, genellikle siyasi olduğundan dolayı gönül rızası çok aranmazdı. Bu yüzden de kendi gönül rızalarını arayan sultanlar,⁸³⁰ genellikle cariyeler ile evliliği tercih ederdi.⁸³¹ Memlûk köleleri arasında evliliklere gelince askerlik ruhunu

⁸²² Little, "Two Fourteenth-Century Court Records, 16-28.

⁸²³ Danişmend, *Türkler ve Müslümanlık*, 73-75, 99-102.

⁸²⁴ Roger Garaudy, *Geleceğimizde İslam Var*, Çev. Cemal Aydın, 11. Baskı, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 98-99.

⁸²⁵ Ahmed, *Women And Gender In Islam: Historical Roots Of A Modern Debate*, 107.

⁸²⁶ Michael Winter, "Mamluks and their households in Late Mamluk Damascus: a waqf study", *The Mamluks In Egyptian And Syrian Politics And Society The Medieval Mediterranean Peoples, Economies And Cultures, 400-1500*, Ed. Hugh Kennedy, (Leiden: Brill, 2004), 51: 297-317.

⁸²⁷ Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûkler'de Evlilik Hazırlıkları", *Türkiyat Mecmuası*, 25/1, 333.

⁸²⁸ Lewis, *Ortaçağ'da Irk Kavramı*, 180.

⁸²⁹ Leslie P. Peirce, *Harem İ Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik Ve Kadınlar*, Çev. Ayşe Berktaş, 6. Basım, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012): 37-38.

⁸³⁰ Ayan, *Ortaçağ Türk Devletleri*, 10-13.

⁸³¹ Leslie P. Peirce, *Harem İ Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik Ve Kadınlar*, Çev.

kaybetmemeleri için Burciler dönemine kadar hassasiyet gösterilmiş ve aynı aşamalardan gelen Türk veya Çerkez kızlarıyla yani esir köleler ile evlenmişlerdir. Böylece etnik kökenlerini korumuşlardır. Bu durum bazen köle sultanlar için de geçerlidir.⁸³²

Memlûklerin genel olarak düğünlerine bakıldığında ise düğün gecesinde ailesi ve çevresi için büyük bir şölen veya tören düzenlenirdi. Bu tören iki yerde yapılırdı. Bunlardan biri gelin evinde diğeri damat evinde olurdu. Damat, kız evine gelip gelini aldıktan sonra merasim başlardı. Bu gelenek varlığını korumuş günümüze kadar devam etmiş ve halen uygulanmaktadır.⁸³³ Ayrıca Memlûklerde yapılan düğün ve gerdek için “Arus” denilen vergi de alınmıştır.⁸³⁴

Cariyelerin evlilikleri ise genellikle tartışmalı bir konu olmuştur. Kimilerine göre efendisinin ona malik olmasıyla gerçekleşmiş demektir. Bu hak sadece efendi ile cariyeye arasında olduğunu da belirtmek gerekir. Diğer kişiler için geçerli değildi. Nitekim efendi ile cariyeye arasında bir nikâh akdi yapmasına gerek yoktu. Zaten ona malik idi fakat boşanma sırasında boşadığını belirtmesi gerekirdi.⁸³⁵ Bu görüşün aksine diğer bir düşünce ise İslamiyet’ten önce bu durumun var olduğunu ve İslamiyet’ten sonra cariyeler ile evlilik şartı konulduğunu belirtmiştir. Bu evlilik şartının konulması o dönem içinde bir devrim niteliğidir. Maddi durumu olmayan ve zinadan korkan kişinin gücü yok ise cariyeler ile evlenebilir ve kendini koruyabilirdi. Aksi takdirde evlilik olmadan ilişki olamazdı.⁸³⁶ Aynı zamanda efendinin cariyesi ile evlenmesi yasaktı. Çünkü bu bağ ile evlilik bağı kurulamazdı.⁸³⁷

Bu dönem içinde görülen bir başka evlilik çeşidi ise; Subki’ye göre “şigar” adlı bir evlilik türüdür. Bu şigar cahiliye döneminde etkin olan bir evlilik çeşididir. Ancak Ahmet Hayrat’a göre Memlûk Dönemi’ne kadar devam etmiştir. Bu evlilik türüne göre iki adamdan her biri birbirlerinin kızı, kardeşi veya cariyesi ile bir kez olmak üzere değiştirebilirdi. Böylece mehir ödemedi evlilik gerçekleşmiş olurdu.

Ayşe Berktaş, 6. Basım, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012): 37-38.

⁸³² İ. Yiğit, *Memlûkler*, 379.

⁸³³ Abdurrezzak, *El-Mer’a Fi’l-asri’l- Memlûkî*, 80-81.

⁸³⁴ Nurullah Yazar, “İslam Medeniyeti’nde Yönetim Sanatı”, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ed. Eyüp Baş, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 130.

⁸³⁵ Hatalmış, *İslam Toplumunda Kölelik*, 46-47, 60-61, 81.

⁸³⁶ A.R. Demircan, *Kur’ân ve Sünnet Işığında*, 130-138.

⁸³⁷ Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, 382.

Genellikle mehir ödememekten ve maddi sıkıntıdan dolayı tercih edilen bir evlilik çeşididir.⁸³⁸ Günümüzde Doğu ve Güneydoğuda halen varlığını korumakta ve “berdel” olarak adlandırılmaktadır.⁸³⁹

Evlilik akdinin önemli bir kuralı olan mehir, cariyelerin evliliği için gerekli görülmüş⁸⁴⁰ veya verilmiştir. Kuralı bazı Memlûk sultanları uygulamıştır. Ancak mehir hakkında cariyeler ve hür kadın arasında bir fark vardır. Mehir, hür kadına verildiğinde ona ait iken cariyeler de ise efendisine aittir. Aynı zamanda cariyelerin kendileri de bir başka hür kadının mehri içinde hediye olarak bulunmuş veya hizmetçi konumunda olmuşlardır.⁸⁴¹

Cariyeler de boşanma ise hür kadınlara nispeten farklıdır. Hür kadında boşanma üç talak ile olur iken cariyenin boşanmasında iki talak yeterlidir. Kocasının hür veya köle olması durumu değiştirmeyecektir.⁸⁴² Eğer efendinin ondan çocuğu yok ise cariyeyi satması, talak veya azat etmesi ile boşanma gerçekleşmiş olurdu. Nikâh akdine nazaran cariyelerde boşanma hür kadınlarla aynı kurallara dayandırılır.⁸⁴³ Ancak iddeti (buna “istibra” da denirdi) hür kadınlara göre bazen değişmektedir.⁸⁴⁴ Fakat efendisi kadın olursa yani alıcı kadın ise bu durumda iddet süresini beklemesi gerekmezdi.⁸⁴⁵

Memlûkler’de boşandıktan sonra veya kocası öldüğünde kadınlar tekrar evlenirlerdi ve bu durum nahoş karşılanmazdı. Çünkü boşanma ve tekrar evlenme yaygındı.⁸⁴⁶ Aksine dul kalmak kötü karşılanırdı.⁸⁴⁷ Hatta ölen eş, sultan olsa dahi bu

⁸³⁸ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 24.

⁸³⁹ Hasan Güleç, “Şigar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2010), 39:142.

⁸⁴⁰ A. R. Demircan, *Kur’ân ve Sünnet Işığında*, 154.

⁸⁴¹ Hatalmış, *İslam Toplumunda Kölelik*, 219; Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 219, 224-228.

⁸⁴² Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 224-228.

⁸⁴³ Alı, *Marriage and Slavery in Early Islam*, 137-138; Hatalmış, *İslam Toplumunda Kölelik*, 46-47, 60-61, 81.

⁸⁴⁴ İbn Kayyim El-Cevziyye, *Zadu'l Mead Rasuluh'ın Yolunda*, Çev. Mehmet Erdoğan vd., (İstanbul: İklim Yayınları, 1990) 6: 198-199.

⁸⁴⁵ Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, Çev. Mehmet Dağ Ve Abdulkadir Şener, 2. Baskı, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 167.

⁸⁴⁶ Ahmed, *Women And Gender İn Islam: Historical Roots Of A Modern Debate*, 105; Van Steenberg, Jo, And Kristof D'hulster. "Family Matters: The'family-İn-Law'impulse İn Mamluk Marriage Policy" *Annales Islamologiques*, Institut Français d'Archéologie Orientale, 47, (2013).

⁸⁴⁷ Jonathan P. Berkey, "Culture And Society During The Late Middle Ages." *The Cambridge History Of Egypt*, New York: Cambridge Universty Press, 1, (1998): 375-411.

durum geçerliydi. Nitekim ilk sultan ve Memlûk kurucusu cariyeye buna ilk örnektir. Tabi kocasının yasını tutan ve ona sadık olan eşler de mevcuttu.⁸⁴⁸

3.4.4. Cariyelerde Giyim Kuşam

Türk kadınların simaları ve beden yapıları Harezmi Zamahşeri'ye göre orta boylu, ince belli, uzun saçlı, keman kaşlı ve çekik gözlüdür. Bedenlerine gelince gövde kısmı bacaklarından daha uzun olduğu söylenmektedir.⁸⁴⁹ Ancak cariyelerin ırkları çok çeşitli olduğu için farklı fiziki yapıları da vardır⁸⁵⁰ ve genellikle kadınlar şişman olmak için çaba göstermişlerdir. Böylece erkeklerin beğenisini kazanmaya çalışırlardı.⁸⁵¹ Ardından güzel kokular sürer, saçlarını örer, tırnaklarını ve kirpiklerini boyarlardı.⁸⁵² Ayrıca ellerine ve ayaklarına kına yaktıkları bilinmektedir.⁸⁵³ Güzellik malzemeleri olarak ayna, tarak, parfüm, dişleri temizlemek için misvak, saç bakımı için malzemeler, sürme, tütsü ve mücevherler kullanmışlardır.⁸⁵⁴ Bu mücevherler; altın, gümüş ve bakır madeninden yapılan takılardır.⁸⁵⁵

Giyimlerine gelince hür kadın ile cariyeye arasında farklılıkların olması ve diğerlerinden ayırt edilmesi için öncelikle İslamiyet'in getirmiş olduğu cilbab giyme mevzuu vardır. Bu tesettür hür kadınlara getirilerek onlara karşı yaşanacak kötü davranışları da uzaklaştırmışlardır. Bu yüzden cariyelere cilbab giymemeleri söylenmiştir. Bu durum hür kadınları korurken cariyeleri savunmasız bırakmıştır.⁸⁵⁶ Bununla birlikte Memlûklü cariyelerin de hür kadınlardan ayırt edilmesi için tesettür kullanmadıklarını bilmekteyiz. Ancak hür kadınlar için tesettür kullanmaları zorunlu idi.⁸⁵⁷ Memlûk Döneminde bu başörtüsü sayesinde cariyeye ile hür kadın ayrımı yapılmıştır.⁸⁵⁸ Ancak cariyeye, Müslüman ise tesettür gerekmiştir.⁸⁵⁹ Dansçılar ve şarkıcılar hariç, kadınlar yüzlerini örtmek için başörtüsü ile birlikte peçe

⁸⁴⁸ Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlûkî*, 93-106.

⁸⁴⁹ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi* (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, Cilt 1, 1969) : 29.

⁸⁵⁰ Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, 417-422.

⁸⁵¹ Salwa Al-Sulaiman, "Make-Up Products and the Beauty of Egyptian Women during the Mamluk Period (648-923H/1250-1517)" (*Mediterranean world= 地中海論集* 21, 2012), 220.

⁸⁵² Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 209.

⁸⁵³ Al-Sulaiman, "Make-Up Products and the Beauty", .218.

⁸⁵⁴ Al-Sulaiman, "Make-Up Products and the Beauty", .218- 226.

⁸⁵⁵ Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlûkî*, 166.

⁸⁵⁶ Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, 101-104.

⁸⁵⁷ Hassan, "Taifetü'l-Meğânî fi mısır", 406.

⁸⁵⁸ H. Yunus Apaydın, "Tesettür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2011), 40: 538-543.

⁸⁵⁹ A. R. Demircan, *Kur'ân ve Sünnet Işığında*, 228.

kullanmışlardır. Dış giysileri ise elbise üzerinde bir elbise veya tunik denilen uzun bir üst ve gevşek oturan pilili pantolondan oluşuyordu. İzara olarak bilinen gevşek bir beyaz pelerin ve bir başörtüsü takarlardı.⁸⁶⁰ İbn-i Battuta da bu durumu doğrulayarak diğer halktan ayırmak için başlarına büyük sarıklar sardıklarını belirtmiştir.⁸⁶¹ Genellikle elbiselerinin renkleri; cariyeye beyaz ise pembe, esmer ise kırmızı veya sarı renk olmuştur.⁸⁶² Ayrıca kadınlar, başlarına koni şeklinde süslenmiş başlık, tac veya hotoz takmışlardır. İttifak adlı cariyenin çok güzel ve değerli bir taca sahip olduğunu ve zamanla diğer sultanların da mücevherlerle süsledikleri bilinmektedir.⁸⁶³

3.4.5. Eğlence Çeşitleri

Memlûk toplumunda tüm merasim ve törenlerde genel olarak şarkıcı veya hizmetçi konumunda olan cariyeler olmuştur.⁸⁶⁴ Eğlence kültürü adı altında sıralanan merasimler ise Muslim ve Gayri Muslimlere ait bayramlar, karşılama törenleri, sünnet ve düğün merasimleri, mevsim geçişlerindeki törenler,⁸⁶⁵ çeyizlerin taşınması, doğum ve ölüm haberleri, ziyafetler, cenazeler, hamamlar, hac çıkışı ve dönüşü, açılış törenleri gibi kısacası sevinç veya hüznü veren törenlerde var olmuştur.⁸⁶⁶ Ayrıca eğer bir sultan veya emir hastalıktan kurtulursa onun için bir eğlence düzenlenmiş ve cariyeler bulundurmuşlardır.⁸⁶⁷

Özellikle halkı şenlendiren şarkıcı cariyeler⁸⁶⁸ yani mugannîler, çeşitli özel partilerde, düğünlerde ve bayramlarda rol almışlardır.⁸⁶⁹ Hatta bu eğlencelerin çok olmasından dolayı her sultanın ve emirlerin cariyelerden oluşan bir bando takımının olması normal olarak görülmüştür. Böylelikle hazır bir ekip bulunmuştur.⁸⁷⁰ Bu ekiplere hanende ve sazandeler denmiş ve her dönem varlığını korumuştur.⁸⁷¹

⁸⁶⁰ Salah El-Bahnasi, Mohamed Hossam El-Din, Gamal Gad El-Rab, Tarek Torky, "The Seat of the Sultanate (The Citadel and its Surroundings)", *Mamluk Art: The Splendour and Magic of the Sultans*, Egypt: Museum With No Frontiers, MWNF (Museum Ohne Grenzen), 2010, 159-160.

⁸⁶¹ İbn Battuta, *Seyahatnamesi*, 1: 408.

⁸⁶² Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, 428.

⁸⁶³ Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlûki*, 191-192.

⁸⁶⁴ İbn İyas, , *Beda'i'u'z-zühûr*, II, 37.

⁸⁶⁵ Kanat, "Memlûk Devletinde Eğlence Kültürü", 54; Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 205.

⁸⁶⁶ Akkuş Yiğit, "Şarkıcı ve Müzisyenler", 49.

⁸⁶⁷ İbn İyas, , *Beda'i'u'z-zühûr*, II, 37.

⁸⁶⁸ Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 207.

⁸⁶⁹ Hassan, "Taifetü'l-Meğani fi mısır", 385-386.

⁸⁷⁰ İ. Yiğit, "Memlûkler Zamanında Kadın (1250-1517)", 139.

⁸⁷¹ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu 'z-Zahire*, 224-226.

Bunlara aynı zamanda Cevkatü'l-Megânî adı da verilmiştir.⁸⁷² Birçok Memluk sultanının sarayında bu gruba sahip olması gelenekselleşmiştir. Böylelikle müzik ve şarkı söyleme tutkusu da artmıştır.⁸⁷³

Bu eğlencelerden biri de Mısır tarihi için en önemli kutlamalardan olan Nil Nehri'nin taşması sonucu oluşmaktadır. Bu kutlama Nil'in taşmasından sonra düzenlenmekte ve Kesr El-Halic olarak bilinmektedir. Burada Nil Nehri'ndeki su hesaplanır ve bu hesaplama belli bir seviyeye gelmiş ise halka duyurulurdu. Bu durum yaşanan bereketi göstermesi açısından sevince neden olur ve büyük eğlenceler düzenlenirdi. Bu kalabalığın olmazsa olmazı ise şarkıcıları ve gelen halkı eğlendirirlerdi.⁸⁷⁴

Bazı şarkıcı ve müzisyen cariyeler eğlencelerden ve törenlerden çok iyi para kazandıkları için özel olarak bu işle uğraşılar. Çünkü şarkıcılar, sultan ve devlet erkânından birinin törenine iştirak ederler ise onlar için karlı bir gün olurdu. Bu düğün ve sünnete sultan teşrif ederse masraflar daha da artardı. Bu törenlere katılan cariyeler, büyük servet sahibi olurlardı.⁸⁷⁵ İbn İyas, eserinde çok gösterişli bir sünnet düğününden bahsetmektedir. Bu sünnet düğününde sayısız paralar harcanmıştır. Kadın ve erkek şarkıcılar katılmıştır. Özellikle İbn Rehhâb veya Rihâb El-Muğannî adında bir erkek şarkıcının her gece katıldığını aktarmaktadır.⁸⁷⁶

3.5. MEMLÜK DEVLETİNDE CARİYELERİN MUSİKİ ALANA ETKİSİ

İnsanlar çağlar boyu müziğin ve şarkı söylemenin bütün türleriyle ilgilenmiştir.⁸⁷⁷ Müzik, her daim insanın doğasında var olmuş ve bir ihtiyaç olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden insanlığın tarihi kadar eski bir geçmişi vardır.⁸⁷⁸ Ortaçağda muzik ise Araplar tarafından geliştirilmiştir. İslam'ın gelmesiyle farklı alanlarda varlığını korumuş ve özellikle Emeviler döneminde Araplar'ın hayatı yeni bir evreye girmiştir. Ardından gelen köleler ile birlikte şarkı söylemenin de birçok çeşidini beraberlerinde getirmişlerdir. Mekke ve Medine'de şarkıcıların ilk nesli

⁸⁷² Kortantamer, "Memlük Toplumunda Kadın", 616; Akkuş Yiğit, "Şarkıcı ve Müzisyenler", 46.

⁸⁷³ Aşur, El-Mucteme'El-Mısri", 76-77.

⁸⁷⁴ Ayaz, *Memlükler*, 131; Kanat, "Memlük Devletinde Eğlence Kültürü", 57.

⁸⁷⁵ Akkuş Yiğit, "Şarkıcı ve Müzisyenler", 52.

⁸⁷⁶ İbn İyas, , *Beda' i 'u 'z-zühûr*, III, 182.

⁸⁷⁷ Hassan, "Taifetü'l-Megânî fi mısır", 376-377.

⁸⁷⁸ Bahriye Üçok, İslam'da Musiki Üzerine, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, (C.14, 1967) : 83.

ortaya çıkmıştır. Özellikle Fars ve Rumlardan yeni nağmeler görmüşlerdir. Ayrıca cariyelerine şarkı söylemeyi ve kırıltılı çalgı aletleri çalmayı da öğretmişlerdir. Böylelikle şarkı ve şiirlerini hem cariyelere öğretmiş hem de onlara hitap ederek yazma şevklerini de arttırmışlardır. Hatta Mekke ve Medine'de cariyeleri eğitmek ve onlara bu mesleği öğretmek üzere bir ilkokul da açılmıştır.⁸⁷⁹

Abbasiler Dönemi'ne gelince sarayların cariyeler ile dolduğu söylenmektedir.⁸⁸⁰ Sarayın belli bir cariyeye ihtiyacını karşılamak için köle tüccarların önde gelenleri cariyelere şarkıcılık eğitimi verilmesini üstlendiler. Bu cariyelerin eğitildiği yerler ise Bağdat, Basra ve Kufe idi. Böylece cariyelerinin değeri arttı, kıymetlendi ve kendilerine gelirleri yükseldi.⁸⁸¹ Bu durum Abbasiler, Fatimiler, Eyyûbîler'lerden gelerek Memlûkler'de de etkisini devam ettirdi.⁸⁸²

Memlûkler'de var olan etnik grup çeşitliliği kültürlerini etkilemiş ve musiki alanında Arap, Fars ve Türk usulünden oluşan bir müzik ortaya çıkmıştı. Bu sentezden oluşan müzikleri eğlence gecelerinin vazgeçilmezi olmuştur.⁸⁸³ Memlûk Dönemi, müziğe olan düşkünlükleriyle müziğin altın çağını yaşatmışlardır. Musikişinaslar ve sanatçılar, Kahire başta olmak üzere Mısır'a gelerek eğitim almışlardır. Bu rağbetin sonucu olarak cariyeler, eğitim için bu yerleri tercih etmişlerdir. Cariyelerin kendilerini geliştirerek bir şarkıcı konumuna gelmesi ve eğlence kültürü adı altında aranan isim olmasıyla kendini kölelikten arındırmaya çalışmışlardır.⁸⁸⁴ Bu durum ticareti de etkilemiş, dünyanın her tarafından cariyeye ve köleler gelmeye başlamıştır.⁸⁸⁵

Memlûkler, düzenledikleri törenlerin ve eğlence çeşitliliğinin etkisiyle müziğe daha da bağlandılar. Bunun bir sonucu olarak saraylarda şarkıcılar gereksinim olarak

⁸⁷⁹ Termanini, *er-Rıkkı Mazihi*, 97.

⁸⁸⁰ Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik*, 39.

⁸⁸¹ Adam Mez, *Onuncu Yüzyıla İslam Medeniyeti*, Çev. Salih Şaban, 3. Baskı, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 196-200; Termanini, *er-Rıkkı Mazihi*, 97.

⁸⁸² Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi*, 1: 482; Hassan, "Taifetü'l-Meğani fi mısır", 376-377.

⁸⁸³ Cüneyt Kanat, "Memlûk Devletinde Eğlence Kültürü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22/1, (2007): 54.

⁸⁸⁴ Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, 429; Ahmet N. Özdal, "Ortaçağ'da Şarap Ticareti, Meyhaneler ve Bunlara Getirilen Kısıtlamalar", *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Pegem Akademi*, Ağrı, C.8, (2016): 83-89.

⁸⁸⁵ Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcı ve Müzisyenler" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30/ 1, 58-59.

görüldü.⁸⁸⁶ Eğer Sultan, bir şarkıcının haberini alırsa onu sarayına getirir ve cariyelerine şarkı söylemesini ve öğretmesini istemiştir.⁸⁸⁷ Özellikle Memlük sultanlarından Muhammed Nasır, köle tüccarından haremi için şarkıcı erkek köle ile şarkıcı kadın köle aldığı kayıtlara geçmiştir.⁸⁸⁸ Fakat bazılarının şansı yaver giderek gittiği sarayda sultan eşi olma statüsüne erişmişlerdir.⁸⁸⁹

Cariyeler, belli bir seviyeye geldikten sonra akşam eğlencelerinde, sünnet törenlerinde, düğün merasimlerinde, doğum haberlerinde, bayramlarda ve yeni yapılan bir yerin açılışı gibi törenlerde bulunmuş ve halkı eğlendirmişlerdir.⁸⁹⁰ Ayrıca ev partilerinde davet organizatörlüğünü yapmış ve gelen misafirlere şarkılar söyleyerek onları şenlendirmişlerdir. Bu alanlarda cariyelere oldukça itibar edilmiş ve saygısızlık yapılması durumunda ise şarkıcıların mekânı terk ettiği görülmüştür.⁸⁹¹

Gelirlerine bakıldığında eğitim almış, ünlenmiş ve aranan kişi olan cariyeler, katıldıkları merasimlerde iyi ücret almışlardır.⁸⁹² Ayrıca mugannîlerden alınan vergi sayesinde de devletin hazinesi artmaktadır. Bu yüzden de devlet tarafından saygı ve itibar görmüşlerdir. Fakat veba, kıtlık ve depremler de Memlük sultanları ve üst düzey devlet adamları, mugannîlere karşı farklı tavır sergilemişlerdir. Şarkı söyleyerek onları eğlendiren, özel ve genel günlerinde sevinçlerini ve üzüntülerini paylaşan cariyelere karşı yaptırımlar uygulamışlardır. Sultanlar ve halk, ekonomik krizler meydana geldiğinde veya toplumsal sorunlar ve salgınlar ortaya çıktığında cariyeler için farklı bir pozisyon almışlardır. Dahası cariyeleri, yaşadıkları sorunların sebeplerinden görmüşlerdir.⁸⁹³

⁸⁸⁶ Hassan, “Taifetü'l-Meğânî fî mısır”, 385-386.

⁸⁸⁷ Aşur, El-Mucteme'El-Mısır”, 76-77.

⁸⁸⁸ Sato Tsugitaka, “Slave Traders And Karimi Merchants During The Mamluk Period: A Comparative Study”, *Mamluk Studies Review*, 10/1, (2006): 144-145.

⁸⁸⁹ Ayaz, *Memlükler*, 125.

⁸⁹⁰ Kortantamer, “Memlük Toplumunda Kadın”, 616; Akkuş Yiğit, “Şarkıcı ve Müzisyenler”, 46.

⁸⁹¹ Ahmet N. Özdal, “Ortaçağ Arap Dünyasında Ev Partileri, Davet Organizatörlüğü ve Şarkıcı Kadınlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 33, (2018): 77.

⁸⁹² Sehavi, *ed-Dev'ü'l-lâmi*, 12: 66-67; Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 77; Kortantamer, “Memlük Toplumunda Kadın”, 616; Akkuş Yiğit, “Şarkıcı ve Müzisyenler”, 46; Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri*, 71-75;

Şeşen, *Sultan Baybars*, 139.

⁸⁹³ Hassan, “Taifetü'l-Meğânî fî mısır”, 401-402; İbn Battuta, *Seyahatnamesi*, 1: 408.

3.5.1. Musiki Eğitimi

Eğlencelerin çok olmasından dolayı her sultanın ve emirlerin cariyelerden oluşan bir bando takımının olması normal olarak görülmüştür. Böylelikle eğlence düzenlemek istediklerinde hazır bir ekip bulunmuştur.⁸⁹⁴ Bu ekipler, genel olarak on kişiden oluşan müzik gruplarıdır. Hanende ve sazandeler olarak adlandırılmışlardır. Bunlar her dönem varlığını koruyarak düzenlenen törenlerin önemli grupları olmuşlardır.⁸⁹⁵ Genellikle Türk ve Çerkez şiirler dinleniyordu. Bunun bir etkisi de daha çok bu bölgelerden alınan kölelerdi.⁸⁹⁶ Bu eğitimi alan cariyelerin on veya on beş kişiden oluşan Cevkatü'l-Megânî adı verilen bir müzik grubu da oluşturdular.⁸⁹⁷ Şarkıcı olanlara “mugannî” denildiği için bu gruplara Cevkatü'l-Megânî adı verilmiştir.⁸⁹⁸ Aynı zamanda “müzisyen köle” anlamında şarkıcılar için “Kayne” adı da kullanılmıştır.⁸⁹⁹

Bazı cariyeler, ülke ülke ya da şehir şehir gezer ve kültürü taşırdı. Böylelikle cariyeler arasında zamanla gezici şarkıcılar da oluştu.⁹⁰⁰ Memlûkler Dönemi, şarkıcı ve müzisyen cariyeleri iki şekilde temin etmek mümkündür. Bunlar, esvâku rakîk denilen köle pazarlarından veya dâminetü'l-meğânî (şarkıcılardan vergi toplayan kadın)⁹⁰¹ denilen kişilerden alınmıştır. Yer olarak ilk akla gelen başkent Kahire'dir. Daha sonra diğer büyük şehirlerde de dâminetü'l-meğânîler oluşmuştur.⁹⁰²

Dâminetü'l-meğânîler, güzel sesli olan cariyeleri, kabiliyetlerini öne çıkararak küçük yaşta eğitmişlerdir. Ayrıca cariyelerin güzel ses eğitiminin yanında müzik aletlerini de çaldıkları bilinmektedir. Memlûk döneminde bulunan müzik aletleri ise def, tanbur, saz, oyma aletleri, ud, çenk, kemençe, davul, zurna,⁹⁰³

⁸⁹⁴ İ. Yiğit, “Memlûkler Zamanında Kadın (1250-1517)”, 139.

⁸⁹⁵ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 224-226.

⁸⁹⁶ Lapidus, *İslam Toplumları Tarihi*, 1: 483-484.

⁸⁹⁷ Kortantamer, “Memlûk Toplumunda Kadın”, 616; Akkuş Yiğit, “Şarkıcı ve Müzisyenler”, 46.

⁸⁹⁸ Kortantamer, “Memlûk Toplumunda Kadın”, 616; Akkuş Yiğit, “Şarkıcı ve Müzisyenler”, 46.

⁸⁹⁹ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 179; Khaled Yousef Aziz, *Endülüs Arap Edebiyatında Şair Cariyeler*, (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2018), 6.

⁹⁰⁰ Lynn Tarte Ramey, “Minstrels and Other Itinerant Performers as Travelers”, *Trade, Travel, and Exploration in the Middle Ages An Encyclopedia*, Ed., John Block Friedman, (New York: Routledge, 2000), 401-402.

⁹⁰¹ Kortantamer, “Memlûk Toplumunda Kadın”, 619.

⁹⁰² İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 60; Akkuş Yiğit, “Şarkıcı ve Müzisyenler”, 48-51; Rapoport, “Women and Gender”, 11.

⁹⁰³ İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, 60; Akkuş Yiğit, “Şarkıcı ve Müzisyenler”, 48-51; Rapoport, “Women and Gender”, 11.

darbuka, ney, kaval ve flüttür.⁹⁰⁴ Bu aletleri çalanın yanında ya şarkıcı bir kadın ya da bir erkek bulunurdu.⁹⁰⁵ Musiki enstrümanlar çalmak cariyeler için önemli bir yetenek olup saraya girmeleri için bir sebep olurdu. Buna örnek Melik Kamil döneminde yaşanmıştır. Melik Kamil, güzel kemençe çalan bir cariyeyi duyunca yanına çağırması ve sonra çalmasını istemiştir. Bu sedadan hoşlanınca nereden öğrendiği sormuştur. Bunun üzerine carie, Basra ve Merak'ta oturduğunu ve doğu topraklarında öğrendiğini belirtmiştir.⁹⁰⁶

Cariyelerin hocalarına gelince musikişinas erkek ve kadın hocalardan ders alırlardı. Bunlar, Mardinli Ketile b. Karanoğan, Hızır b. Cafer El-Kürdî, El-Kenzü'l-Matlûb fî ed-Devâir, İbn Ker Şemseddin Muhammed b. İsa b. Hasan, Nâsıruddin Muhammed El-Mâzûnî El-Kahirî, İbrahim b. Babay'dır. Ayrıca Dımaşk nâibi Tengiz'in Hızır b. Cafer El-Kürdî de cariyelere şarkı söylemeyi öğretmiştir.⁹⁰⁷

3.5.2. Şarkı ve Şiirde Adını Duyuran Cariyeler

3.5.2.1. El-Kerekiye

Baybars Döneminde sesiyle ünlenmiştir. Hatta Baybars'ın eğlenceye katıldığı gecelerde bulunduğu söylenmektedir.⁹⁰⁸

3.5.2.2. Beyaz

Sesiyle ünlenen Beyaz adında bu carie Melik Nasır'ın cariyelerinden olmuş ve daha sonra ümmü'l-veled statüsüne gelmiştir. Dolayısıyla cariyelerin saraya girebilmesi ve statülerini artırmaları için ayrıcalıkları olmalıydı.⁹⁰⁹

3.5.2.3. Şarkıcı Zühre

Şarkı söylemekte ünlü olan bir diğer sanatçı Zühre'dir. Nasır Muhammed'in oğlu Anuk, bu cariyeye âşık olmuştur. Hatta bu şarkıcı ile buluşmak için Birketü'l-Ceyş diye adlandırılan bir ev yaptırmıştır. Oğlunun ona düşkünlüğü yüzünden en-Nasır Muhammed bu dönemde şarkıcıları içki meclislerinden uzaklaştırmıştır. Zühre

⁹⁰⁴ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 48-50; Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, 431-432; Hassan, "Taifetü'l-Meğânî fî mısır", 376-377.

⁹⁰⁵ Hassan, "Taifetü'l-Meğânî fî mısır", 376-377.

⁹⁰⁶ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 179.

⁹⁰⁷ Akkuş Yiğit, "Şarkıcı ve Müzisyenler", 48-49.

⁹⁰⁸ Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri*, 139.

⁹⁰⁹ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 77.

de bu kısıtlamalardan etkilenmiştir. Bu cariyenin yaşamı Muhammed Nasır döneminde aktarılmıştır.⁹¹⁰

3.5.2.4. Sitt Hadak

Eğlence hayatı denilince akla gelen bir diğer cariyeye Sitt Hadak olup Sitt Miske El-Nasiriyye olarak da bilinmektedir. Bu cariyeye, sultanların haremünde bulunmuş ve ünlenmiştir. Bazı kaynaklar şarkıcı olduğunu da belirtirler de ününü haremın organizasyonundan dolayı almıştır. Cariyelerin belli bir mal varlığı olduktan sonra bu malları hayır işlerinde kullandıklarını gösteren bir karine Sitt Hadak'ın yaptırdığı camidir.⁹¹¹

3.5.2.5. Hubi El-Avvâde veya Âdî Hûbî

Şarkı söylemekte ve ud çalmakta meşhur bir sanatçı olmuştur. Belbis denilen bir yerde yaşamıştır. “Avvade” ud çalan anlamında olup müennes bir isimdir. Mahir oldukları meslek üzerinden isim aldıkları için bu isim de cariyenin sıfatı olmuştur. İyi bir udi hocası olan Abd Ali El-Avvad El-Acemi'nin yanında zirveye çıkmıştır.⁹¹² Daha sonrasında sanatını çok iyi icra eden ve insanları kendine hayran bırakan biri olarak bilinmektedir.⁹¹³ Emir Bektemür es-Sâki, yıldızı parlayan cariyeyi Udi Hubi'yi on bin dinara satın almıştır. Bu fiyat o dönem için oldukça yüksek bir meblağdır.⁹¹⁴

Nitekim Emir Bektemür es-Sâki, Udi Hubi'yi satın aldıktan sonra evine getirdi. Emir Bektemür es-Sâki'nin karısı cariyeyi eve getirdiğini duyduğunda onunla tanışmak istedi. Karşılaşmaya hazırlanan Udi Hubi, beyaz giyinmiş ve tüm mücevherlerini takmıştı. Karısı adını sorduğunda cevap vermek yerine Udi Hubi, ud çalmaya başladı. Müziği duyduğunda kadın, Udi Hubi'yi tanıdı ve ona eşlik etti. Daha sonra Udi Hubi'nin onun huşdaşı olduğunu açıkladı. Bu bağın erkek kölelerde daha etkili olduğu görülse de kadın köleler arasında da etkisini göstermektedir. Hatta sadece huşdaşları arasında değil efendileri arasında bir bağ olup sadakatlerini

⁹¹⁰ Akkuş Yiğit, “Şarkıcı ve Müzisyenler”, 56-57.

⁹¹¹ Kortantamer, “Memlük Toplumunda Kadın”, 607; Williams, “The Mosque of Sitt Hadaq”, 55-64; Rapoport, Marriage, Money and Divorce, 25.

⁹¹² Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 77.

⁹¹³ Hassan, “Taifetü'l-Meğani fî mısır”, 378-379.

⁹¹⁴ Rapoport, “Women and Gender”, 10.

esirgememişlerdir.⁹¹⁵ Böylece güven içinde yaşamak istemişlerdir. Ayrıca burada bu bağ sayesinde Emir Bektemür es-Sâki'nin karısının da cariye olduğu anlaşılmaktadır.⁹¹⁶

Udi Hubi, Emir Bektemür'ün vefatından sonra Bashtak'ın cariyesi olmuştur. Bashtak, Udi Hubi'yi 6.000 dinarın üstünde fiyat vermiştir. Ayrıca değerli takılar ve kıyafetler de ekleyerek ona malik olmuştur. Ancak Bashtak ona iyi davranmamıştır. Sonrasında ise memlüklerden biriyle evlenmiş ve yine mutlu olmamıştır.⁹¹⁷ Akabinde Sultan Küçük döneminde öldüğü bilinmektedir.⁹¹⁸

3.5.2.6. Bedriye bint Ceria veya Er-Rîse Bedriyye bintü Ceria

Bedriye bint Ceria veya Er-Rîse Bedriyye bintü Ceria olarak bilinmektedir. Es-Sultan en-Nasır Muhammed İbn Kalâvun döneminde yaşamış ünlü şarkıcılardan biridir.⁹¹⁹

3.5.2.7. Hatice er-Rahhabiye el Mugannîye

Arap olduğu bilinen şarkıcı Hatice Er-Rahhabiye güzel olmasının yanında çok iyi şarkı söylerdi. Beden ve ses güzelliğini kendinde barındıran cariyelerin yıldızı daha çabuk parlardı. Hatice de bunlardandı.⁹²⁰ Bereket'in oğlu El-Şerif Ali Kahire'de bulunduğu sırasında bu cariye ile evlendi.⁹²¹ Devlet ricalinin ve halkın sevdiği Hatice, Sultan Kayıtbay'ın huzurunda bulunmuş ve sanatını onun döneminde icra etmiştir. Ancak bu cariyenin vücut ve ses güzelliğinin birleşmesinden ötürü talihinin daha çok artması gerekirken bilakis kötü gitmiştir. Çünkü ünlendikten sonra görenlerin aklını aldığı için Kahire valisi Emir Yeşbek b. Haydar, onu tutuklatmış ve elli kırbaç cezası vermiştir. Daha sonra şarkı söylemeyeceği sözü üzerine serbest bırakılmıştır. Hatice er-Rehhâbiyye kendisine yapılan bu muameleden dolayı üzüntüden hastalanarak, otuzuna gelmeden vefat etmiştir.⁹²²

⁹¹⁵ Rapoport, "Women and Gender", 10.

⁹¹⁶ Muhammed A. Al-Ahari, *Afrikanlı Beş Müslüman Kölenin Hatıraları*, Çev. Buğra Özler, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 47-77.

⁹¹⁷ Rapoport, "Women and Gender", 10.

⁹¹⁸ Akkuş Yiğit, "Şarkıcı ve Müzisyenler", 57.

⁹¹⁹ Hassan, "Taifetü'l-Megani fi mısır", 379-380.

⁹²⁰ İbn İyas, *Beda'i'u'z-zühûr*, III, 185; Kortantamer, "Memlük Toplumunda Kadın", 616; Frenkel, "Slave Girls and Learned Teachers", 166-174.

⁹²¹ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 76.

⁹²² İbn İyas, *Beda'i'u'z-zühûr*, III, 185; Akkuş Yiğit, "Şarkıcı ve Müzisyenler", 57.

3.5.2.8. Udi İttifak

Megani konumunda olan cariyelerin fiyatları çok yükseliyordu. Özellikle ünlü ise daha da artıyordu. Bu kişiler şarkı söylemeye başladıklarında etrafındaki kişiler onun büyüüne kapılıyordu. İttifak adlı cariyeye de bunlardan sayılırdı. Zira dört Memlük Sultan'ı tarafından sevilmiş, sayılmış ve saray cariyesi olmuştu. Belagat konusunda mahir olduğu bilinmektedir. Ayrıca cariyelerin siyasi etkileri adı altında ele alınan ikinci bölümde bu cariyeye, aktarıldığı için burada tekrar aktarılmamıştır.⁹²³

3.5.2.9. Buleybul

Sesiyle ünlenmiş ve bilinmiştir. Büyük ihtimal sesinden dolayı bülbüle benzetilmiş ve bu adı almıştır. Memlük sarayının eğlence salonlarında gerçekleşen sünnet merasimine katıldığı bilinmektedir. Hatta bir sultanın ona bin dinar verdiği de söylenmektedir.⁹²⁴

3.5.2.10. Dünya bintü'l-Aknâî

Diğer önemli ve ünlü bir şarkıcı cariyeye ise Dünya bintü'l-Aknâî'dir. Dimaşklı şarkıcı olan Aknai kızı Dünya, sanatında ileri seviyede olmuştur. Melik Nasır Hasan onu çağırtmış, ona ikramda bulunmuş ve sonra cariyesi olmuştur. Akabinde onu Melik Eşref'e göndermiştir. Melik Şeref'in yanında kıymeti daha da artmış ve özel odalığı olmuştur. Meks Meğani'si diye alınan verginin düşürülmesinde önemli rol oynamıştır.⁹²⁵ Ölüm tarihi olarak 1376'da öldüğü bilinmektedir.⁹²⁶

3.5.2.11. Sul

Şarkıcı olarak ünlenen bir diğer cariyeye Sul, aslen Türk olup Sultan Berkuk'un sarayında yetişmiş ve sonra Sultan'a eş olmuştur.⁹²⁷ Döneminde takdir edilmiş şairlerdendir. Berkuk Döneminde bahsedilmiştir.⁹²⁸

⁹²³ Ali Seyyid Muhammed, *El-Cevari*, 25.

⁹²⁴ Kanat, "Memlük Devletinde Eğlence Kültürü", 57.

⁹²⁵ İbn Hacer El-Askalani, *Şihabuttin Ahmed, İnbâ' El-Ğumr bi Ebnâ' El-Umr*, Tahkik Hasan El-Habeşi, (Kahire, 1998), 163-164; Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu*, 76.

⁹²⁶ Hassan, "Taifetü'l-Meğani fî mısır", 379-380.

⁹²⁷ Sehavi, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 12: 66-67.

⁹²⁸ Kortantamer, "Memlük Toplumunda Kadın", 613.

3.5.2.12. Asilü'l-Kal'a veya Asîl El-Kal'iyye

Asilü'l-Kal'a veya Asîl El-Kal'iyye olarak bilinmektedir. Döneminin gözde şarkıcılarından olup sevilen ve sayılan bir sanatçı olmuştur.⁹²⁹ Memlük sultanlarından hürmet görmüştür.⁹³⁰

3.5.2.13. El-Azize bint es-Sathi

El-Azize bint es-Sathi, Mısır'daki en iyi şarkıcılardan biriydi. Ayrıca üst sınıftan toplantılara katılırdı. Üst sınıftan edebi toplantılara katılmak isteyen cariyelerin seslerinden çok bilgi birikimlerinin iyi olması gerekirdi. El-Azize bint es-Sathi adlı cariyeye ise bunlardan biriydi. Bu bilgi birikimini edinmek için edebiyat, fesahat ve şiir gibi dersler aldığı bilinmektedir. El-Azize bint es-Sathi'nin bir özelliği ise şiir ezberinin çok olmasıdır. Bu yüzden Sathi, 80 yaşında iken bile şöhretini korumuştur. 1500 veya 1503'te hayatını kaybetmiş ve ardından çokça miras bırakmıştır. Şiire önem veren cariyenin ölümü edebiyat çevresini üzmüş ve adına şiirler yazılmıştır.⁹³¹

3.5.2.14. Ümm Hoca Hatice veya Er-Rîse Hadîce Ümmü Hoca

Ümm Hoca Hatice, ünlü şarkıcılardan biriydi ve aynı zamanda davul çalmada en iyilerden idi. 1512 yılında öldüğü bilinmektedir.⁹³²

3.5.2.15. Hayfa El-Lezize

Hayfa, Sultan El- Gavri'nin döneminde yaşamıştır. Onun meclisinde bulunmuş ve Sultan El-Gavri'ye şarkı söylemiştir.⁹³³ Klasik ve uzun şarkılar söylediği bilinmektedir.⁹³⁴ Fakat onun çok zengin olması, bazı kesimler tarafından kıskançlığa sebep olmuştur. 1512'e gelince Sultan El- Gavri onu cezalandırmış ve akabinde hapse atmıştır. Ayrıca beş bin dinar para cezasına çarptırılınca halk tepki göstermiş ve cezasını taksitlendirmiştir. 1513 yılında öldüğü tahmin edilmektedir.⁹³⁵

⁹²⁹ Akkuş Yiğit, "Şarkıcı ve Müzisyenler", 58.

⁹³⁰ Hassan, "Taifetü'l-Meğânî fî mısır", 379-380.

⁹³¹ Hassan, "Taifetü'l-Meğânî fî mısır", 379-380; Kortantamer, "Memlük Toplumunda Kadın", 616; Akkuş Yiğit, "Şarkıcı ve Müzisyenler", 58.

⁹³² Hassan, "Taifetü'l-Meğânî fî mısır", 379-380.

⁹³³ Sehavi, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 12: 33; Akkuş Yiğit, "Şarkıcı ve Müzisyenler", 58.

⁹³⁴ Hassan, "Taifetü'l-Meğânî fî mısır", 379-380.

⁹³⁵ Sehavi, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 12: 33; Akkuş Yiğit, "Şarkıcı ve Müzisyenler", 58.

3.5.2.16. Şehiddar

Yedi müzik aletini çalabilme yeteneğiyle ünlenmiştir. Ayrıca bu şarkıcılardan hariç Enam Hond adında da bir şarkıcı olduğu bilinmektedir.⁹³⁶

3.5.2.17. İbn Kütaybe İbn Karangan/Krangan/Karanga

Memlük Döneminde sadece şarkıcı cariyeler yoktur. Bu işle uğraşan birçok erkek de vardır. Ancak konunun dışına çıkmamak için ele almamıştır. Fakat Nasır, döneminde yaşayan ünlü bir şarkıcı olan İbn Kütaybe, sesinde zirve isimlerden olmuştur. Nasır, bu sesi duyunca çok beğendiği bilinmektedir.⁹³⁷ Nitekim yukarıda yine İbn Rehhâb veya Rihâb El-Muğannî adında bir erkek şarkıcıdan daha bahsedilmiştir.⁹³⁸

3.6. MEMLÜK DEVLETİNDE CARIYELERİN KÜLTÜREL ETKİSİ

3.6.1. Mimari Yapı

İslam Devletler’inde ve Memlüklüler’de mimarı yapının artmasında psikolojik bir düşünce de hâkimdi. Eğer sultan, iyi olur ve halkın yararına yapılar yaparsa iyi bir hükümdar olarak yâd edilir ve benimsenirdi. Bilakis mimarı yapıdan yoksun ve kamu ihtiyacı olan yapılardan mahrum bırakırsa zulüm eder ve halkta istemezdi. Bu yüzden bu yapıların olması bir nevi sultanlıklarının alameti sayılabilir. Bu duruma en iyi örneklerden biri de Kudüs’te yapılan eserlerdir.⁹³⁹ Açıkçası bu şehirde günümüze kadar gelen 150 eserin yarısından fazlası Memlükler’e ait olduğu söylenmektedir.⁹⁴⁰ Örneğin; Memlüklü Mısır hatunu tarafından yaptırılan Gadiyye Medresesi; haremın kuzeyinde olup Emir Nasureddin Muhammed Gadir’in karısıydı. 1432 yılında Melik Eşref Baybars zamanında yaşamıştır. Medresenin levhasında besmeleden sonra Melik Eşref’e dua vardır.⁹⁴¹ Keza Sultan Baybars ve Sultan Kalavun da bu bölgede birçok eser vermiş ve izini bırakmışlardır.⁹⁴² Kudüs’ten sonra diğer önemli yer, şüphesiz Mısır’ın Kahire’si olmuştur. Burada ard arda gelen sultanlar adeta adını ölümsüzleştirmek için yarışa

⁹³⁶ Akkuş Yiğit, “Şarkıcı ve Müzisyenler”, 58.

⁹³⁷ Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuha*, 30.

⁹³⁸ İbn İyas, , *Beda’i’u’z-zühûr*, III, 182.

⁹³⁹ Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi*, 1: 483-484.

⁹⁴⁰ Cengiz Tomar, “Kudüs, Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2002), 26: 332-334.

⁹⁴¹ Yusuf Derviş, *Târîhu Niyabeti’ Kuds fi’l-Asri’l-Memlukî*, (Ürdün: Darül Hayat, 1982), 155.

⁹⁴² Yusuf Hasan Çavanne, *Darül Fikr*, 1. Baskı (2002), 255.

girmişlerdir. Bu yapılar arasında en önemlisi de camiler olmuştur. Çünkü orada sultan adına hutbe okunur, adı duyurulur ve dua edilirdi. Bu da cami mimarisinin artmasında önemli bir faktördü.⁹⁴³

Ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda güçlerini artırmak isteyen sadece sultanlar değil sultan eşleri de olmuştur. Bunlar arasında cariyeler olup eş statüsüne gelenlerin sayısı çoktur. Örneklerini yukarıda çok gördük ve aktarmaya çalışıldı. Sultan eşleri her ne kadar yönetime müdahale etseler de Şecer-rüd-Dür gibi bir makama gelmemişlerdir. Nitekim siyasette arka planda oldukları için var olan imkânlarıyla adlarını duyurmak istemişler ve mimari eserlere yönelmişlerdir. Genellikle sınıf farkı yaratmadan kamu malı yapıları tercih etmişlerdir. Bunlar; tüm halkın kullanabileceği ribat, cami, medrese, han, hamam, hankah, mescit, sebil, türbe ve vakıflar vesaire yapılarıdır. Bu kamu yararına yapılan eserlerin çoğunluğu hanımlar tarafından yapılmıştır.⁹⁴⁴ Güç ve kuvvet kazanan cariyeler, efendilerinden aldıkları hediyelerle ekonomik refaha kavuşmuşlardır. Bu refah sayesinde mimariyle ilgilenmiş ve bu doğrultuda kültürlerini sentezleştirerek özgün eserler ortaya koymuşlardır.⁹⁴⁵ Bu yaşanan etkileşim ve kültürleşme sayesinde Arab-İslam geleneklerine de güzel örnekler vermişlerdir.⁹⁴⁶

Nitekim ilk olarak Fatimilerde görülen evlerin pencerelerine korkuluk görevinde ahşap kafesleri/cumbaları –diğer adıyla meşrebiyye- Memlûklerin yapılarında da yaygınlaşmıştır.⁹⁴⁷ Diğer bir yenilik İslam dünyasının mimaride en belirgin özelliği olan avlu veya hayat denilen terasların varlığıdır.⁹⁴⁸ İslamiyet öncesi ve sonrası kadınlara has bir haremlik hep var olmuştur. Greklerde ve Romalılarda bunun örnekleri mevcuttur. Ancak bu haremlik, gelenek ve göreneklerine yani kültürlerine göre değişime uğramıştır. İslamiyet'in gelmesiyle namahremliğin

⁹⁴³ Hodgson, , *İslam'ın Serüveni*, 2: 576-579, Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 2217-218; Hayat Salam Liebich, *The architecture of the Mamluk city of Tripoli*, Harvard Universty, 1975.

⁹⁴⁴ Hayriye Betül Özcan, “ Döneminde Hanımlar ve Sehâvî'nin Hanım Hocaları”, *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*, (İstanbul, 2015): 28.

⁹⁴⁵ Glaire D. Anderson, “Concubines, Eunuchs, and Patronage Early İslamic Cordoba”, *Reassessing the Roles of Women as 'Makers' of Medieval Art and Architecture*, Ed. Therese Martin, Vol. 2, Leiden, (2012): 633- 639.

⁹⁴⁶ Weitz, “Slavery and the Historiography”, 139-142.

⁹⁴⁷ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, 162.

⁹⁴⁸ Nimrod Luz, “Urban Residential Houses In Mamluk Syria: Forms, Characteristics And The Impact Of Socio-Cultural Forces”, *The Mamluks In Egyptian And Syrian Politics And Society The Medieval Mediterranean Peoples, Economies And Cultures, 400-1500*, Ed. Hugh Kennedy,(Leiden: Brill, 2004), 51: 335-342.

artması ve haremlik kısmının gizli tutulmasına daha çok özen gösterilmiştir.⁹⁴⁹ Dolayısıyla Memlûkler de haremlik ve selamlık alanlarına dikkat etmişlerdir. Kadınlar ve eşler için ikinci bir giriş oluşturmaya çalışmışlardır.⁹⁵⁰ Eğer misafirin geldiği alan dar ise yine bu kaide uygulanmış ve erkek misafir geldiği için odaya perde çekilmiştir.⁹⁵¹

Memlûkler, kalelerin yapılarına ve planlarına da özen göstermişlerdir. Örneğin, Eyyûbiler devrinde kalan ve o dönemde taş ocağı olarak kullanılan büyük bir mekân vardır. Bu mekân 1335'te Nasır Muhammed tarafından kale içerisine dâhil edilmiştir. Etrafı surlarla çevrilerek güvenliği sağlanmıştır. Daha sonra birkaç saray ile geniş bir bahçe oluşturulmuştur. Bu Memlûk sultanlarının kaledeki en önemli saraylarından. "Daru's-Sultaniye ve Mutfaklar" olarak adlandırılan sarayda Sultan, dört eşi ve cariyeler için özel daireler eklenmiştir.⁹⁵² Bu dairelerin salonu ise büyük olmuş ve tüm gösterişini sergilemiştir.⁹⁵³ Ayrıca ilk olarak Memlûkler'de görülen camilerde taş kubbelerin de yapımı zamanla artmıştır. Hatta Çerkez Memlûkler, bu yapıları daha da geliştirerek kendilerine özgü yapılar elde etmişlerdir.⁹⁵⁴

Şahin ez- Zahiri'ye göre Memlûk hanelerinin haşmetini ve güzelliğini anlatmaya başlandığında birkaç cilt yazmak gerekecektir. Bu yüzden de genel hatlarıyla bilgi vermektedir. Sultan eşlerinin kendilerine has azametleri ve şöhretleri vardı. Bundan dolayı genellikle öldükten sonra miraslarından bilgi alınırdı. Örnek olarak bir memlûklü sultanın mirası ele alındı. Bu mirasta altın ve gümüşten yapılmış kap ve kacaklar, süslü mücevher ile süslenmiş kuşaklar, gümüş ve altından yapılmış yataklar vardı. Evler büyük salonlara ayrılırdı. Her bir sultanın kendine has kırk cariyesi, ekibi ve hizmetçileri vardı. Ayrıca bir Hond sultan öldükten sonra malları kontrol edildi ve malların değeri yaklaşık altı yüz bin beş yüz dinardı.⁹⁵⁵

⁹⁴⁹ Abdülkerim Özaydın ve Nebi Bozkurt, "Harem" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1995), 16: 138-152.

⁹⁵⁰ Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi'l-asri'l- Memlûki*, 104.

⁹⁵¹ Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 212-214.

⁹⁵² Ahmet Ali Bayhan, "Eyyubiler Devrinden Günümüze Kahire Kalesi'nin Mimari Gelişimi ve Önemi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (2017): 128.

⁹⁵³ Şahin ez-Zahiri, *Keşfü'l-Memâlik*, 121.

⁹⁵⁴ Ahmet Ali Bayhan, "Mısır'da Memluk Sanatı" *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6: 190-191.

⁹⁵⁵ Şahin ez-Zahiri, *Keşfü'l-Memâlik*, 121.

Genel itibariyle Fustat şehrinin güzelliğinin ve zenginliğinin ön planda olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Ebu'l-Fida'ya göre Kahire'den daha kazançlı ve fiyatları ucuzdur.⁹⁵⁶ Örneğin Fustat halkı birçok yatak kullanmaktadır. Kişi başı on veya bin yatak kullandığı rivayet edilmektedir. Hatta birinin her bir yatağı bir cariyeye ait olmak üzere üç yüz yatağı olduğu belirtilmektedir. Buna mukabil bu kişinin üç yüz cariyesi olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁵⁷

3.6.2. Cariye Sultanların Yaptırdığı Mimari Eserler

3.6.2.1. Şecerü'd-Dür'ün Eserleri

Şüphesiz Memlûk Devletinde Türkler'in gücü ve etkisi çok olmuştur. Bunun bir sonucu da Türk köle kadınların etkisidir.⁹⁵⁸ Memlûklerin ilk ve son Cariye Sultanı olan Şecerüddür, resmi olarak uzun bir saltanat sürmese de adını ebedi kılacak eserler inşa etmiştir. Bunlar; cami, minare, çeşme, saray, medrese, bahçe, zaviye ve hamamdır.⁹⁵⁹

3.6.2.1.1. Türbeleri

Şecerüddür, Necmeddin Eyyûb'ün yaptırmış olduğu medreseye bir türbe yaptırdı.⁹⁶⁰ Bu türbeyi bir medreseye bağlanması bakımından örnek oldu.⁹⁶¹ Kahire'de ilk kez bir hükümetin kendi dini vakfının bir parçası olarak kişisel bir türbe inşa etmesi bir yenilikti.⁹⁶² Türbenin yeri Kahire'de, Nahhasin Bölgesi'nde, Mu'iz Li-Dini'l-lah Caddesi üzerindedir. Sultan Salih Necmeddin Eyyûb'ün 1249 yılında ölümünden sonra yapılan türbenin üç tarafı büyük pencerele olup içinde ahşap sanduka, sebil ve kocasının ölümü hakkında yazılan bir kitabesi de mevcuttur.⁹⁶³

⁹⁵⁶ Ebü'l- Fida, *Ebü'l- Fida Coğrafyası (Takvimü'l Büldan)*, Çev. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017), 109-110; Yakubi, *Ülkeler Tarihi*, Çev. Murat Ağar, (Ayışi Kitapları), 105-108.

⁹⁵⁷ Corci Zeydan, "İslam Şehirleri" Yayına Hazırlayan: Adem Efe, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, S. 23, (2010): 94.

⁹⁵⁸ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 123-124.

⁹⁵⁹ Caroline Olivia M. Wolf, "The Pen Has Extolled Her Virtues: Gender and Power within the Visual Legacy of Shajar al-Durr in Cairo," *In Calligraphy and Architecture in the Muslim World*, Ed. Mohammad Gharipour and Irvin Cemil Schick, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014), 202.

⁹⁶⁰ Nicholas Warner, *The Monuments Of Historic Cairo A Map And Descriptive Catalogue*, (Cairo, The American University İn Cairo Press, 2004), 95; Williams, *Islamic Monuments İn Cairo*, 13-14.

⁹⁶¹ Shatha Malhis, "Narratives İn Mamluk Architecture: Spatial And Perceptual Analyses Of The Madrassas And Their Mausoleums", *Frontiers of Architectural Research*, 2016, 5/1, 76.

⁹⁶² Behrens Doris, "The Mahmal Legend And The Pilgrimage", 87; Williams, *Islamic Monuments İn Cairo*, 13-14.

⁹⁶³ Ahmet Ali Bayhan, "Mısır'daki Eyyubi Devri Mimari Eserleri: Türbeler", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* (S.13, 2004) : 26-27; Behrens Doris, "The Mahmal Legend And The Pilgrimage", 89-90.

Şecerüddür'ün kendisi için yaptırdığı türbe ise tuğladandır. Dekor olarak inceleme sıva yapılmıştır. Yerin bir buçuk metre aşağısında yer almaktadır.⁹⁶⁴ Yapıt, Kahire şehri adına kadınların yaptırdığı önemli bir adımdır.⁹⁶⁵ Ancak türbenin tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Fakat içinde Şecerüddür'e ait unvan ve isimlerinin olduğu bir kitabe mevcuttur. İçinde yeni bir ahşap sanduka vardır.⁹⁶⁶ Şecerüddür, öldükten sonra kendi yaptırdığı türbesine gömüldüğü bilinir.⁹⁶⁷

3.6.2.1.2. Hamam

El-Halife adında bir hamamın Şecerüddür'e ait olduğu söylenmektedir.⁹⁶⁸ Muhtemelen saltanatı sırasında yani 1250 yılında inşa edilmiştir.⁹⁶⁹

3.6.2.1.1.3. Cami

Şecerüddür'ün mezarına bitişik bir de camisi bilinmektedir.⁹⁷⁰ Aynı zamanda bu camiye kendi adını vermiştir.⁹⁷¹

Şecerüddür ayrıca Kâbe'ye kapı örtüsünü gönderme geleneğini başlatan ilk sultan olduğu söylenmektedir.⁹⁷² Bu örtüye Mahmal denilmektedir. Sarı ipek işlemeli ve yaldızlı gümüşten yapılmış örtüyü Haccî kervanı taşımaktadır. Bunun için Kahire sokaklarında yılda iki kez geçit töreni yapılmıştır. Memlûkler için gelenek haline geldikten sonra sembolik ve politik bir değer ifade etmiştir.⁹⁷³

3.6.2.2. Melikü'n-Nâsır'ın Cariyelerinin Eserleri

3.6.2.2.1. Cariye Togay Hond Hatun'un Türbesi

Kahire'de Şecerüddür'ün yapılarından sonra cariyelerin ve kadınların mimari alana yönelmesi artmıştır. Bu durum Muhammed Nasır 'ın gözdelerinden olan Togay

⁹⁶⁴ Warner, *The Monuments*, 117.

⁹⁶⁵ Behrens Doris, "The Mahmal Legend And The Pilgrimage", 87.

⁹⁶⁶ Ahmet Ali Bayhan, "Mısır'daki Eyyubi Devri Mimari Eserleri: Türbeler", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.13, (2004) : 27-28.

⁹⁶⁷ Kortantamer, "Memlûk Toplumunda Kadın", 608-610; El-Makrîzî , *Kitâbu's-Sülûk*, 1: 459-495; İbni Tagrıberdi, *En-Nücümü'z-Zahire*, 20; İbn Kesir, *Bidâye ve'n-Nihâye*, 13: 355-356.

⁹⁶⁸ Warner, *The Monuments*, 190.

⁹⁶⁹ Lefort, *Instigators In Doing Good: Power, Piety, Patriarchy, And Royal Women's*, 232.

⁹⁷⁰ Warner, *The Monuments*, 190.

⁹⁷¹ Üçok, *Türk Naibeler*, 81.

⁹⁷² Üçok, *Türk Naibeler*, 83; Tomar, "Şecer-üd-Dür", 404-405.

⁹⁷³ Behrens Doris, "The Mahmal Legend And The Pilgrimage", 88-89.

Hatun'a da sirayet etmiştir.⁹⁷⁴ Bir türbe inşa ettirmiştir.⁹⁷⁵ Bu türbe, oğlu Anuk için yaptırdığı Hangah Umm Anuk'tur.⁹⁷⁶

3.6.2.2.2. Urdu veya Urdutakin Hatun'un Külliyesi

Urdu Hatun, Muhammed Nasır Külliyesi inşa etmiştir. Nasır 'ın üçüncü saltanatına denk gelen yapı 1310 yılında kurulmuş vakıflardandır.⁹⁷⁷

3.6.2.2.3. Sitt Hadak'ın Camisi

Sitt Hadak veya Sitt Miske El-Nasiriyye olarak bilinmektedir.⁹⁷⁸ Muhammed Nasır 'ın haremde dadı veya bakıcı/hıdane -bazı kaynaklar cariyesi olarak olarak tarif eder- olup törenleri düzenleyen önemli bir kişidir. Bir cami inşa etmiştir.⁹⁷⁹ Camiye inşa edilen yazıttan 1339-1340 yıllarında yapıldığı bilinmektedir. Bir saray sultanı tarafından yapılmış ve mimarisi de kendine özgü olmuştur.⁹⁸⁰ Cami, içinde bir avlu vardır ve etrafı kemerlerle desteklenmiş bir şekildedir. Maliyetinin ise 300.000 dirhem olduğu söylenmektedir. Sitt Miske'nin yaptırdığı caminin adı "Câmi'es-Sitt Miske" olarak bilinmektedir.⁹⁸¹

3.6.2.3. Sultan Çakmak'ın Cariyesi Surbây El-Çerkesî

Surbây El-Çerkesî'nin inşa ettirdiği su kemeri, sebîl ve hamam vesaire kamu alanı ile ilgili yapılar bilinmektedir. Bu eserlerden çokça yaptırmıştır.⁹⁸²

Mimari eserleri sadece cariyelerin kendisi inşa etmemişlerdir. Ayrıca carie adına onlar için eserler de yaptırılmıştır. Vakıf belgelerinde bulunan bilgilere göre cariyelere bırakılan vakfiyeler, bu kurumlardan onlara verilecek dinarlar veya onların adına yapılan hayırlar vardır. Örneğin efendisinin ümmü'l-veledi olan Malakbay bint Abdullah için bir vakfa her yıl yedi yüz yirmi dirhem verileceğini şart koşturmuştur. Bir başka vakıfta ise cariyesi Savarbay bint Abdullah için yılda sekiz yüz dirhem ödemesi gerektiğini şart koşturmuştur. Benzer bir durumda El-Necmi Yahya b.

⁹⁷⁴ Behrens Doris, "The Mahmal Legend And The Pilgrimage", 89.

⁹⁷⁵ Lefort, *Instigators In Doing Good: Power, Piety, Patriarchy, And Royal Women's*, 208.

⁹⁷⁶ Kortantamer, "Memlük Toplumunda Kadın", 610.

⁹⁷⁷ Lefort, *Instigators In Doing Good: Power, Piety, Patriarchy, And Royal Women's*, 165.

⁹⁷⁸ Williams, "The Mosque of Sitt Hadaq", 55.

⁹⁷⁹ Lefort, *Instigators In Doing Good: Power, Piety, Patriarchy, And Royal Women's*, 173.

⁹⁸⁰ Williams, "The Mosque of Sitt Hadaq", 55.

⁹⁸¹ B. Betül Özcan, "Döneminde Hanımlar", 28.

⁹⁸² Sehavi, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 12: 66; B. Betül Özcan, "Döneminde Hanımlar", 28.

Muhammed al-Madan mülkünü eşi Sakarbay bint 'Abdullah'a vakfetmiştir. Bir başka Türk cariye olan Azvan Hatun kendi vakfını kurmuştur.⁹⁸³

Cariye olmayan saray kadınları da bu alanda varlığını korumuşlardır. Ayrıca erkekler gibi bu sınıftaki kadınlar da okullar, hastaneler ve türbeler için vakıf kurmuşlar ve kadın kölelerin lehine bağışlar da bulunmuşlardır.⁹⁸⁴ Örneğin, Eşref Halil'in ve Sultan Baybars'ın eşleri de hamam yaptırmışlardır.⁹⁸⁵ Bir başka örnek ise Sultan Baybars'ın kızı Tidhkarbay Hatun'un yaptırdığı ribattır. Burası kadın sufileri için ve evlenmemiş kadınlar için bir konut sitesi olarak görev yapmıştır. Bunun örnekleri de çoktur. Fakat konu cariye olduğu için aktarılmamıştır.⁹⁸⁶

3.7. MEMLÜK DEVLETİNDE CARIYELERİN İLMİ ALANA ETKİSİ

Köle kızlar kariyerlerine sıfırdan başlarken özgür kadınlar onlardan önde olarak ilim dünyasında kendilerini daha iyi geliştirdiler.⁹⁸⁷ Dolayısıyla Memlük Döneminde kadınların dini ve ilmi meclislerde yıldızları parladı. Erkeklerden ayrı özel mekânlarda erkekleri dinlediler. Bazı fakihler ve vaizler sadece kadınlara özel dersler verdi. Buna tepki verenlere ise delilleri şöyleydi; “kocalarının hiçbirisi kadınlara bir şey öğretmiyorlar ve bunlar cahil kalmasın diye bunlara dini hükümler, komşuluk, karı-koca hakkında bilgiler verilmesinde bir behis olmamalı”dır şeklinde açıklama yapmışlardı. Böylelikle sohbetlere katılan kadınların birçoğu vaizci oldu ve kadınlara vaiz verdiler. İlim meclislerinden vaizci olan kadın hocalar, bazı kadınlara Kuran-ı Kerim'i ezberletti ve bazılarına tasavvuf öğretti. Akabinde bu ilim yolculuğunda kendini geliştirenler, hırka giydi ve kendilerine şeyh dendi. Ayrıca yine ilim meclislerinden ayrılmadılar ve sohbetlere şeyhlerin evlerinde, rabıtlarında veya zaviyelerinde devam ettiler. Bu ilim yolunda sultan ve halife eşleri de vardı. Örneğin Sultan Zahir'in, Sultan Hoşkadem'in eşi bunlardandı.⁹⁸⁸

⁹⁸³ Michael Winter, “Mamluks and their Households in Late Mamluk Damascus: A Waqf Study”, *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, Ed. Michael Winter and Amalia Levanoni, (Leiden: Brill, 2004), 51: 310-316.

⁹⁸⁴ Ahmed, *Women And Gender In Islam: Historical Roots Of A Modern Debate*, 105-106.

⁹⁸⁵ Betül Özcan, “Döneminde Hanımlar”, 28.

⁹⁸⁶ Lefort, *Instigators In Doing Good: Power, Piety, Patriarchy, And Royal Women's*, 216.

⁹⁸⁷ Frenkel, “Slave Girls and Learned Teachers”, 166-170

⁹⁸⁸ ‘Aşur, *El-Mucteme'El-Mısri'*, 153.

Kadın muallimlerin olduğu bu dönemde Batıya kıyasla doğu ön planda idi. Hatta kadın, çocuk yaşta erkek ile birlikte aynı dersleri alırdı.⁹⁸⁹ Bu etki sayesinde kadınlar, Memlûk Döneminde gramer konularını, şiiri, fıkıhı ve hadisi öğrenerek bu konularda adlarını duyurdular. Tarih, birçok kadının ismini kayıtlara geçirdi. O dönemde fıkıhçıların yaptığı gibi ilim öğrenmek isteyenler, Mısır ve Şam arasında gidip gelerek kadınlardan ders aldılar. Bazıları da Cebel Kalesi'nde Buhari'nin Sahihi'ni okutturdular. Böylelikle Memlûkler Döneminde yaşayan âlimlerin büyük çoğunluğu derslerini icazet veren ve hadis rivayet eden kadınlardan almışlardır. Bu büyük fakihlerin kendi konumları çok önemli olduğu halde, kadınlardan aldıkları icazet ile övünmüşler ve açıkça belirtmişlerdir. Bu önemli kişiler; Nasîreddin Muhammed'in kızı Şems ve Ammat kızı Hatice'dir. Sehavi de aynı şekilde bir muhaddisten ders alabilmek için nasıl sıkıntılar çektiğini belirtir ve bu durumdan da övünmektedir.⁹⁹⁰ Keza İbn Hacer al-Askalani de bunlardandır.⁹⁹¹

Cariyeler de bu alanda varlıklarını korudular ve ilim ile ilgilendiler. Sohbet halkalarına katıldılar. Bu sohbet halkalarında ders işleyişleri olarak belirli kitaplar üzerinden dersler verdiler. Bu yüzden de bir kitaba çalışıldığında bu halkaya katılan kişilerin adları kitabın ilk veya son sayfasına yerleştirdiler. Bu listelenen isimlere dayanarak bu ders halkalarına cariyelerin de katıldığı bilinmektedir. Örneğin; Şam'daki Salihîyye muhitinde Hanbeli kadınlarının rolü özellikle dikkat çekicidir. Bu cariyeler, çeşitli sertifikalar ve diplomalar ile öğrenme halkalarında aktif olarak yer aldılar. Yazılı kitapları aktaran ya da sözlü olarak ezberlenen metinleri ele alan cariyelerin konumunu Memlûkler'de toplumsal yükselişini kanıtlamaktadır.⁹⁹²

Hanbeli fakihi ve muhaddisi olan İbnü'l Mibred'in kaydettiğine göre Bülbül adında bir cariyesi vardı. Bu cariyeye çok sadık ve güvenilirildi. İbnü'l Mibred'in bu cariyeden bir kızı ve oğlu oldu. Aynı zamanda cariyeye onun ders halkalarına katılırdı ve salih amel yapmaya çalışırdı. Fakat 1430 yılında vebaya yakalanarak vefat etti. Ayrıca ders listelerinde adı geçen Haram, Jawhara (Jewel) ve Ghazal (Gazelle) adlarında üç cariyesi daha bilinmektedir. Bunlar da derslerine katılmış ve ilim

⁹⁸⁹ Clot, *Köleliğin İmparatorluğu*, 208.

⁹⁹⁰ 'Aşur, *El-Mucteme'El-Mısır*", 152.

⁹⁹¹ Frenkel, "Slave Girls and Learned Teachers", 166-174.

⁹⁹² Frenkel, "Slave Girls and Learned Teachers", 167.

öğrenmeye çalışmışlardır. Yani bir cariyeye gittiği yerde çevresini etkilediği gibi çevresi de onu etkileyebilirdi. Bu yüzden cariyelerin gittiği ortam çok önemliydi.⁹⁹³

Ayrıca annesi cariyeye olan tarihçiler veya âlimler de vardır. İbni Tagriberdi bunlardandır. İbni Tagriberdi'nin babası Emîr Seyfeddin Tağrıberdî'nin memlûklü olduğu bilinmektedir. Annesinin etnik kökeni bilinmemektedir. Fakat bazı yazarlar onun "Sultan Berkuk'un Türk cariyelerinden biri" diye belirtmişlerdir.⁹⁹⁴

Nihai olarak dönem içinde erkek sufiler de mevcuttur. Bu sufiler, bekar olan kişilere yardım ederdi. Büyük gruplar halinde yabancı veya aileleri olmayan genç köleler ile birlikte yaşar, onları yetiştirir ve eğitirlerdi.⁹⁹⁵ Dönemin önemli erkek tarihçileri ise Makrîzî, Aynî, Kalkaşandî, Zehebî, Nüveyrî, İbn-i Hallikan, İbn-i Kesir, İbn-i Tagriberdî gibi pek çok Memlûk tarihçileri olarak bilinmektedir.⁹⁹⁶ Mısır'ın çağdaş yazarları olarak; Baybars Mansuri, İbn Devadari, Nüveyri, Mufaddal İbn Ebi Fada'il, Muhammed B. Abdullah Aş-Şafadi, Al-Umari, Al-Muqri vesairedir.⁹⁹⁷ Ayrıca dönemin bir diğer önemli gelişmesi de siyer çalışmalarının artması olmuştur. İbn Balaban, Suyuti, Ebu Şame El-Makdisi, Makrîzî vesaire siyer çalışmaları ile meşgul olanlardan birkaçıdır.⁹⁹⁸

⁹⁹³ Frenkel, "Slave Girls and Learned Teachers", 166-170.

⁹⁹⁴ Erkan Göksu, "İbn Tağrıberdî ve Tarihçiliği" *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, (2008), 26/1, 70.

⁹⁹⁵ Homerin, Saving Muslim Souls, 83; Halit Özcan, *Memlûkler'in Son Asrında Hadis Kahire 1392-1517*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 83-162.

⁹⁹⁶ Cahid Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 3. Baskı, (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 74.

⁹⁹⁷ Donald Presgrave Little, *An Introduction To Mamluk Historiography An Analysis of Arabic Annalistic and Biographical Sources for the Reign of al-Malik an-Nasir Muhammad ibn Qala'un*, (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1970).

⁹⁹⁸ Güllü Yıldız, Dönemi Siyer Yazıcılığına Genel Bir Bakış, *İslam Tetkikleri Dergisi*, 10/1 (2020): 333-363.

SONUÇ

Köle terimi, erkek ve kadın fark etmeksizin kullanılan bir terimdir. Oysa kadın ve erkek kölelerin birbirine göre farklı konumları olmuş ve kadın köleler için yapılan araştırmada en yaygın kullanılan terimin cariye olduğu görülmüştür. Ancak cariye kelimesinin farklı eş anlamları da mevcuttur. Bunlar, dönemine ve konumuna göre farklı adlandırılmışlardır. Aynı zamanda cariyelere atfedilen alternatif eş konumu, cariyenin kendisinden çok satın alan efendisinin hayatına bağlı olması cariye statüsünü belirleyen en önemli faktör olarak açıklanmıştır. Yani efendi, bir cariyeyi eş konumunda alır ise eş, hizmetçi konumunda alır ise hizmetçi ve ilim halkasında öğrenci yetiştirmek için ister ise âlime olabilirdi.

Ayrıca nasıl ki cariyenin hayatı gittiği yere göre belirleniyorsa geldiği yeri de cariyenin kendisi etkileyebiliyordu. Dolayısıyla siyasette, mimaride, ilimde ve kültürde de kendilerini göstermiş cami, hamam, medrese, türbe ve sebil gibi kamu alanlarına açık yapılar inşa etmişlerdir. Böylece mimaride Doğu-Batı sanatının sentezini uygulayarak özgün eserler sunmuş ve özelliklerini yansıtmışlardır.

Aynı zamanda çalışmada memlûk ile tüccar ilişkisi üzerinden gidilmiş ve bunun cariye ile tüccar ilişkisinde de görüldüğü aktarılmıştır. Erkek memlûkler ile efendileri arasında Ayalon ve Kopruman'ın aktardığı gibi hoşdaşlık/asabiye yani sadakat bağı görüldüğü bilinmektedir. Dolayısıyla var olan bilgilere dayanarak cariye ve tüccar ilişkilerinde de bu bağı olduğu görülmüş ve örneklerde açıklanmıştır. Bu bağ sayesinde tüccar, saraya girmiş ve cariye üzerinden isteklerini ömür boyu sürecek şekilde gerçekleştirmiştir.

Cariyelerin statüsü hakkında varılan sonuca gelince Memlûkler'de cariye statüsü genel bir köle konumundan uzaktır. Bunun en büyük karinesi ise cariyenin sultan olmasıdır. Klasik ve modern kaynakların belirttiği gibi Memlûk tarihinde "Memlûk" terimi normal bir köle statüsünden uzaktır. Kölelerin kurmuş olması ve yönetmesi önemli nedenlerdendir. Bu durum cariyeler için de geçerli olmuştur. Çünkü Memlûkler'de cariyeler ve cariye çocukları Emeviler, Abbasiler ve hatta Eyyûbîler'in aksine hür konumda olmuşlardır. Dahası cariye ve cariye çocuğu olması siyasete adımlarını engellememiştir.

Çalışmanın diğer bir sonucu kölelerin hür konumuna gelmeden önceki çabalarını ele almak ve hür mevkiine geldikten sonra cariyelerin yaptığı faaliyetleri tespit etmek olmuştur. Bu duruma en iyi örnek ise ilk ve son cariyeye sultan Şecerüddür olmuştur. Sosyolojik ve toplumsal baskıya rağmen sultan olmuş, para bastırmış, hutbe okutmuş ve Memlûk tarihinde bir devrim yaşatmıştır. Ayrıca tarihte kadınlar, yaşı küçük olan sultanlara naibe sıfatında görev yapmışlar ve genellikle sultan anneleri, hür ve sultan soyundan gelmişlerdir. Oysa Şecerüddür, hem köle konumunda idi hem de resmi olarak 90 gün sultan olma cesaretini gösterdi. Aynı zamanda yapılan araştırma sonucu Şecerüddür, sadece 90 gün değil yaklaşık yedi buçuk yıl da gayri resmi yönettiği de görülmüştür. Bu olay Memlûk devletinde cariyeye bakışını göstermesi açısından da önem arz etmiştir. Zira memlûkler, Şecerüddür'e sultan olarak itiaat etmiş ve "Sultan Ana" olarak benimsemişlerdir.

Siyasi olarak etkin olan diğer cariyelere gelince elde edilen bilgiler ışığında bu cariyeler, Şecerüddür kadar üst makama gelmemişlerdir. Fakat sultanların veya validelerin güvenini kazanarak sultan eşi olmuş ve Hond Kübra'lığa yükselmişlerdir. Eğer bu cariyelerin oğlu olur ve tahta geçerse tüm haremın annenin emri altında olduğu görülmüştür. Yahut ümmü-veled olarak Nasır Muhammed Dönemi gibi devletin bekasının uzamasına sebep olmuşlardır. Keza sultan eşi olarak hür kadın statüsünde olmuş, mehir almış, miras bırakmışlardır. Yani köle konumunda olup bir başkasına miras bırakılmamıştır. Bu konum ise tüm cariyelerin arzuladığı bir konum olarak ifade edilmiştir.

Diğer yandan cariyeler, eğer saraya yerleşir ve sultan eşi olursa Memlûk sultanları, sadece cariyenin hayatını değil, ailesinin hayatını, hatta sülalesinin hayatını değiştirebilirlerdi. Onları başkente getirtir, saray çevresine yerleştirir ve refaha kavuştururlardı. Böylece sultanlar, hem cariyenin gönlünü alır hem de akrabalık bağından faydalanarak çevresine güven duyarlardı.

Memlûk toplumunda cariyelerin bireysel olarak da farklı konumları mevcuttur. Bunlar sırayla efendisine tabi ve onun verdiği işlerden sorumlu olanlar, hizmetçi olup hane halkına yardım edenler veya efendisine alternatif eş olanlar, milletlerarası hediyeleşmelerde önemli faktör olup, devlet adına diğer devlete sunularak muhbirlik gibi konuma gelenler, kendilerini geliştirerek şarkıcı olanlar ve

eğlence kültürü adı altında ünlenenler, cenaze töreninde def çalarak ağıt yakanlar, küçük yaşta olan sultan çocuklarının bakımı ve eğitimi için gerekli görülen bakıcılar, posta görevi görerek harem içinde irtibatı sağlayan veya haremın organizasyonundan sorumlu olanlar ve padişah eşi konumuna gelerek ümmü-veled statüsünde neslin çoğalmasına katkı sağlayanlar şeklinde belirlenmiştir. Ancak bu durum tamamen birbirinden ayrı bir tasnif değildir. Sadece aktarmada kolaylık sağlamak amaçlanmıştır. Zira birkaç statüyü kendinde barındıran cariyeler de vardır.

Tezin diğer konusu ise Doğu ve Batı kültürlerini analiz ederek cariyeye kavramını karşılaştırmaktır. Bu karşılaştırma sonucu Doğuda kadına verilen değer, Batıya nispetle çok iyi konumda bulunmuştur. Zira toplum yapısına bakıldığında İslam'da aile yapısı Batıya göre daha kutsal sayılmıştır. Oysa Avrupa'ya bakıldığında kadınlar, uğursuzluk kaynağı olarak görülmüşlerdir. Depremlerin, hayvan ölümlerinin, kıtlık, açlık, hastalık ve hatta vebalar gibi kötü olayların varlığı kadına bağlanmış ve onları cadı olarak tasvir etmişlerdir. Hatta özellikle ilim ile uğraşanları cadı olarak görmüş diri diri yakmışlardır. Oysa İslam dünyasında kadın ve hatta cariyeye değer verilmiş ve hür gibi haklara sahip olmuşlardır.

Aynı zamanda cariyelerin sadece avantajları değil dezavantajları da mevcuttur. Dolayısıyla çok eşlilikten dolayı yaşanan ailede kıskançlık, güvensizlik, huzursuzluk ve ahlak problemlerine de sebep olan örnekler vardır. Bu durum aile hayatının bozulmasına ve yaşanan kargaşaya neden olmuştur. Hatta bir cariyeye öldüğünde veya zehirlendiğinde otomatikmen diğer eşler ve cariyeler şüpheli bulunmuş ve güven sorununu doğurmuştur. Çünkü tek olmaya çalışmışlar ve sultanın gözdesi konumuna gelmek istemişlerdir. Bu durum harem, saray ve devlet yönetimini etkilemiş ve çöküş evreleri yaşanmıştır.

Sonuç olarak Memlûkler'de cariyelerin şarkıcı konumu da önemli bir husus teşkil etmiştir. Sazende ve hanende geleneği Memlûklerin hayatlarında cariyeleri vazgeçilmez yapmıştır. Cariyelerin sadece dış güzelliği veya yeteneği değil bir dil kabiliyetinin ve etkisinin de olması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bu cariyeler, sultanı ve saray erkânını eğlendirmişlerdir. Bazı şarkıcı cariyeler, saraya girerek etkinliğini artırmış, politik güçlerini kullanarak siyasete yön vermiş, vergilerin azaltılmasını sağlamış ve bazen de hapse giren kişiyi özgürlüğüne kavuşturma da

etkili olmuştur. Bu durum alt sınıf ile üst sınıf arasında köprü vazifesi kurduğunu da göstermiştir.



KAYNAKÇA

1.ANA KAYNAKLAR

Abdülaziz Ahmed, Nebil Muhammed, *Et-Tarabu m alatuhu fi asri'l-Eyyubiyyin me'l-memalik*, Mısır, 1980.

Ahmed Mahmud, *Selçuk-name*, çev. Erdoğan Merçil, İstanbul: Kervan Kitapçılık.

Ahmedi, *İskendername*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Aksarayi, Kerimüddin Mahmudi, *Müsaremetü'l Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Anonim eser, *BnF Français 25434*, Bibliotheque Nationale de France, Paris, 15.yy, 137r.

Anonim, *Tuhfetü'l Memlük Siyasetname*, Yay. Haz. Yakup Kara, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.

Cüveyni, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2011.

Ebü'l- Fida, *Ebü'l- Fida Coğrafyası (Takvimü'l Büldan)*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.

El- Belazüri, Ahmet B. Yahya, *Fütuhu'l Büldan*, Çev. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.

El-Askalani, İbn Hacer, *Şihabuttin Ahmed, İnbâ' El-Ğumr bi Ebnâ' El-Umr*, Tahkik Hasan El-Habeşi, Kahire, 1998.

El-Makrîzî, *El-Mevâ'iz Ve'l-İ'tibâr Bi-(Fî) Zikri'l-Hıta Ve'l-Âşar*, Sadır Yayınevi: Beyrut, 2 Cilt.

El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rifet Düveli'l-Mülûk*, Nşr. M.M. Ziyade, Kahire, Cilt 1/2, 1936.

El-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rifet Düveli'l-Mülûk*, Tahkik M. Abdulkadir Ata, Lübnan, Cilt 1, 1997.

El-Maverdi, *El-Ahkamu's-Sultaniye*, Çev. Ali Şafak, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976.

En-Nüveyri, Şihabettin Ahmet b. Abdulvehhab, *Nihayetü'l Ereb Fi Finüni'l Edeb*, Tahkik Üstaz İbrahim Şemseddin, Beyrut, cilt 32, 2004.

Esterabadi, Aziz B. Erdeşir-i, *Bezm-u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Ez-Zahiri, Halil b. Şahin, *Keşfü'l-Memâlik Ve Beyânü't-Turuk Ve'l-Mesâlik*, Paris: Cumhuriyet Matbaası, 1892.

Gabriele de Mussis, *Istoria De Morbo Sive Mortalitate Quae Fuit Anno Dni MCCCXLVIII Kroniği*, Derlenen Eser; Archiv Für Dir Gesammte Medicin, (1842,Jena).

İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Çev. A. Said Aykut, Ed. M. Sabri Koz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1-2, 2000.

İbn Fadlan, A., *İbn- i Fadlan Seyahatnamesi*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.

İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Süleyman Uludağ, 11. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.

İbn İshak, Muhammed, *Siyer*, Çev. Sezai Özel, İstanbul: Akabe Yayınları, 1988.

İbn İyas, Muhammed b. Ahmet, *Beda'i'u'z-zühûr fi Veķā'i'i'd-dühûr*, Tahkik, Muhammed Mustafa, Kahire, 1983.

İbn Kayyim El-Cevziyye, *Zadu'l Mead Rasululah'ın Yolunda*, Çev. Mehmet Erdoğan vd., İstanbul: İklim Yayınları, 6.Cilt, 1990.

İbn Kesir, *El Bidaye Ve' n Nihaye Büyük İslam Tarihi*, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.

İbn Şeddad, *Baybars Tarihi Al-Melik Az-Zahir Hakkındaki Tarihin 2. Cildi*, Çev. Şerefüddin Yaltkaya, İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2.Cilt, 1941.

İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.

Kalkaşandi, *Subhu'l-A'sa Fi Sinaati'l-İnsa*, Kahire, cilt 14, 1919.

Kommena, Anna, *Alexiad Anadolu' da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.

Little, Donald, P. *A Catalogue Of The Islamic Documents From Al-Haram Aş-Şarif İn Jerusalem*. Orient-Institution D. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1984.

Marco Polo, *Seyahatname*, Çev. Filiz Dokuman, Kervan Kitapçılık, 2.

Makdisi, Muhibbetin Ebu Hamid, *Mısır'daki İslam Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.

Matrakçı Nasuh, *Târîh-İ Âl-İ Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*, Haz. Göker İnan, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınlar, 2019.

Mesudi, *Muruc Ez-Zeheb*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2004.

Nizamü'l- Mülk, *Siyaset- name*, Çev. Mehmet Altay Köymen, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.

Raymond Chalmelli de Vivario, *De Peste*, 15. Yy. Vatikan: Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. Lat., 1229), 284r.

Reşidü'd-din Fazlullah, *Cami'ü't- Tevarih*, Çev. Erkan Göksu, Hüseyin Güreş, İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.

Sa'id 'Abd El-Fettah 'Aşur, *El-Mucteme'El-Misrî fi 'Asr Selatin El-Memalik*, Kahire, 1992.

Sehavi, *ed-Dav'ü'l-lâmi 'li-Ehli'l-Karni't-Tâsi*, Cilt 12, Beyrut, 1992.

Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.

Termanini, Abdüsselam, *er-Rıkkı Mazihi ve Hadarihi* Kuveyt, 1979.

Yakubi, *Ülkeler Tarihi*, Çev. Murat Ağarı, Ayışi Kitapları, Yeditepe Yayınevi, 2010.

2. ARAŞTIRMA KAYNAKLAR

A. Al-Ahari, Muhammad, *Afrikanlı Beş Müslüman Kölenin Hatıraları*, Çev. Buğra Özler, İstanbul: Pınar Yayınları, 2019.

Abduh Kasım, Doktor Kasım, *Asru Selâtini'l-Memâlik et-Tarîhu's-Siyâsî ve'l-İctimâî*, El-Haram, Ayn Sosyolojik Ve İnsani Araştırmalar, 1998.

Afyoncu, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.

Ağır, Abdullah Mesut, *Memlüklerde Ticaret*, İstanbul: Çizgi Kitapevi, 2015.

Ağırman, Mustafa, “Asr-ı Saadet’te Ordu ve Savaş Stratejisi”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, Ed. Vecdi Akyüz, İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.

Ahmed Abdurrezzak, *El-Mer'a Fi Mısır El-Memlukiyye*, 1999.

Ahmed, Leila, *Women And Gender İn Islam: Historical Roots Of A Modern Debate*, London: Yale University Press, 1992.

Akgündüz, Ahmet, *İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, 6. Baskı, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2006.

Akgündüz, Ahmet, *İslam'da insan Hakları Beyannamesi*, Timaş Yayınları, İstanbul: 1993.

Al Saadavi, Neval, *Havva'nın Örtülü Yüzü*, Çev. Sibel Özburun, İstanbul: Ananhtar Kitaplar Yayınevi, 1991.

Alı, Kecia, *Marriage and Slavery in Early Islam*, London: Harvard University Press, 2010.

Alsayyad, Nezar, *Cairo*, England, Harvard University Press, 2011.

Amitai-Preiss, Reuven, *Mongols And Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, New York: Cambridge University Press, 2004.

Amitai, Reuven, “The early Mamluks and the end of the crusader presence in Syria (1250–1291)”, *The Crusader World*, Ed. Adrian J. Boas, Routledge, New York, 2016.

Ansary, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 2. Baskı, Ankara: Turhan Kitapevi Yayınları, 2002.

Armağan, Servet, *İslam Hukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, 8. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

Arsel, İlhan, *Şeriat ve Kölelik*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.

Avcı, Casim, *İslam Bizans İlişkileri*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.

Ayan, Ergin, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.

Ayaz, Fatih Yahya, *Memlükler (1250-1517)*, İstanbul: İsam Yayınları, 2015.

Aydın, Mehmet Akif, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: İlahiyet Fakültesi Yayınları, 1985.

Ayubi, Zahra, *Gendered Morality Classical Islamic Ethics of the Self, Family, and Society*, New York: Columbia University Press, 2019.

Bahnasi, Salah El, Tarek Torky, “Mamluk Art: The Splendour and Magic of the Sultans”, *Mamluk Art: The Splendour and Magic of the Sultans*, Egypt: Museum With No Frontiers, MWNF (Museum Ohne Grenzen), 2010.

Bahnasi, Salah El, Mohamed Hossam El-Din, Gamal Gad El-Rab, Tarek Torky, “The Seat of the Sultanate (The Citadel and its Surroundings)”, *Mamluk Art: The Splendour and Magic of the Sultans*, Egypt: Museum With No Frontiers, MWNF (Museum Ohne Grenzen), 2010.

Bakır, Abdulhalik, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2004.

Bakır, Abdulhalik, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler II*, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2008.

Baltacı, Cahid, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.

Bauden, Frederic, “Mamluk Diplomats: the Present State of Research”, *Mamluk Cairo, A Crossroads For Embassies: Studies On Diplomacy And Diplomats*, Ed. Frederic Bauden and Malika Dekkiche, Leiden: Brill, 2019.

Beebe, Kathryne. *Pilgrim & Preacher: The Audiences and Observant Spirituality of Friar Felix Fabri (1437/8-1502)*, P. Clavin, vb., New York, Oxford University Press, 2014.

Behrens-Abouseif, Doris, *Practising Diplomacy In The Mamluk Sultanate: Gifts And Material Culture In The Medieval Islamic World*, New York: I.B. Tauris, 2014.

Beyani, Şirin, *Moğol Dönemi İran’ında Kadın*, Çev. Mustafa Uyar, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Bosworth, Clifford Edmund, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri*, Çev. Hande Canlı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Clifford, Winslow Williams, *State Formation And The Structure Of Politics In Mamluk Syro-Egypt, 648–741 AH/1250–1340 CE*. Vol. 2., Germany: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013.

Clot, Andre, *Köleliğin İmparatorluğu Memlüklerin Mısır’ (1250-1517)*, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2005.

Çağatay, Neşet, *İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.

Danişmend, İsmail Hami, *Türkler ve Müslümanlık Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur?*, 6. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.

Demir, Ahmet, *Urfa ve Çevresi Eyyûbîler Tarihi*, İstanbul: Kent Yayınları, 2006.

Demircan, Adnan, *Kızların Gömülerek Öldürülmesi Ve Çok Kadınla Evlilik*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2008.

Demircan, Ali Rıza, *Kur'ân ve Sünnet Işığında (Köleleştirilerek Odalıklaştırılan Savaş Esirleri Kadınlar Olarak) Câriyeler ve Sömürülen Cinsellikleri*, 3. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

Derviş, Yusuf, *Târîhu Niyabeti'Kuds fi'l-Asri'l-Memlukî*, Ürdün: Darül Hayat, 1982.

Duri, Abdülaziz, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, Çev. Sabri Orman, 1.Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

E. Lindsay, James, *Daily Life in the Medieval Islamic World*, London: Greenwood Press, 2005.

Eastmond, Antony, *Tamta's World: The Life and Encounters of a Medieval Noblewoman from the Middle East to Mongolia*, New York, Cambridge University Press, 2017.

Eco, Umberto, *Ortaçağ*, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.

Ekinci, Abdullah, *Karmatiler, Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket (Karmatiler) Ortadoğuda İlk Sosyalist Yapılanma*, 1.Baskı, Odak Yayınevi, 2005.

El-Azhari, Taef, *Queens, Eunuchs and Concubines in Islamic History 661–1257*, Edinburgh University Press, 2020.

Emecen, Feridun, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Erdem, Hakan, *Tarih-Lenk*, 8. Baskı, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2017.

Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.

Flinterman, Willem, And Jo Van Steenberg, “Al-Nasir Muhammad And The Formation Of The Qalawunid State”, *Pearls On A String : Art In The Age Of Great Islamic Empires*, Ed. Amy Landau, 101-127, Baltimore and Seattle: The Walters Art Museum and Universty of Washington Press, 2015.

Frenkel, Yehoshua, "Slave Girls And Learned Teachers: Women İn Mamluk Sources", In: *Developing Perspectives İn Mamluk History*, Ed. Yuval Ben-Bassat, *Islamic History And Civilization Studies And Texts*,143, 158-177, Leiden: Brill, 1995.

Frenkel, Yehoshua, "Some Notes Concerning the Trade and Education of Slave-Soldiers during the Mamluk Era", *Slavery and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean (c. 1000–1500 ce)*, Ed. Reune Amitai, Brepols, (2017), 187-212.

Devellioğlu, Ferit, *Lugat*, Ankara: Aydın Kitapevi, 1984.

Garaudy, Roger, *Geleceğimizde İslam Var*, Çev. Cemal Aydın, 11. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları,2018.

Gökkaya, Kürşat, ve Cemil Cahit Yeşilbursa, *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*, Ankara : Siyasal Yayınevi, 2008.

Güler, Hatice, *Memlük Sultanlarının Alayları (1250-1517)*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018.

Ğavanime, Yusuf Hasan, *Darül Fıkr*, 1. Baskı, 2002.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti I)*, Çev. Salih Tuğ, Ankara: Yenişafak Gazetesinin Kültür Armağanı, 2003.

Hatalmış, Ali, *İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*, Araştırma Yayınları, İstanbul: 2012.

Havemann, Axel, "The Chronicle of Ibn Iyās as a Source for Social and Cultural History from Below", *Towards a Cultural History of the Mamluk Era*, Ed. Mahmoud Haddad vb., Beyrut:Ergon Verlag Wurzburg In Kommission, 2010.

Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

Hodgson, Marshall G.S., *İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, Çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

Holt, Peter Malcolm, "Early Mamluk Diplomacy Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers (1260-1290)", *Islamic History and Civilization Studies and Texts*, Ed. Ulrich Haarmann, Vol.12, New York: E. J. Brill, 1995.

Holt, Peter Malcolm, *Haçlılar Çağı 11. Yydan 1517'ye Yakındoğu*, Çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Houranı, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, Çev. Yavuz Alogan, 10. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Işık, Hüseyin Hilmi, *Seadet-i Edebiyye*, 106. Baskı, İstanbul: Hakikat Kitapevi, 2009.

İbrahim Halebi, *Mülteka Tercümesi*, Şerheden. Mehmet Mevkufati, Sadeleştiren. Ahmet Davudoğlu, 2.Cilt, İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1980.

İbnü'l Mücavir, *Sıfatu Biladi'l- Yemen ve Mekke ve Ba'zi'l-Hicaz*, Leiden, (1951): 145.

İrwin, Robert, "İslami Dünya Sisteminin Doğuşu: 1000-1500" , Çev. Zülal Kılıç, Ed. Francis Robinson, *Cambridge Resimli İslam Dünyası Tarihi*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Jackson, Guida M., *Women Rulers Throughout The Ages An Illustrated Guide*, California: Santa Barbara, 1999.

K. Rowson, Everett, "Homoerotic Liasions Among The Mamluk Elite in Late Mediavel Egypt and Syria", *Islamicate Sexualities: Translations Across Temporal Geographies of Desire*, Ed. Kathryn Babayan and Afsaneh Najmabadi vd., Cambridge: Harvard Üniversty Press, 2008.

Kaçın, Bülent, *Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasi Evlilikleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.

Kadınların Tarihi 2 (Ortaçağ'ın Sessizliği), Çev. Ahmet Fethi, Ed. Duby, Georges-Michelle Perrot, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.

Kanar, Mehmet, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları, 2009.

Keleş, Bahattin, *Bahri Memlüklerde Bölgesel ve Uluslararası İlişkiler (1250-1382)*, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2018.

Kortantamer, Samira, "Memlük Toplumunda Kadın", *Ortaçağda Kadın*, Ed. Altan Çetin, 1. Baskı, Ankara: Lotus Yayınevi, 2011.

Köksal, M. Asım, *H. Muhammed ve İslamiyet*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 8.Cilt, 1976.

Köprülü, Mehmet Fuat ve W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 6. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.

Köprülü, Mehmet Fuat, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983.

Kramers, J. H., *İslam Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*, Çev. Ömer Rıza, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1934.

Lane, Edward William, *Arabian Society In The Middle Ages: Studies From The Thousand And One Nights*, Library Of Alexandria, 1883.

Lapidus, İra M., *İslam Toplamları Tarihi*, Çev. Yasin Aktay, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Lengelle, Maurice, *Kölelik*, Çev. Emine Su, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Lewis, Bernand, *Ortadoğu'da Irk Kavramı ve Kölelik*, Çev. Özgür Balkılıç, Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2017.

Lewis, Bernard, “Eyyûbiler ve Memlük Saltanatı”, *İslam Tarihi Kültür Ve Medeniyeti*, Ed. P.M. Holt vb., Çev. Hamdi Aktaş, 2. Baskı, Cilt 1, İstanbul: Kitabevi, 1997.

Lewis, Bernard, *Ortadoğu*, Çev. Selen Y. Kölay, 3. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2006.

Little, Donald Presgrave, *An Introduction To Mamluk Historiography An Analysis of Arabic Annalistic and Biographical Sources for the Reign of al-Malik an-Nasir Muhammad ibn Qala'un*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1970.

Lindsay, James E. *Daily life in the medieval Islamic world*. Greenwood Publishing Group, 2005.

Lockman, Zachary, *Hangi Ortadoğu*, Çev. Burcu Birinci, 3. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2016.

Luţfi, Hudā. *Al Quds al-Mamlûkiyya: a History of Mamlûk Jerusalem Based on the H̱aram Documents*, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1985.

Marsot, Afaf Lutfi al-Sayyid. *A History Of Egypt: From The Arab Conquest To The Present*, 2. Baskı, (New York, Cambridge University Press, 2007).

Martin, Lois, *Cadılığın Tarihi Ortaçağ'da Bilge Kadının Katli*, Çev. Barış Baysal, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2009.

Mazaheri, Ali, *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları*, Çev. Bahriye Üçok, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1972.

Mernissi, Fatima, *The Forgotten Queens Of Islam*, Translated, Mary Jo Lakeland, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.

Mez, Adam, *Onuncu Yyda İslam Medeniyeti*, Çev. Salih Şaban, 3. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

Mirza, Yunus “Remembering the Umm al-Walad”, *Concubines and Courtesans: Women and Slavery in Islamic History*, Ed. Matthew S. Gordon vb., 297-324, New York: Oxford Universty Press, (2017).

Michael Winter, “Mamluks and their households in Late Mamluk Damascus: a waqf study”, *The Mamluks In Egyptian And Syrian Politics And Society The Medieval Mediterranean Peoples, Economies And Cultures, 400-1500*, Ed. Hugh Kennedy, 297-317, Leiden: Brill, 51 Cilt, 2004.

Muslu, Cihan Yüksel, *Osmanlılar Ve Memluklar; İslam Donyasında İmparatorluk Diplomasisi Ve Rekabet*, Çev. Zeynep Rona, İstanbul: Kitapyaylnevi, 2016.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.

Nicola, De Bruno, *Women In Mongol Iran The Khatuns 1206-1335*, UK: Edinburgh University Press, 2017.

Nimrod Luz, “Urban Residential Houses In Mamluk Syria: Forms, Characteristics And The Impact Of Socio-Cultural Forces”, *The Mamluks In Egyptian And Syrian Politics And Society The Medieval Mediterranean Peoples, Economies And Cultures, 400-1500*, Ed. Hugh Kennedy, 339-359, Leiden: Brill, 51 Cilt, 2004.

Ocak, Ahmet, *Selçuklular'ın Dini Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002.

Olivia M. Wolf, Caroline, “The Pen Has Extolled Her Virtues: Gender and Power within the Visual Legacy of Shajar al-Durr in Cairo,” *In Calligraphy and Architecture in the Muslim World*, Ed. Mohammad Gharipour and İrvin Cemil Schick, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014.

Özcan, Halit, *Memlûklerin Son Asrında Hadis Kahire 1392-1517*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.

Özek, Ali, “ Kuran’da Kadınlara Ait Hükümler, Haklar, Vecibeler”, *Sosyal Hayatta Kadın*, Yay. Haz. İsmail Kurt ve Ali Seyyiy Tüz, 3. Baskı, 21-69, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Özön, Mustafa Nihat, *Osmanlıca- Türkçe Sözlük*, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1987.

Öztürk, Mustafa, *Cahiliyeden İslamiyet’e Kadın*, 5. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara: 2016.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1-3 Cilt, 1993.

Peirce, Leslie P., *Harem İ Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık Ve Kadınlar*, Çev. Ayşe Berktaş, 6. Basım, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012).

Pickthall, Muhammad Marmaduke, *İslam medeniyetinin Dinamikleri*, Çev. Yusuf Kaplan, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2011.

Puente, Cristina De La, “What Does Milk Al-Yamin Mean At The Beginning Of The 21st Century? Selected Online Fatwas On Concubinage In Islam”, *Liebe, Sexualität, Ehe Und Partnerschaft-Paradigmen Im Wandel-Orientalistische Beiträge Zur Gender-Forschung*, 127-152, Freiburg: Fördergemeinschaft Wissenschaftlicher Publikationen Von Frauen Ev, 2009.

Quirini-Poplawska, Danuta, “The Venetian Involvement in the Black Sea Slave Trade (Fourteenth to Fifteenth Centuries)”, *Slavery and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean (c. 1000–1500 ce)*, Ed. Reuven Amitai and Christoph Cluse, Belgium: Brepols, 2017.

Rabbat, Nasser, *Mamluk History Through Architecture Monuments, Culture and Politics in Medieval Egypt and Syria*, London: I. B. Tauris, 2010.

Ramazan Şeşen, Eyyûbîler (1169-1260), 2. Basım, Ankara: İSAM Yayınları, 2018.

Rapoport, Yossef, *Marriage, Money and Divorce in Medieval Islamic Society*, New York: Cambridge University Press, 2005.

Salam Liebich, Hayat, *The architecture of the Mamluk city of Tripoli*, Harvard University, 1975.

Sami, Şemseddin, *Kamus-ı Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.

Schacht, Joseph, *İslam Hukukuna Giriş*, Çev. Mehmet Dağ Ve Abdulkadir Şener, 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.

Scott, George Ryley, *İşkencenin Tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2001.

Singer, Amy, *İyilik Yap Denize At; Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*, Çev. Ali Özdamar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Spuler, Bertold, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

Sümer, Faruk, *Yabanlu Pazarı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı: İstanbul, 1985.

Şeşen, Ramazan, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, 2. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.

Şeşen, Ramazan, *Selahaddin'den Baybars'a Eyyûbîler Memlûkleri (1193-1260)*, İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2007.

Şeşen, Ramazan, *Sultan Baybars ve Devri 1260-1277*, İstanbul: Yıldız Yayıncılık, 2009.

Şeşen, Ramazan, *Sultan Kalavun ve Oğlu El-Melikü'l Eşref Devri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.

Tekindağ, Şehabettin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1961.

Tekindağ, Şehabettin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1961.

Termanini, Abdüsselam, *er-Rıkkı Mazihi ve Hadarihi*, Kuveyt, 1979.

Tiesenhansen, W. De, *Altınorda Devleti Tarihine Ait Metinler*, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası : İstanbul, 1941.

To Twelfth Centuries”, *Shipping, Trade And Crusade In The Medieval Mediterranean: Studies In Honour Of John Pryor*, Ed. Gertwagen Ruthy Vb., İngiltere, Routledge, 2016.

Toledano, Ehud R., *Suskun ve Yokmuşçasına İslam Ortadoğu'sunda Kölelik Bağları*, Çev. Hakan Erdem, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: TDV Yayınları 2010.

Topaloğlu, Bekir, ve Hayrettin Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*, 8. Baskı, İstanbul: Elif Ofset, 1979.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998.

Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, Cilt 1, 1969.

Tusay, Michael A., “Loyalty and the Formation of the Mamluk Sultanate”, Ed. Lindsey Dew vb., *An Undergraduate Journal of Historical Research*, Fresno: California State University, Vol.13, 2016.

Üçok, Bahriye, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981.

Vladimir Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Ankara: Onur Yayınları, 1988.

Von Grunebaum, Gustave Edmund, *İslamiyet III*, Çev. Esat Nermi Erendor, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.

Warner, Nicholas, *The Monuments Of Historic Cairo A Map And Descriptive Catalogue*, Cairo, The American University İn Cairo Press, 2004.

Watt, Montgomery W., *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2013.

Williams, Caroline, *Islamic Monuments İn Cairo: The Practical Guide*, America: American Universty İn Cairo Press, 2008.

Yaacov Lev, “A Mediterranean Encounter: The Fatimids And Europe, Tenth

Yazar, Nurullah ,“İslam Medeniyeti'nde Yönetim Sanatı”, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ed. Eyüp Baş, Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

Yiğit, İsmail, *Memlükler (1250-1517)*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.

Zeydan, Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, Çev. Necdet Gök, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Zeydan, Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, Çev. Necdet Gök, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1, 2012.

2.TEZLER

Akkuş, Suzan. *Eski Ön Asya Toplumlarında Kölelik Müessesesi*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Denizli, 2007.

Amanda Hannoosh Steinberg. *Wives, Witches, and Warriors: Women in Arabic Popular Epic*. (Near Eastern Languages and Civilizations Presented to the Faculties of the University of Pennsylvania, 2018).

Arslantaş. Yüksel. *Memlûklerde Devrinde Suriye*. (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1996).

Barker, Hannah. *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*. PhD Thesis. Columbia University, 2014.

Çetin, Şükrü. *Xv. Yy Memlûk Kaynaklarından Zubdetü Keşfu'l Memâlik Ve Sosyal-Kültürel Açidan Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, 2008.

Durmuş, Efe. *Bahrî Memlûklar Döneminde Halep Naipliği*. Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2014.

Elhossary, Amar. *Memlûk Kaynaklarına Göre Yavuz Ve Kanuni Dönemlerinde Mısır Ve Şam'da Çıkan İsyanlar*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Birimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2015.

Gökhan, İlyas. *13-16. Yylerde Mısır Ve Suriyede Krizler, Kıtılıklar Ve Vebalar*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1998.

Göksu, Erkan. *Türkiye Selçuklar'ında Ordu*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, 2008.

Huffaker, Shauna. *The Lay Of The Land: Property, Gender And Household In The Development Of Al-Darb Al-Ahmar District In Mamluk Cairo*. Doctor Of Philosophy In History, University Of California, 2008.

Jalajel, David Solomon, *Women and Leadership in Islam: A Critical Analysis of Classical Islamic Legal Texts*, (PhD Thesis University of the Western Cape, 2013).

Kanat, Cüneyt. *Memlük-Timur Münasebetleri (1382-1447)*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1996.

Khaled Yousef Aziz. *Endülü's Arap Edebiyatında Şair Cariyeler*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2018.

Kübra Çambay. *Emevi ve Abbasi İdaresinde Kölelik*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ, 2018.

Lefort, Alexis Anne. *Instigators In Doing Good: Power, Piety, Patriarchy, And Royal Women's Charitable Endowments In Bahri Mamluk Cairo (From The Reign Of Shagar Al-Durr To The Reign Of Al-Ashraf Sha'ban, 648 Ah- 778 Ah/ 1250 Ce-1377 Ce)*. Master Of Arts In Anthropology, The University Of Texas At San Antonio College Of Liberal And Fine Arts Department Of Anthropology, 2013.

Özdal, Ahmet Nurullah. *İslam İktisâdî Coğrafyasında İş Yaşamı, Ticaret Ve Tüccar (X. – XIV. Yıllar)*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2013.

Polat, Hüseyin. *Et-Tuhfetu'l-Mulukiye Fi'd-Devleti't-Turkiyye*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Tomar, Cengiz. *Memlük Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi (1240-1260)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1996.

Yılmaz, Recep. *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lugati't Türkiye'nin Memlük Türkçesi Ve Oğuz Türkçesi Nüshalarının Karşılaştırılması*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Programı, 2013.

Yılmazcan, Defne. *Eski Yunan Toplumunda Kölelik*. Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çankırı, 2017.

3.ULUSAL VE ULUSLARARASI MAKALELER

Ağır, Abdullah Mesut, “Al-Makrīzī’s Khītat And The Markets In Cairo During The Mamlūks Era”, *Belleten*, 81/291, (2017): 329-372.

Ağır, Abdullah Mesut, “Memlûklarda Bir Kadın Sultan: Şecer ed-Durr İsmet ed-dîn Um̄mi Halīl (1250)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13, (2010),3-15.

Akgündüz, Ahmet, “Bir Aile ve Hizmet Müessesesi Olarak Osmanlı’da Harem”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 10, (2002): 315.

Alı, Kecia, “Concubinage and Consent”, *International Journal of Middle East Studies*, 49/1, (2017): 148-152.

Ali, Kecia, “Book Review: Concubines and Courtesans: Women and Slavery in Islamic History”, *Al Usur Al-Wusta*, 26, (2018): 253-254.

Al-Qatawneh, Ahmad H., and Khaled S. Shraideh, “The Mamlouk of Today, the Sultan of Tomorrow" Mamlouks of Authority and their Legitimacy in Various Areas of the Islamic Caliphate”, *Research on Humanities and Social Sciences*, 8/19, (2018): 53-66.

Al-Sulaiman, Salwa. "Make-Up Products and the Beauty of Egyptian Women during the Mamluk Period (648-923H/1250-1517)." *Mediterranean world= 地中海論集* 21 (2012): 217-234.

Arafa, E. “The Legitimacy Of Shajar Al-Durr Reign As Represented In Light Of A Rare Dinar”, *Egyptian Journal of Archaeological and Restoration Studies*, 6/1, (2016): 65-70.

Amitai, Reuven, "Mamluks Of Mongol Origin And Their Role In Early Mamluk Political Life", *Mamluk Studies Review*, 12/1, (2008): 119-137.

Athamina, Khalil, "How did Islam contribute to change the legal status of women: The case of the jawari or the Female Slaves." *Al-Qantara*, Julio-Diciembre De, 28, (2007): 383-408.

Ayalon, David, “Meml k Devletinde Kölelik Sistemi”,  ev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 4/1, (1989): 215-242.

Ayalon, David, “The Circassians In The Meml k Kingdom”, *Journal Of The American Oriental Society*, 69/3, (1949): 135-147.

Ayta , Bedrettin, “İbn V s l’a Göre Eyy b lerde Tahta  ıkı  Yöntemleri (Türk Devlet Anlayı ı  er evesinde Bir De erlendirme)” *TAD*, 38/66, (2019): 166.

Barker, Hannah, “Purchasing a Slave in Fourteenth-Century Cairo: Ibn al-Akf n ’s Book of Observation and Inspection in the Examination of Slaves”, *Maml k Studies Review*, 19, (2016).

Bayhan, Ahmet Ali, “Eyyubiler Devrinden Günümüze Kahire Kalesi'nin Mimari Gelişimi ve  nem ”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (2017): 128.

Bayhan, Ahmet Ali, “Mısır'daki Eyyubi Devri Mimari Eserleri: Türbeler”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 13, (2004): 26-27.

Berkey, Jonathan P., "Culture And Society During The Late Middle Ages." *The Cambridge History Of Egypt*, New York: Cambridge Universty Press, 1, (1998): 375-411.

Broadbridge, Anne F., “Careers in Diplomacy among Mamluks and Mongols, 658–741/1260–1341, Ed. Frederic Bauden and Malika Dekk che, Leiden: Brill, 2019.

Burns, Ross, *Aleppo A History*, New York: Routledge, 2017.

Ceylan, Metin, “Er-Rikku Fi’l-İ lam Tercümesi” Adlı Eserin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi, *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6/12 (2013): 489.

 akır, İbrahim Etem, "Osmanlı Toplumu’nda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36, (2014):201-216.

 elik, Aydın, “Fatımiler Döneminde Mısır’ın Ticari Münasebetleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 6, (2001): 135.

Çetin, Altan, “Memlûk Devletinde Cezalar Ve İşkencelere Dâir”, *Belleten*, 74/270, (2010): 351-368.

Duman, Zeki, “İslam’ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, (2011): 1-54.

Donuk, Abdulkadir, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, *Tarih Dergisi*, 33 (1982) : 147-168.

Doris, Abouseif Behrens, “The mahmal legend and the pilgrimage of the ladies of the Mamluk Court”, *Mamluk Studies Review*, 1, (1997), 87-96.

Duggan, T. Mikail Patrick ve Tarkan Kahya, “Some Observations on the Earliest Known Engravings of Attalia-Satalia-Antalya”, *Anadolu Araştırmaları*, 19, (2010): 41-63.

Erol, Burak Gani, “Memlûk Sultanlarının Hacları”, *Tarih Okulu Dergisi*, 40, (2019): 330.

Fairchild, Ruggles, D., “The Geographic And Social Mobility Of Slaves: The Rise Of Shajar Al-Durr”, *A Slave-Concubine In Thirteenth-Century Egypt, The Medieval Globe*, Arc Mediavel Press, 2/1, (2016): 41-55.

Favereau, Marie. "The Godlen Horde And The Mamluks", *Золотоордынское обозрение*, 5, (2017): 93-115.

Frenkel, Yehoshua, “Slave Girls and Learned Teachers: Women in Mamluk Sources”, In: *Developing Perspectives in Mamluk History*, (Brill, 2017), 158-176.

Garcin, Jean-Claude, "The Regime Of The Circassian Mamluks", *The Cambridge History of Egypt*, New York: Cambridge Universty Press, 1, (1998): 290-317.

Ghersetti, Antonella, "The Representation of Slave Girls in a Physiognomic Text of the Fourteenth Century", *Mamlūk Studies Review*, 21, (2018): 21-45

Glaire D. Anderson, “Concubines, Eunuchs, and Patronage Early İslamic Cordoba”, *Reassessing the Roles of Women as ‘Makers’ of Medieval Art and Architecture*, Ed. Therese Martin, 2, Leiden, (2012): 633- 639.

Gökhan, İlyas, “Baybars Döneminde Mısır’da Beşerî Olayların ve Doğal Felaketlerin Toplum ve İktisadî Hayat Üzerinde Etkileri (1422–1438)”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 5/11, (2007): 15-63.

Gökhan, İlyas, “Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları (h.842–857/m.1438–1453)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, (2006): 341-366.

Gökhan, İlyas, “Memlûk Devletinde Askeri Kölelik Hukuku”, *Nevşehir Barosu Dergisi*, 1, (2014): 133-162.

Göksu, Erkan. "İbn Tağrıberdî ve Tarihçiliği" *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26/1, (2008): 69-90.

Güngörmez, Zeynep, “Ortaçağda Akdeniz Köle Ticaretine Dair Bazı Tespitler”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2/4, (2016): 87-105.

Hassan, Merve Osman, “Taifetü'l-Meğanî Fî Mısır Fi'l-Asrî'l-Memlukî”, *Institut Français D'archeologie Orientale Le Caire*, (2010): 376-416.

Holt, Peter M, "Mamluk-Frankish Diplomatic Relations İn The Reign Of Qalāwūn (678–89/1279–90)", *Journal Of The Royal Asiatic Society*, 121/2, (1989): 278-289.

Homerin, Th. Emil, “Saving Muslim Souls: The *Khanqah* And The Sufi Duty In Mamluk Lands” *Mamluk Studies Review*, 3, (1999): 59-85.

Johnson, Kathryn, "Soylu Haccî lar: Memlûk Anlatılarında Hâvend El-Kübra'nın Hac Yolculuğu", Çev. Hilal Cemile Tümer, *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 3/2, (2019): 295-309.

Kanat, Cüneyt, “Memlûk Devletinde Eğlence Kültürü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22/1, (2007): 50- 57.

Karahan, Akartürk, “Tarihi Türk Dilinin Söz Varlığına Katkıları: Kadınla İlgili Kelimeler Üzerine”, *Bilkent Üniversitesi 1. uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, (2006).

Kılıç, Mustafa, “Memluk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1, (2010): 133/171.

Kortantamer, Samira, “Şecerüddür’ün İntikamı” *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 1/2, (2011): 212-218.

Lebib, Subhi, “Eyyûbîler ve Memlûkler Devrinde Mısır’ın Ticaret Politikası”, Çev. Altan Çetin, *Nüşa*, 2/4 (2002): 133-150.

Levanoni, Amalia. "The Mamluks' Ascent To Power İn Egypt." *Studia Islamica*, 72, (1990):121-144;

Levanoni, Amalia, "Food And Cooking During The Mamluk Era: Social And Political İmplications", *Mamluk Studies Review*, 9/2 (2005): 201-222.

Little, Donald P., "Documents Related To The Estates Of A Merchant And His Wife İn Late Fourteenth Century Jerusalem." *Mamlūk Studies Review*, 2, (1998): 93-193.

Little, Donald P., "Two Fourteenth-Century Court Records From Jerusalem Concerning The Disposition Of Slaves By Minors", *Arabica* 29.Fasc., 1, (1982): 16-49.

Malhıs, Shatha, “Narratives İn Mamluk Architecture: Spatial And Perceptual Analyses Of The Madrassas And Their Mausoleums”, *Frontiers of Architectural Research*, 5/1, (2016): 74-90.

Mırza, Yunus Y, “The Slave Girl Gives Birth to Her Master”: Female Slavery from the Mamlūk Era (1250–1517) to the Islamic State (2014)”, *Journal of the American Academy of Religion*, , 85/3, (2017): 577-599.

Müller, Christian, “The Haram Al-Şarīf Collection Of Arabic Legal Documents İn Jerusalem: A Mamluk Court Archive?”, *Al-Qanṭara*, (2011), 32: 435-459.

Norman York, Allan, “Concubinage”, *Medieval İslamic Civilization an Enclopedian*, Ed. Josef W. Meri, New York, 1, (2006): 170.

Northrup, Linda. "The Bahri Mamluk Sultanate 1250-1390", *The Cambridge History of Egypt*, New York: Cambridge University Press, 1, (1998): 242-289.

Özbek, Süleyman, "El-Melikü'z-Zahir Rükneddin Baybars Zamanı Memlûk Devleti'nin Dini Siyaseti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9/1, (1994): 289-307.

Özcan, Hayriye Betül, "Memlûkler Döneminde Hanımlar ve Sehâvî'nin Hanım Hocaları", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul, (2015).

Özdal, Ahmet N., "Ortaçağ Arap Dünyasında Ev Partileri, Davet Organizatörlüğü ve Şarkıcı Kadınlar", *Tarih Okulu Dergisi*, 33,(2018): 77.

Özdal, Ahmet N., "Ortaçağ'da Şarap Ticareti, Meyhaneler ve Bunlara Getirilen Kısıtlamalar", *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Pegem Akademi, Ağrı, 8, (2016): 83-89.

Polat, Salahattin, "İnsan Hakları ile ilgili İslami Prensipler Işığında Buhari'nin Sahihî'ndeki Bazı Bab Başlıklarının Fıkhi Görüşlere Mukayesi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, Kayseri, (1987): 146.

Perry, Craig, "Historicizing Slavery in the Medieval Islamic World", *International Journal of Middle East Studies*, 49/1, (2017),133-138.

Rapoport, Yossef, "Women and Gender in Mamluk Society: An Overview", *Mamlûk Studies Review*, 11, (2007): 1-47.

Sağlam, Ahmet, "Nâsır Muhammed Dönemi Memlûk-Altın Orda Münâsebetleri: Stratejik İttifaklar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/61, (2018): 326.

Seedat, Fatima, "Sexual Economies Of War And Sexual Technologies Of The Body: Militarised Muslim Masculinity And The Islamist Production Of Concubines For The Caliphate", *Agenda Empowering Women For Gender Equity*, 30/3, (2017): 25-38.

Şahin, Hasan Ali, "Anadolu'nun İlk Yazılı Belgelerinde Kadın", *Şehir ve Kadın I*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, (2016): 51-58.

Tekindağ, Şehabettin, “Anadolu’da Türk Tarihi ve Kültürü”, *Karadeniz Teknik Üniversitesinde 16.5.1966 - 31.5.1966 Arası Verilen Konferanslar*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesinde Offset Baskı Makinası,(1967).

Tekindağ, Şehabettin, “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Tarih Dergisi*, 25, (1971): 1-38.

Tsugitaka, Sato, “Slave Traders And Karimi Merchants During The Mamluk Period: A Comparative Study”, *Mamluk Studies Review*, 10/1 (2006): 141-155.

Turan, Osman, “Şemsettin Altunaba Vakfiyesi ve Hayatı” , *Belleten*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 11/42, (1947): 215.

Üçok, Bahriye, İslam’da Musiki Üzerine, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 14, (1967): 83.

Ülgen, Pınar ve Gülnur Özer, “Batıl İnançlarda Kadın Algısı (Öncesi ve Orta Çağ’ı ile)”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*,10, (2018): 193-194.

Van Steenberg, Jo, And Kristof D'hulster "Family Matters: The'family-In-Law'impulse İn Mamluk Marriage Policy" *Annales Islamologiques*, Institut Français d'Archéologie Orientale, 47, (2013): 47-79.

Weitz, Lev, “Slavery and the Historiography of Non-Muslims in the Medieval Middle East”, *International Journal of Middle East Studies*, 49/1, (2017): 139-142.

Williams, Caroline, “The Mosque of Sitt Hadaq”, *In Muqarnas XI: An Annual on Islamic Art and Architecture*, Ed. Gülru Necipoglu, Leiden: E.J. Brill, 11/1, (1994): 55-64.

Winter, Michael, “Mamluks and their Households in Late Mamluk Damascus: A waqf Study” , *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, Ed. Michael Winter and Amalia Levanoni, Leiden: Brill, 51, (2004): 310-316.

Yalçın, Mehmet Fatih, “Memlûkler Döneminde Bir Tüccar Ailesi: Harrûbî”, *Journal Of International Social Research*, 10/50, (2017): 275-284.

Yıldız, Güllü, “Memlûkler Dönemi Siyer Yazıcılığına Genel Bir Bakış”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, 10/1 (2020): 333-363.

Yiğit, Fatma Akkuş, “İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 49, (2016): 116.

Yiğit, Fatma Akkuş, “Memlûk Devletinde Hareme Dair Bazı Tespitler”, *17. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 3, (2014): 100-108.

Yiğit, Fatma Akkuş, “Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43, (2016): 556-561.

Yiğit, Fatma Akkuş, “Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcı ve Müzisyenler” ,*Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30/1, (2015): 45-62.

Yiğit, Fatma Akkuş, “Memlûkler’de Evlilik Hazırlıkları”, *Türkiyat Mecmuası*, 25/1, (2015): 331-351.

Yiğit, İsmail, “Memlûkler Zamanında (1250-1517) Kadın”, *Diyanet İlmi Dergisi*, 40/2, (2004): 139.

Yüce, Nuri, “Mısır’da Türk Dili ve Kültürünün İlk İzleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 41, (2009): 91-106.

Yosef, Koby, "Mamluks and Their Relatives in the Period of the Mamluk Sultanate (1250-1517)", *Mamluk Studies Review*, 16, (2012): 55-59.

Zengin, Murat, “Melikü’l-Eşref Âlâeddin Küçük Ali Dönemi Memlûk Türk Devleti Tarihi (6 Ağustos 1341-10 Ocak 1342)”, *Turkish Studies*, 13/8, (2018): 217-230.

Zengin, Murat, “Melikü’l-Muzaffer Zeyneddin Haccî Döneminde Memlûkler”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20, (2018): 357-373.

Zengin, Murat, “Memlûk Türk Sultanlığı’nın Anadolu hâkimiyet mücadelesi: Malatya’nın Zaptı (28 Nisan 1315)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33/55, (2014): 91-120.

Zeydan, Corci, “İslam Şehirleri” Yayına Hazırlayan: Adem Efe, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 23, (2010): 94.

4. ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Akgündüz, Ahmet, “Bir Aile ve Hizmet Müessesesi Olarak Osmanlı’da Harem”, *Türkler*, 10: 315, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Aktan, Hamza, “İstila”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 23: 361-362, İstanbul: TDV Yayınları 2001.

Alptekin, Coşkun, “Türkiye Selçukluları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 8: 333, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

Apaydın, H. Yunus, “Tesettür”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 40: 538-543, İstanbul: TDV Yayınları 2011.

Atar, Fahrettin, “Mükatebe”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 31: 531-533, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Atar, Fahrettin, “Tedbir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 40: 258-259, İstanbul: TDV Yayınları 2011.

Aydın, Mehmet Akif, “İslâm’da Kadın”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24: 86-94, İstanbul: TDV Yayınları 2001.

Aydın, Mehmet Akif, Muhammed Hamidullah, “Köle”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 26: , s. 237-246, İstanbul: TDV Yayınları 2002.

Aydın, Mehmet Akif, ve Muhammed Hamidullah. “Köle” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 237-246, İstanbul: TDV, 2002.

Bardakoğlu, Ali, “Hidane” , *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 17: 467-471, İstanbul: TDV Yayınları 1998.

Bayhan, Ahmet Ali, "Mısır’da Memluk Sanatı." *Türkler*, 6: 120-143, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Bozkurt, Nebi, “Nube”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33: 222-223, İstanbul: TDV, 2007.

Bosworth, C. E., “Mamluks (1250–1517)”, *Encyclopedia Of Islamic Civilisation And Religion*, Ed. Ian Richard Netton, , 487-488, New York: Routledge, 2008.

Cengiz Tomar, “Kudüs, Memlûkler Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26: 332-334, İstanbul: TDV, 2002.

Cengiz Tomar, “Şecerüddür”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 38: 404-405, İstanbul: TDV Yayınları 2006.

Çalış, Halit, “Rakabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34: 427-428, İstanbul: TDV, 2007.

Ertuğ, Zeynep Tarım, “Saray”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 36: 117-21, İstanbul: TDV Yayınları 2009.

Gökbel, Ahmet, “Kıpçaklar ve Kumanlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, 2: 1306-1307, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Güleç, Hasan, “Şigar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39: 142, İstanbul: TDV, 2010.

Keaney, Heather N., “Mamluk”, *Enclopedia of İslam*, Ed. Juan E. Campo, America: Facts On File, 1: 456, 2009.

Kızıltoprak, Süleyman, “Memlûk sistemi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, 5: 622, Ankara, 2002.

Kızıltoprak, Süleyman, “Mevali”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 29: 87-90, İstanbul: TDV Yayınları 2004.

Kocak, Muhsin, “Gurre” , *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 14: , s. 211-212, İstanbul: TDV Yayınları 1996.

Koprıman, Kazım Yaşar, “ Mısır Memlûkler”, *Türkler*, , 5: 169-172, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Koprarnan, Kazım Yaşar, “Memlükler Döneminde Mısır’da Sosyal Hayat”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 7: 17-44, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

Koprarnan, Kazım Yaşar, “Memlükler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 6: 437-501, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

Miroğlu, İsmet, “Yavuz Sultan Selim Devri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 10: 305-307, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

Muhammed, Hamidullah, “Abd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1: 57-58, İstanbul: TDV, 1988.

Özaydın, Abdülkerim ve Nebi Bozkurt, “Harem” , *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 16: 138-152, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Özcan, Abdülkadir. “Berde” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 434. İstanbul: TDV, 1992.

Özcan, Nuri, “Hanende”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 16: 27, İstanbul: TDV Yayınları 1997.

Özdemir, Mehmet Nadir, “Abbasiler’de Kölelik” *İslam Tarihi ve Medeniyeti- Abbasiler II*, 6: 147-148, İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Özel, Ahmet, “Esir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 11: 382-389, İstanbul: TDV Yayınları 1995.

Özen, Şükrü, “Velâ”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 43: 11- 15, İstanbul: TDV Yayınları 2013.

Öztürk, Nebi, “Fuhuş”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 12: 211-214, İstanbul: TDV Yayınları 1996.

Pedani, Maria Pia. "Bahri Memlûklerle Venedikliler Arasındaki Ticari Antlaşmalar." *Türkler*, 423-430, ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Ramey, Lynn Tarte, "Minstrels and Other Itinerant Performers as Travelers", *Trade, Travel, and Exploration in the Middle Ages An Encyclopedia*, Ed., John Block Friedman, 401-402, New York: Routledge, 2000.

Schultz, Warren C., "Shajar Al-Durr", *Medieval Islamic Civilization An Enclopedian*, Ed. Josef W. Meri, 1: 729-780, New York: 2006.

Şimşek, M. Said "Cariye" *Şamil İslam Ansiklopedisi*, 1: 355, İstanbul: Şamil Yayınevi, 2000.

Taneri, Aydın, "Hadım", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 15: 1-3, 2004.

Taşagül, Ahmet, "Sakalibe" , *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 36: 3-4, İstanbul: TDV Yayınları 2009.

Terzi, Mustafa Zeki, "Gulam", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 14: 180, İstanbul: TDV Yayınları 1984.

Togan, Isenbike, "Turkic Dynasties: 9th To 15th Century", *Encyclopedia Of Women & Islamic Cultures*, 1: 16-28, Ed. Suad Joseph, Leiden: Brill, 2003.

Uludağ, Süleyman, "Abid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1: 307, İstanbul: TDV, 1988.

Yavuz, Hulusi, "Bakt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4: 547-548, İstanbul: TDV, 1991.

Yiğit, İsmail, "Memlükler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 29: 94-100, İstanbul: TDV Yayınları 2004.

Yiğit, İsmail, "Mevali", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 29: 424-426, İstanbul: TDV Yayınları 2004.

York, Allan Norman, "Concubinage", *Medieval Islamic Civilization an Enclopedian*, Ed. Josef W. Meri, 1: 169- 170, New York: 2006.

6. İNTERNET KAYNAKLARI

Adam Aaron,"Strangers İn A Foreign Land: How Did The Circumstances Of Venetian Merchants İn Mamluk Territory İnfluence Their Role And Identity?", <https://www.academia.edu/search?utf8=%E2%9C%93&q=%5BPDF%5D+Strangers+in+a+Foreign+Land%3A+How+did+the+circumstances+of+Venetian+merchants+in+Mamluk+territory+influence+their+role+and+identity%3F>, [01.06.2020].



TABLÖLAR LİSTESİ

Ek-1. Memlûk Devleti Boyunca İsim Olarak Ele Alınan Cariyeler

Bahrî Memlûklüler	Cariye Adı	Evlendiği Sultan	Çocuğu	Meslek
1.	İsmetüddin Umm-Halil Şecerüddürr	Melikü's-Salih Necmeddin Eyyûb (1240-1249)	Halil	
		El-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybek (1250-1257)		
2.	El-Kerekiye (Baybars Dönemi)			Şarkıcı (mugannîye)
3.	Hong Togay (ümmü'l-veled)	Sultan Nâsır Muhammed (1293-1341)	Anuk	
4.	Beyaz (ümmü'l-veled)		Şihabüddin Ahmed (Sultan)	Şarkıcı (mugannîye)
5.	Urdu/Ordu (ümmü'l-veled)		Alâaddin Küçük (Sultan)	
8.	Nasır 'ın cariyelerinden (ümmü'l-veled)		Nasirüddin Hasan Nasır (Sultan)	

9.

	Nasır 'ın cariyelerinden (ümmü'l-veled)			
			Salih Selahaddin Bin Muhammed (Sultan)	
10.	Nasır 'ın cariyelerinden (ümmü'l-veled)		Muzaffer Seyfeddin I. Haccî (Sultan)	
11.	Udi İttifak (İttifak El-Avvade)	Seyfüddin Ebu Bekir (1341-1341)		Şarkıcı (mugannîye)
		Salih İmadeddin Ebu İsmail (1342- 1345)		
		Kamil Seyfeddin I.Şaban (1345-1346)		
		Muzaffer Seyfeddin I. Haccî (1346-1347)		
12.	Halik Sevvab	Salih İmadeddin Ebu İsmail (1342-1345)		
13.	Selma	Muzaffer Seyfeddin I. Haccî (1346-1347)		
14.	Karakiyye (Karaklı)			

15.	Hond Semra (ümmü'l-veled)	Eşref Zeyneddin II. Şaban	Ahmet	
16.	Sitt Hadak Dade / Sitt Miske			Sütanne/ Bakıcı (Hıdane)



Burci Meml�kl�ler	Cariye Adı	Evlendiği Sultan	Çocuğu	Meslek
1.	Sul	El-Melikü'z-Z�hir Berkuk	Çocuk var.	Şarkıcı (mugann�ye)
2.	Rum Asıllı Cariye		Çocuk var.	
3.	Hond Şirin		Faraj/Ferec	
4.	Qunnuq Bey		Çocuk var.	
5.	Çerkes Asıllı Melikbay	El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Baybars	Ahmet	
6.	Hond Kübra Çolban/Colban		Yusuf (Sultan)	
7.	Cevher El-Handar	El-Melikü'z-Z�hir Seyfeddin Çakmak	(?ikisinden Muhammed ve Fatma adında 2 çocuğu olmuştur)	
8.	Hond Colban			
9.	Surbay Çerkesiyye			
10.	Rum Asıllı Cariye		El-Malik El-Mansur Osman	
11.	Çerkez Asıllı Cariye		Kız çocuk	
12.	Dolaybay			
13.	Şeker Bay	El-Melikü'z-Z�hir Hoşkadem	3 çocuk	Mürid
14.	Surbay Çerkesiyye		Faraj	

15.	Asılbay	El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Kayıtbay (evlenmemiştir)	Muhammed en- Nasır (Sultan)	
16.	Fatma			

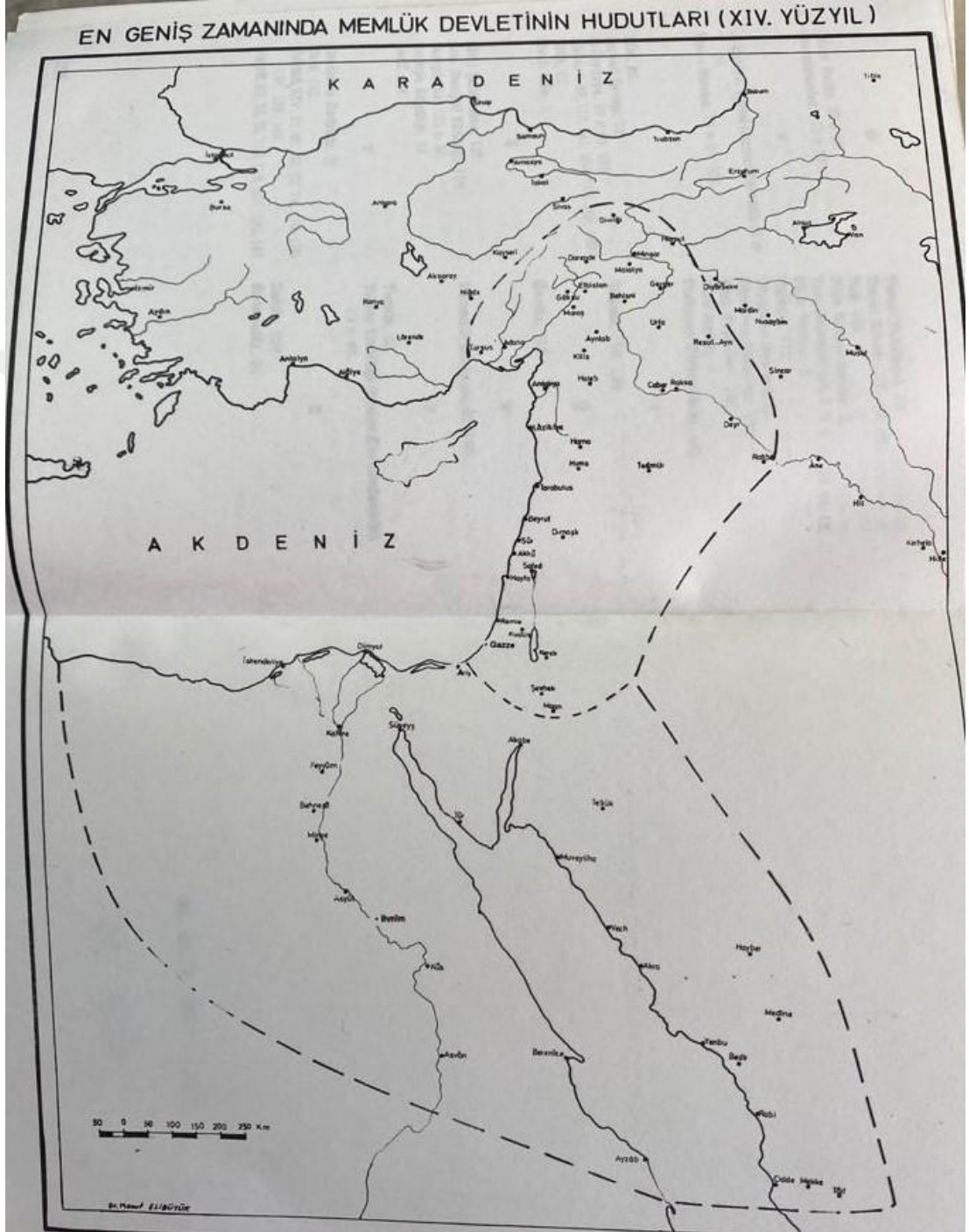


EK-2 Memlûk dönemi İçinde Şarkıcı Cariyelerin Listesi

- 1. El-Kerekiye (Baybars Dönemi)**
- 2. Beyaz (Sultan en-Nâsır Muhammed'in eşi)**
- 3. Zühre (Anuk'un sevdiği)**
- 4. Sitt Hadak**
- 5. Hubi El-Avvâde veya Âdî Hûbî**
- 6. Bedriye bint Ceria veya Er-Rîse Bedriyye bintü Ceria**
- 7. Hatice er-Rahhabiye el Mugannîye**
- 8. Udi İttifak (İttifak El-Avvade)**
- 9. Buleybul**
- 10. Dünya bintü'l-Aknâî**
- 11. Sul (El-Melikü'z-Zâhir Berkuk'un eşi)**
- 12. Asilü'l-Kal'a veya Asîl El-Kal'iyye**
- 13. El-Azize bint es-Sathi (Şiirle daha çok ilgiliydi.)**
- 14. Ümm Hoca Hatice veya Er-Rîse Hadîce Ümmü Hoca**
- 15. Hayfa El-Lezize**
- 16. Şehiddar**
- 17. Enam Hond**

HARİTA

Ek-1: En Geniş Memlûk Devletinin Hudutları⁹⁹⁹.



⁹⁹⁹ Kazım Yaşar Koprıman, *Mısır Memlûkleri Tarihi Sultan al-Malik Al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

SİKKE VE TASVİR LİSTESİ

Ek-1: Şecerüddür'ün Bastırdığı Paranın Ön ve Arka Yüzü¹⁰⁰⁰.



¹⁰⁰⁰ Araf, E. "The Legitimacy Of Shajar Al-Durr Reign As Represented In Light Of A Rare Dinar", *Egyptian Journal of Archaeological and Restoration Studies*, (2016), 6/1, 66-67.

Ek-2: 1222 Yılında Bir Kölenin Efendisine Hizmeti¹⁰⁰¹.



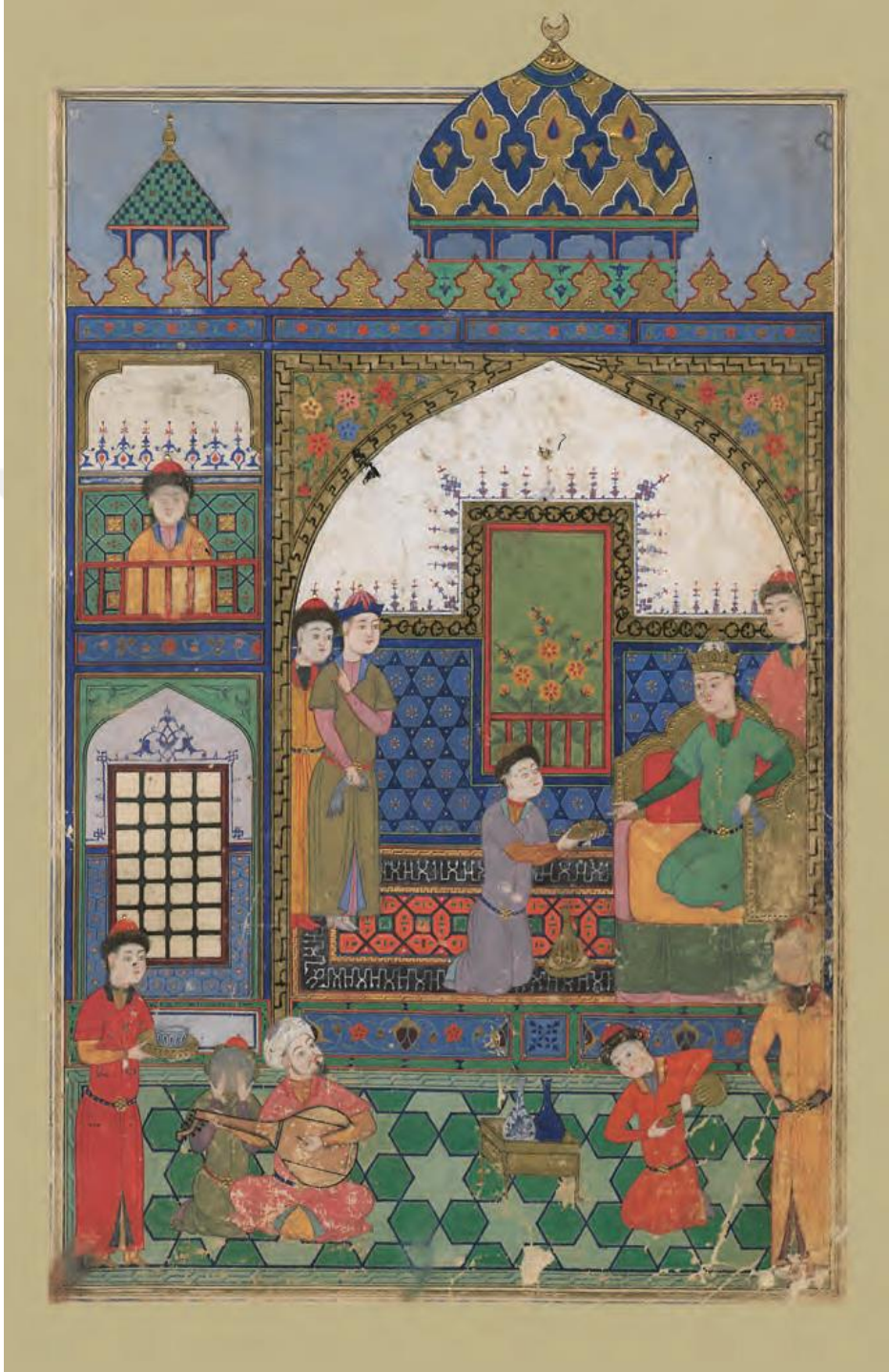
¹⁰⁰¹ Bernand Lewis, *Ortadoğu'da Irk Kavramı ve Kölelik*, Çev. Özgür Balkılıç (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2017).

Ek-3: 1237 Yılında Bir Köle Pazarı¹⁰⁰².



¹⁰⁰² Bernard Lewis, *Ortadoğu'da Irk Kavramı ve Kölelik*, Çev. Özgür Balkılıç (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2017).

Ek-4: Meml k Sultanı Hoşkadem'in Meclisi¹⁰⁰³.



¹⁰⁰³ Ahmedi, *İskendername*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 1013.

Ek-5: Mohamed Rushdy Tarafından Çizilen Bir Meml k Kadını¹⁰⁰⁴.



¹⁰⁰⁴ Salah El-Bahnasi, Mohamed Hossam El-Din, Gamal Gad El-Rab, Tarek Torky, “The Seat of the Sultanate (The Citadel and its Surroundings)”, *Mamluk Art: The Splendour and Magic of the Sultans*, Egypt: Museum With No Frontiers, MWNF (Museum Ohne Grenzen), 2010, 159-160.

MİMARİ YAPILARIN LİSTESİ

Ek-1: Şecerüddür Türbesi'nin Planı Ve Durumu¹⁰⁰⁵.



¹⁰⁰⁵ Nicholas Warner, *The Monuments Of Historic Cairo A map and descriptive catalogue*, (Cairo, The American University İn Cairo Press, 2004), 49.

Ek-2: Şecerüddür Türbesi'nden Bir Görünüm¹⁰⁰⁶.



¹⁰⁰⁶ Antony Eastmond, *Tamta's World: The Life and Encounters of a Medieval Noblewoman from the Middle East to Mongolia*, (New York, Cambridge University Press, 2017): 122.

Ek-3: Sitt Hadak'ın Cami'sinden Bir Görünüm¹⁰⁰⁷.



¹⁰⁰⁷ Caroline Williams, "The Mosque of Sitt Hadaq", *In Muqarnas XI: An Annual on Islamic Art and Architecture*, Ed. Gülru Necipoglu, Leiden: E.J. Brill, (1994), 11/1: 55-64.

Ek-4: Sultan Gavri Dönemi Haririyin Çarşısı¹⁰⁰⁸.



¹⁰⁰⁸ Salah El-Bahnasi, Tarek Torky, “Mamluk Art: The Splendour and Magic of the Sultans”, *Mamluk Art: The Splendour and Magic of the Sultans*, Egypt: Museum With No Frontiers, MWNF (Museum Ohne Grenzen), 2010.

KAVRAM SÖZLÜĞÜ

Abd: Hür veya Köle olan insan, kul.

Abık: Efendisinden kaçan köle

Azadlı: Efendileri tarafından hürriyetlerine kavuşturulmuş köle veya cariye

Bende: Tevazu, bağlı, bağlanmış anlamına gelir ve hizmetçi, sadık olarak da kullanılır. Gulam, esir, tutsak ve cariye anlamında yani köle

Cahiliye: İslamiyet'ten önce Arapların sosyal, kültürel, toplumsal davranışlarını ifade eden terim.

Câriye: Kadın köle anlamında bir fıkıh terimi.

Fekk-i Rakabe: Azad olunan erkek köle veya cariyeye denir.

Fuhuş: Evlilik dışı, din ve ahlak kurallarına uymayan ilişki.

Emet: Özgür olmayan cariyedir.

Esir: Savaş tutsağı.

Gulam: Genellikle erkek köleler için kullanılır.

Gurre: “Atın alındaki beyazlık; bir şeyin başlangıcı ve göze ilk çarpan kısmı; bir şeyin en iyisi, en değerlisi; yüzdeki güzellik ve parlaklık; beyaz köle ve câriye” gibi anlamları vardır.

Halayık: Cariye ve hizmetçi

Hadım: Köle, hizmetçi

Harem: Ev, konak ve saraylarda kadınlara ayrılan bölüm.

Itk: Kölenin hürriyetine kavuşturulması anlamındadır.

Itk-ı Baaz: Kölenin yarı hürriyetine kavuşturulmuş şekli

Itkname: Kölelerin hür kağıtları

Mehir: Ücret demektir ve evlilik öncesi erkeğin kadına ödediği mal veya para.

Memlük: köle manalarını taşıyan ve yine birinin hükmünde olan köle ve cariye anlamındadır. Köle kadınlara ise genellikle “**Memlûke**” denir.

Kul: Hür veya köle olan insanlar için kullanılan terim.

Mevali: Arap olmayan Müslüman halklar için kullanılan terim.

Mülk-i Yemin: İstifraş hakkı olan ve nikahlı hükmünde cariyedir.

Müsamere: Geceleyin yapılan eğlenceli sohbet.

Müdebber (Tebdir): Bir kimse kölesini kendi ölümüne bağlı olarak özgür bırakması.

Mükatebe: Kölenin hürriyetine kavuşmak için efendisiyle yaptığı antlaşma.

Odalık: Evin erkeğine ait özel hususi işlerini gören cariyelere denir.

Rakabe: Beklemek, kollamak, korumak anlamında olup, bir mülkiyete konu olan eşyanın sadece varlığı anlamındadır. Aynı zamanda çoğulu “rikap” olarak köle anlamında da kullanılmaktadır.

Rık: kölelik

Tesettür: İnsanın fitri, dini ve örfi bakımdan bazı yerlerini örtmesi.

Velâ: Âzat olmaktan veya muvâlât sözleşmesinden doğan hükmî akrabalık bağı.